د ښاغلي زماني

او

ښاغلي سیستاني

دلیکنو په هکله

Ketabton.com

پوهاند محمد حسن کاکړ

۲۰۱۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مطالبو فهرست

- سریزه

لومړۍ برخه:

- د ښاغلي زماني د لیکني په هکله

- دښاغلي زماني یوه بله ذهني حیرانوونکې وینا

– له برتانویانو سره اړیکي

- د پاچا امان الله ځیني مهمي تېروتني

– د پاچا امان الله وروستنۍ لویه جرګه

- د پاچا ضد تبلیغونه او بغاوتونه

– د شنوارو یاغي توب

- حبیب الله په نا ارام کوهدامن او سید حسین په ناکرار کوهستان کي

- په کابل باندي د حبیب الله برید

- د کابل ښار استحکامات او د پاچا ناڅاپي استعفی

- پاچا امان الله او د هغه لس کلنه واکمني

- د اماني دورې له تاریخ سره بې کچي مینه او تنده

دوهمه برخه:

- د ښاغلي سیستاني د لیکنو په هکله

- یادښتونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

دغه لیکنه د ښاغلي عبدالرحمن زماني د هغو لنډو لیکنو په ځواب کي لیکل شوې چي ده زما په یوه پخواني چاپ شوي کتابګوټي- د پاچا امان الله واکمنۍ ته یوه نوې کتنه- په اړه کړې. په دغه مقصد چي په خپل فکر وښیي چي هغه په زیاته اندازه په کابل کې د برتانوي هند سفارت سکرتر، شیخ محبوب علي، د لیکنې، د برتانویانو د استخباراتو پر بنسټ تهیه شوې وه، د دې لپاره چې د پاچا امان الله د ناکامۍ نسبت افغانانو ته وکړي، نه برتانویانو ته. په دغه لړ کې دی دا هم وایي چې دغه لیکنه، یاني"د امان الله سقوط"، د منشي علي احمد نه ده، او دی نه دا چې د پاچا امان الله منشي نه وو، د کره مالوماتو خاوند هم نه وو.

ما په دې اړه ټول هغه خپاره شوي اثار- دا ځل په ډېر ځیر سره- ولوستل چي د پاچا امان الله په اړه د هغه وخت لیکوالو کړي وه. یو مدرس استاد چي د لکچرونو په ورکولو، او د محصلانو په انتقادي پوښتنو سره نویو ټکو، مفکورو او بصیرتونو ته متوجه کیږي؛ زه هم د پورته انتقادونو او د پورته اثارو په دقیقي مطالعې سره نویو فکرونو او نویو بصیرتونو ته متوجه شوم، او یو ځل بیا په دغه فکر شوم چي دقیقه او انتقادي مطالعه که ډېر زحمت لري، ښه ثمره هم لري، چې هغه نویو بصیرتونو او فکرونو ته لار موندل دي. په هر حال زه په خپلې دغې مطالعې سره د پاچا امان الله د واکمنۍ په اړه دغسي نویو ټکو ته متوجه شوئ یم، چې هغه سربېره پر دې چي د پاچا امان الله په اړه زما د کتابګوټي په تائید ده، نوي ټکي او بصیرتونه هم لري، چي د مخه ځوک ورته متوجه نه وو. دغه ټول ما په متن کې په اوږده ډول بیان کړي، دلته یې یوازې لنډیز وړاندې کوم، هغه هم د غټو ټکو.

- اروابناد منشي علي احمد د امان الله د سقوط پاڼو یا لیکنې محرر دئ، نه محبوب علي. د منشي علي احمد د وراره، محترم مهدي شالیزي، چي پخوا د حربي پوهنتون استاد وو، او اوس په سویس کي اوسیږي، په وینا چي وایي، منشي علي احمد دهغه تره د پاچا په ټوله واکمنۍ کي د هغه منشي وو. دی وایي چي دغه تره یې یو دیني عالم، د ادب او شعر علاقمن وو او "د غزني تاریخ" په نامه یې یوه لاسي لیکنه هم لرله، چي د هغې ذکر د اروابناد فرهنګ په اثر کي هم شوئ په نامه د " افغانستان در پنج قرن اخیر". هغه وخت چي پاچا امان الله د کندهار نه د کابل بیرته نیولو په نیت غزني ته ورسید، منشي علي احمد هم ورسره وو. په دغه وخت کې په کابل کي د برتانوي هند سفارت تړل شوئ، او محبوب علي هم له افغانستان څخه وتلئ و، نو د هغه د پاره ناممکنه وه چي د پاچا امان الله د سقوط په نامه لیکنه وکړي، چي په هغې کې غزني ته د پاچا دغه سفر په تفصیل او دقیق ډول بیان شوئ دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- ما په دغه موجود کتابګوټي کې هم تثبيت کړي چي د پاچا امان الله د واکمنۍ نسکوريدنه د برتانويانو د توطيو او دسيسو نتيجه نه ده. نور خو لا څه چي پخپله امان الله هم برتانويان په دغه هکله تبرئه کړي، او دايې ويلي چي، ملايانو يې مخالفت کړئ، بې له دې چي چا پيسې ورکړي وي. خو دا يوه قوي افسانه ده چي پاچا د برتانويانو د توطيو ښکار شوئ دئ. اوس د دې وخت دئ چي يو څوک دغه افسانه له تاريخي واقعيتونو څخه بېله کړي. ما په دغه کتابګوټي کي دغه موضوع اوږده څېړلې، لکه چي په ها بل کې مې په لنډ ډول بيان کړې. له دې نه مې مطلب دا دئ چې دغه تاريخي واقعيت بايد لوستونکو ته بيان شي، او دوي دې ته هم ملتفت کړل شي چي کله ولسي خلګ وپاريږي، ډيناميزم او قوت يې تر هر بل ډينامزم نه پياوړئ کيږي. د حيرانۍ وړ او نه فکر کېدونکې پيښې رامينځ ته کيږي، او حتی د تاريخ بهير اړول کيږي. د پاچا امان الله په وخت کې همدغسي وشول.

- د پاچا امان الله د ستونزو منبع د هغه د اصلاحاتو پاروونکي برخې، د هغه خپل شخصيت، د هغه زورواکي، اتوکراسي او د دوهمي دورې اصلاحات او په خاص ډول د کابل د نارينه او ښځو مجبورول وو، چي اروپايي ژوند طرز غوره کړي، او خپل ژوند طرز بدل کړي، هغه هم سمدلاسه او په حکومتي امر. په نتيجه کي وګړي تربنه بېګانه، مذهبي مشران ورسره مخالف، او خپل چارواکي يې ورسره بېعلاقې شول. دی يوازې پاتې شو. په دغه حال کې ده حتی په خپلو نږدې چارواکو هم اعتماد کولی نه شو، او په بحراني حال کې د خپل ژوند په وېره کې شو. ده بيا د خپل پوځ د يوې وړې مخکښې برخې په ډراماټيکي ماتې سره له پاچايي څخه لاس واخيست، که څه هم د کابل د ښار دفاعي ترتيبات ټينګ، پوځ او حکومت پر ځای وو. دغه وخت و چې يو نالوستي کليوال، خو زړه ور حبيب الله داړه مار ته د کابل د تخت نيولو موقع په لاس ورغله، چي په ډېر غټ پوځ سره يې هم تر لاسه کولی نه شوه.

دغه ليکنه د پاچا امان الله د واکمنۍ د ټولو پېښو بيان ته ځانګړې شوې نه ده. يوازي هغه عوامل پکي بيان شوي چي پاچا امان الله په خپلو فعاليتونو او بېسارو اصلاحي پروګرامونو سره، د خپل نيکه، امير عبدالرحمن، په لاس جوړ شوئ ټينګ نظام له لاسه ورکړ، او د هغه په دغې ناکامي سره په افغانستان کې د کورني جنګ يو نوئ فصل پرانيستل شو. د دغې ليکنې وړه برخه د ښاغلي سيستاني د هغو نا سمو ليکنو په اړه ده چي ده يو وخت، بل وخت د معاصر افغانستان په اړه کړي او د زماني د ليکنو تر اغېزي لاندي يې د خپل چنګيزي ډول ذهن نه حکم صادر کړئ چي وطنوال دي د پاچا امان الله په اړه زما کتابګوټئ ونه لولي. د دغو دواړو غرضناکو او ناسمو ليکنو، چي له هغو نه يې يوه نندارة جوړه کړې وه، زه مجبور کړم چې دغه ليکنه وړاندې کړم، چي په هغې کې مې اصلي او اړوندي موضوع ګانې د افغانستان د تاريخ په رڼا کې طرح او بيان کړې، او له دې نه مې ډډه کړې چي هغې ته شخصي بڼه ورکړم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پاچا امان الله دوره تر اوسه هم تاریخي او سره شوې نه ده. اوس هم د هغې په اړه د عامه ذهنیت او تاریخي واقعیتونو تر مینځ واټن پراخ دئ. ما په دغې لنډې لیکنې کې کوښښ کړئ چې تاریخي واقعیتونه له پارتیزاني او د ناسم ذهنیت له سلطې نه وژغورم، او هغه یوازې د هغه وخت د اثارو پر بنسټ وکاږم، او د معمول په شان، شخصي احساسات پکې دخیل نه کړم. د اثارو ذکر مې ځای پر ځای کړئ، خو د هغو اول ځل ذکر مې په تفصیل سره په لیست کې او د هغو تکرار مې د ننه په متن کې په لنډ ډول ذکر کړئ.

ما دغه کتابګوتئ هم، د ها بل په شان، تاریخ علاقه منو او پوهنتوني محصلانو په نظر کې نیولو سره کښلئ، او هیله کوم چې لوستل به یې ورته ګټور وي.

د محترم نسیم سلیمي ورور نه مننه کوم چې زما دغه لیکنه یې، له ډېرو مصروفیتونو سره سره ټایپ کړې. ده لا د مخه یې زما یو بل اثر ' د افغانستان سیاسي او دپلوماتیک تاریخ' له انګریزي نه پښتو کړئ. دغه اثر به زر د علامه رشاد د خپرندویه ټولني له خوا خپور شي.

محمد حسن کاکړ

اکتوبر، ۲۰۱۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهاند محمد حسن کاکړ

د ښاغلي زماني او ښاغلي سيستاني د ليکنو په هکله

لومړۍ برخه

دښاغلي زماني د ليکنې په هکله

ښاغلي عبدالرحمن زماني، زما د يوه کتابګوتې په اړه، "د پاچا امان الله خان واکمنۍ ته يوه کتنه"، يوه ليکنه کړې او هغه يې په افغان-جرمن ويب سايټ کې هم په پښتو او هم په فارسي کې په شپږو برخو کې خپره کړې او ورته يې د اعلان شکل ورکړئ دئ. د ده مقصد دادئ چې وښيي زما دغه کتابګوتۍ د يوه انګليسي ايجنټ په استخباراتي راپور بنا دئ، نه دا چې هغه د منشي علي احمد وي، چې د پاچا امان الله منشي و، او ليکنه يې د امان الله د سقوط په نامه کړې ده. په دې ډول ښاغلي زماني هغه د " غازي امان الله خان پر وړاندې د انګريزي تخريباتو سرچينه" ښيي. دی دا هم وايي چې " مهمترين ماخذ کتاب داکټر صاحب کاکړ بوده...". په پښتو متن کې هغه "... تر ټولو لوی او معتبر ماخذ" ښيي. مانا دا چې له دغې منبع نه په پراخې اندازې استفادې سره زما دغه کتابګوتۍ د برتانوي هند د حکومت د نظريو انعکاس دئ.

اول خو د ده دغه وينا د واقعيت تحريف دئ. زما د کتابګوتي له ۱۴۲ ماخذونو نه ۳۳ يې د تاريخپوه ميرغلام محمد غبار، ۲۹ يې د لودويک ادمک، ۲۱ يې د حاکميت قانون په نامه د پاچا امان الله، ۲۱ يې د منشي علي احمد او ۱۴ يې د تاريخپوه فيض محمد او نور يې د نورو دي. په دې ډول د ښاغلي زماني د وينا پر خلاف "دامان الله سقوط" په نامه ليکنه زما د کتابګوتي " تر ټولو لوی او معتبر ماخذ" يا " مهمترين ماخذ" نه دئ. مهمه دا ده چې "د امان الله سقوط" په نامه ليکنه، د زماني د وينا پر خلاف، د برتانوي ايجنټ يا د هغو استخباراتي راپور نه دئ. اول دی دغه ليکونکئ هم ايجنت (Agent) او هم د برتانوي سفارت سکرټر ښيي، په نامه د شيخ محبوب علي. په داسي حال کې چې سکرتر او ايجنټ په بېلو دورو کې د برتانوي هند لپاره کار کاوه. د ايجنټ په نامه هندي مسلمان له ۱۸۸۰ نه د پاچا امان الله تر واکمنۍ پوري يوازې د خبرلوخي په ظرفيت کار کاوه، او سکرتر يا منشي له هغه وخت نه چې برتانوي هند په افغانستان کې سفارت پرانيسته، په سفارت کې ماموريت درلود. دا هم بايد وويل شي چې د دوی ځينو له افغانستان او په خاص ډول له واکمنې کورنۍ سره خواخوږي لرله. د امير عبدالرحمن په وخت کې دغه ايجنټان په دې هم مؤظف وو چې هغه ته هم راپورونه تهيه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړي. د دوی اول اېجنټ قاضي عبدالقادر یوسفزی و، چې د مخه د امیر شیرعلي لوی مشاور و، او د هغه په اصلاحاتو کې یې فعاله او مهمه برخه لرلې ده. برتانویان مجبوره وو چې هغه چې د دقیقو مالوماتو خاوند او د دوی مخالف هم و، استخدام کړي. دوی دافغان - انګلیس له دوهم جنګ نه وروسته د افغانانو د سخت مخالفت له امله بل څوک هلته استولی نه شو. حتی دغه شیخ محبوب علي، چې د سکرتر په نوم، په کابل کې د برتانوي هند په سفارت کې کار کاوه، د پاچا امان الله د کورنۍ سره خواخوږي لرله.

د ده دغه احساس هغه وخت ښکاره شو چې د پاچا امان الله ځایناستي، معین السلطنه، له درې ورځو پاچایي نه وروسته له ارګ نه په انګلیسي الوتکه کې پېښور ته ته. " د غازي امان الله زوال" نومي کتاب لیکوال، عزیز هندي، د دغې ورځې خپل مشاهدات په دغه ډول ثبت کړي: "کله چې د ارګ د مخې دروازې څخه معین السلطنه قدم د باندې کېښېښود، نو د ډېره غمه بې هوښه شو، او بیرته راستون شو، او دروازه یې په غېږ کې و نیوله او ډېر یې وژړله او کله چې د الوتکو ډګر ته ورسېد سترګې یې هماغسې له اوښکو ډکې وې. دلته د برتانیې د سفارت غړي په ډېرغم لړلي حالت ولاړ وو او له شکه پرته دا ډېره غم لړلې منظره وه. ... د برتانیا د سفارت هندوستانی سکرټر، شیخ محمد علي اکهي، حالت خو داسي وو چې په ډېره ژړا یې ستونئ بند شو. ... کله چې په اتفاقي توګه ما له هغه سره وکتل، نو له هغه څخه مې د دومره ویرجنتوب پوښتنه وکړه. نو هغه ماته وویل چې: او ته نه پوهېږې چې اماني کورنۍ پای ته ورسېده او د هغه تر څنګه د صوبه سرحد د مسلمانانو هیلې هم له مینځ څخه ولاړې. که د اماني دورې اغېزه په بل ځای کې وه، که نه وه، د هغه موجودیت لږ تر لږه د صوبه سرحد د خلکو د بیدارولو لپاره ډېر ګټور و. موږ دا هیله کولای شوه چې موږ به د هندوستان د نورو صوبو څخه زر ازاد شو."(۱) لیکوال عزیز هندي په خټه پښتون او د هند اوسېدونکئ و. دئ له خپلي کورنۍ سره د پاچا امان الله د واکمنۍ په ټوله موده کې په کابل کې اوسېده؛ په قطعه نمونه کې کفتان او د پاچا ټېنګ پلوی، خو د واقع لیدونکي انسان او د افغانستان د وخت له اوضاع نه ښه خبر و. دی د امیر حبیب الله کلکاني په وخت کې د لنډې مودې لپاره بندي و. داسې ښکاري چې محبوب علي په اصل کې د بنګښ، یا ورکزي، یا کرمي له شعیه پښتنو څخه و. دیوه روایت له مخي، د ده یو زوي چې د ډېر عمر خاوند و، د افغان جهاد په وخت کې، په پېښور کې د ځینو اسلامي تنظیمونو د مشرانو سره ولیدل او چیرته نږدې یې په خپل مجلل کورکي مېلمانه کړل.

د امان الله د سقوط لیکونکئ د شواهدو او دلائلو پر بنسټ منشي علي احمد (شالیزی مومند) دئ، نه محبوب علي. د محترم داود ملکیار په روایت، هغه په خپلو خلکو، یاني د شالیز کلي په مومندو کې د "منشي صاحب" په نامه یادېده او ده پخپله په وروکتوب کې هغه لیدلئ و. هغه وخت دی په دواړو سترګو ړوند و. په غزني کې د ملکیار او د منشي کورنۍ ډېري مشهوري دي. مومندان په پنځلسمې پېړۍ کې د کندهار د مرغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

نومې سيمې ځخه اول غزني ته ولېږدېدل او بيا په خپله اوسنۍ سيمه کې ، له کامې نه تر پېښور پورې ميشته شول او يو شمېر يې په غزني کې پاته شول.

دا چې اروابناد علي احمد (شاليزی) د پاچا امان الله په ټوله دوره کې د هغه منشي و، محترم ارکان حرب، مهدي شاليزی په لاندې ډول تائيدوي. دی چې په افغانستان کې د حربي پوهنتون استاد و، د منشي علي احمد وراره دئ، او اوس په سويس کې ژوند کوي. دی دا هم وايي چې دوی ځو وروڼه وه چې يو يې اروابناد عبدالستار شالېزی و، چې د لوړو زده کړو او عالي شخصيت خاوند او په مشروطه شاهي کې د کورنيو چارو وزير و. منشي علي احمد هم يو عادي شخص نه بلکه يو مهم او پوه شخص وو. دی د "غزني د تاريخ" په نامه يوه ليکنه هم لري، چې د صدراعظم محمد هاشم خان په وخت کې له چاپ نه پاتي او لادرکه شوه او اروابناد مير محمد صديق فرهنګ، چې هغه يې له خپل ورور، اروابناد ربنتيا، نه تر لاسه کړې وه، د خپل اثر په ۴۰۲ مخ کې په دغه ډول ياده کړې: " تاريخ خصوصي غزنين، تاليف علي احمد بن فقير احمد، ساکن شالېز غزنين، نسخه قلمي متعلق به س. ق. رشتيا." شالېزی دا هم وايي چې تره يې د وخت له علماوو او اديبانو سره ناسته ولاړه درلودله او " دسترس کامل به مطالعه و بعضا اثار " شاعران کلاسيک " از قبيل رودکي، جلال الدين بلخي، حافظ شيرازي و سعدي و بيدل داشت." پر دې سربېره منشي علي احمد " در امور ديني و مذهبي وارد و بسياري را رهنمايي ميکرد." د ښاغلي مهدي شاليزي دغه ليکنه ماته د ښاغلي داود ملکيار په لاس رسېدلې او زه دلته له دواړو نه مننه کوم.

ښاغلئ شاليزی په دغې ليکنې کې په قطعي ډول حکم نه کوي چې "د امان الله د سقوط" په نامه ليکنه د هغه ده، خو له هغې نه واضحه ده چې منشي علي احمد هم د پاچا امان الله منشي او هم د دغې ليکنې ليکونکئ و. په دغه ډول: " ارواح شاد علي احمد خان با دانشي که حاصل نموده بود در آغاز کار به حيث مرزا در نزد مرحوم عبدالاحد خان برگيد همکاري (کرد) و برگد صاحب از جمله همکاران مهم و قريب مرحوم امير حبيب الله خان بود. مدتي بعد علي احمد خان بحيث ميرزای دفتر (منشي) با مرحوم عبدالکريم خان علومي، نائب الحکومه مزار شريف، شامل کار شد و آهسته آهسته شهرتي کسب نمود."

" بالاخره در عهد شاه امان الله مرحوم در دربار شاهي بحيث ميرزای دفتر شاه و هم باسم منشي که اصطلاح منشي به آمر دفتر و ميرزای دفتر (درانوقت) استعمال ميشد [ايفای وظيفه مينمود] و منشي علي احمد خان الی ختم پادشاهی با امان الله خان باقي ماند."

" در وقتيکه جنگ داخلي (سال سقاوي) که شاه امان الله خان مجبور به ترک وطن شد، منشي صاحب به همرکابي شاه نيز از وطن يکجا خارج و در کويته رهسپار شدند. قراريکه ميگويند که منشي صاحب در

(c) ketabton.com: The Digital Library

موقعیکه شاه امان الله خان با اعضاي فامیل از کویته به ایتالیه عزیمت نمودند ، به تحت نظارت انگلیس ها در قونسلگري شان باقیماند . در همین وقت کدام اثری بنام سقوط امان الله ... تحریر و تایپ شده در قونسلگری و بالاخره این اثر تایپ شده به ارشیف لندن سپرده شد ."

لیکواله ریبه ستیوارت هم په خپل کتاب کي په نامه د "اور په افغانستان کې" منشي علي احمد ، بې له دې چي نوم یې واخلي، د پاچا شخصي منشي (Private secretary) یادوي او دا هغه وخت چي پاچا امان الله او منشي علي احمد په غزني کي، د هغه کلي یاني شالېز ته نژدې چیرته و .(۲)

ماپه خپل کتابګوتې کې منشي علي احمد د دقیقو مالوماتو خاوند ښوولئ و ، په تېره د غزني په اړه. خو ښاغلئ زماني له خپل ذهن نه دغه حکم راباسي چې " د غزني مومند میرزا علي احمد خان نه خو د دربار منشي و او نه د دقیقو مالوماتو خاوند و." دی د دې پروا نه کوي چي د ده حکم، هغه هم دغسي غوځ حکم، په واقعیت بنا دئ یا نه دئ. دی د دې هم پروا نه کوي چي په دغسي حکم سره د ده ټوله لیکنه بې اعتباره کیږي. خو دی غواړي په خپل فکر په خپل حکم سره ثابت کړي چي دغه لیکنه د انګلیسانو د سکرتر، محبوب علي، ده او هغه په اصل کي د پاچا امان الله پر ضد لیکل شوې ده. دی د دې هم پروا نه کوي چي هغه وخت د محبوب علي د پاره ممکنه نه وه چي دغه لیکنه وکړي، ځکه چي په هغه موده کي چي پاچا امان الله له کندهار نه د کابل په مقصد غزني ته رسېدلئ و ، محبوب علي په کابل کې نه و. د برتانوي هند سفارت د فبروري په پنځه ویشتمه تړل شوئ او غړي یې هند ته تللي وو ، او پاچا امان الله د مارچ په پنځه ویشتمه، یاني یوه میاشت وروسته له هغه له کندهار نه د کابل په لور روان شوئ و ، او چي په غزني کې یې ځان د تخت بیرته ګټلو کې ناکام ولید ، په شا سو او د مئ میاشتي په اخیره کي له خپل فامیل او ډیرو نورو سره په څو موټرونو کي، د منشي علي احمد په ګډون، کوټې ته لاړ. د امان الله د سقوط په اړه دغه پاڼې یا په ۱۹۲۹ یا په ۱۹۳۰ کي لیکل شوي، یاني هغه وخت چي منشي علي احمد هلته و ، او محبوب علي هلته نه و. زماني دغه فکر نه کوي چي که دغه لیکنه د پاچا امان الله پر ضد د برتانویانو جعل وای، هغه به یې په هماغه وخت کي په انګریزي او فارسي کي خپره کړې او افغانان به یې پرې خبر کړي وای. حال دا چي هغه نورو څېړونکو په دغو نږدې کلونو کې د دهلي ملي ارشیف نه تر لاسه کړې. تاریخپوه لودویک ادمک د دغې لیکنې یادونه په خپل اثر کې کړې چې په ۱۹۷۴ کي خپور شوئ، نه په خپل لومړني اثر کې چې په ۱۹۲۷ کې خپور شوئ ، په نامه د "افغانستان دیپلوماتیکي تاریخ ۱۹۰۰-۱۹۲۳. دی هغه لیکنه د منشي په قلم د " سري او سیاسي یادښت" په نامه ښیي، چي برتانوي سکاټ هغه د 'د امان الله د سقوط' په نامه په انګریزي اړولې ده. (۳) د سکاټ له خوا د لیکني د سرلیک تبدیل د حیرانۍ وړ ښکاري، خو محتویات یې هغه دي، چي د هغه وخت د افغان لیکوالو په لیکنو کي بیان شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

برتانویانو چي د افغانستان د تاریخ په اړه جعل کړئ هغه یې په هغه خپل وخت کي په ډېر شمېر خپاره کړي دي. د دغو جعلیاتو ډېر مهم یې د تاج التواریخ دوهم جلد دئ، چې له هغه نه یې په خاص ډول د ډیورند کرښې په اړه په خپله ګټه ډېر کار اخیستئ دئ. په دې اړه به وروسته اوږد وږغېږم. بله دا چې سلیم عقل ته د منلو وړ نه ده چي برتانویان به خپلو چاروکو ته یوه جعلي لیکنه تهیه کړي، او هغه په خپل ارشیف کې وساتي. مهمه داده چي د منشي علي احمد په لیکنه کې دغسي موضوع نسته چې په نورو اثارو کې نه وي بیان شوي. دا یوه داسي منسجمه او دقیقه لیکنه ده چې ښيي لیکونکئ یې عالم او د ډېرو مالوماتو خاوند و. په تېره د امان الله د دورې په هکله خو زماني دغه لیکنه د "انګلیس د استخباراتي راپور" او زما کتابګوتئ چي تر څه حده د هغې له مخې تهیه شوئ، "د انګرېزانو د فتنو نه ډک تبلیغات" ګڼې. د رښتین توب دغه دښمن ځان د ډاکټر په نوم هم یادوي، که څه هم 'د تحصیل' تصدیق لیک یې تر لیسانس پورته دئ، نه د ډاکټرۍ.

بله نوې موضوع دا ده چې ښاغلئ زماني زما له قول نه وایي: " د غازي امان الله خان په لاس پرته له محکمې د زرګونو انسانانو وژل کېدل.". دغه وینا زما نه ده او پاچا امان الله په زرګونو انسانان نه دي وژلي، هغه هم په خپل لاس. د هغه په دوره کې ډېر انسانان وژل شوي دي: اتکل څوارلس زره د خوست په جنګ کې، او تر هغو لږ د شینوارو، کوهدامن- کوهستان، د لوېدیځ کابل ښار او د غزني شاوخوا جنګونو کې. خو هغوی چي د پاچا په حکم بې له محاکمې نه اعدام شوي دي، په شمار او د ممتازو او نفوذ ناکو کسانو وو، چې د ده په سقوط کي یې نېغ یا نانېغ اثر لرلئ دئ. د هغو د ذکر نه د مخه به ووایم چې ما په خپل کتابګوټي کې ویلي چي د " پاچا په څه لږ لس کلنه دوره کې هیڅ افغان د سیاسي نظر څرګندولو له امله بندي شوئ نه دئ" او هغوی چې د ده په څرګند یا نا څرګند حکم اعدام شوي دي، په اصل کې د قدرت ګټلو، یا د قدرت ټینګولو په مقصد وو، چي په پای کې یې دی ناکام او د وطن نه په وتلو مجبور کړ.

د دغو ممتازو قربانیانو نه لومړی د پاچا امان الله پلار و، چي قاتل یې په غالب احتمال شجاع الدوله غوربندي و، او هغه په ویاړ سره خپلو دوستانو ته ویل چې ده امیر حبیب الله د خپل تره، جوهر شاه غوربندي، په انتقام وواژه، چي هغه د امیر په حکم اعدام شوئ و. شجاع الدوله د پاچا امان الله په وختو کي په لوړو رسمي مقاماتو کې کارکاوه. د ممتازو قربانیانو نه بل کس سردار نصرالله، د پاچا امان الله تره، و، چي خپل ورور امیر حبیب الله ته یې په شفاعت کولو سره امان الله او مور یې د مرګ له خطر نه ژغورلي وو. دی که څه هم د خپل ورور د وژل کېدو نه وروسته، په جلال اباد کي د هغه پر ځای امیر غوره شوئ و زر له امارت نه یې د امان الله په ګټه لاس واخیست، چي هغه په کابل کې امیر غوره شوئ و. نصرالله بیا په ډاډه زړه د کابل په لور روان شو. په دغه فکر چي ژوند به یې هلته خوندي وي، او له خپل وراره امیر سره، چي د مرګ نه یې ژغورلئ و، په کارونو کي همکاري وکړي. خو دی چې بتخاک ته ورسېد، د امیر امان الله په امر، چې هلته رسېدلئ و، بندي شو. ملا فیض

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمد ، چي د امیر عبدالرحمن د کورنۍ مخلص و ، د مشرقي لویانو او قومي مشرانو له قول نه وایي چي "... پس از یک سال در شب جمعه، اول رمضان به بدترین احوالي، او را در محبس به خبه کردن (همغسې و) هلاک فرمود و بعد ازان به امور خلاف شعایر اسلامي پرداخته، تغیر روز جمعه و بې ستري مستورات و بعضي قوانین بر خلاف شرع نمود." (۴). د دغه اثر مترجم ډاکټر رابرټ میک چیزني، دغه وینا په دغه ډول راوړې ده: د نصر الله د بندي کېدلو نه " څه کم یو کال وروسته، د ۱۹۲۰ کال د مې په ۹مه امان الله له یوې سختي نیشې نه وروسته د هغه د وژلو حکم صادر کړ، او بیا یې دغسې سیاستونه غوره کړل چي د مسلمانانو د عنعنو پر خلاف وو." (۵) تر ده هم ثقه روایت د پاچا امان الله د موجودي کورنۍ یوه غړي (چي ماته یې د نوم د نه ښودلو په شرط کړئ) او هغه دا چي سردار نصرالله د پاچا امان الله په امر مسموم شوئ، او له مینځ نه وړل شوئ دئ. سردار نصرالله یو ټینګ مذهبي شخص و؛ ټول قرآن شریف یې په یاد کړئ، او په خاص ډول د هیواد ختیځو علماوو او لویانو کي یې نفوذ لاره، د ګوډ ملا عبدالله د یاغیتوب یو لامل همدا و. د ننه په کابل ښار کي خو یې دغسي پلویان لرل، چې هغو غوښتل پاچا امان الله د هغه په انتقام کې د پغمان په لار کي ترور کړي، خو هغوی په خپل دغه پروګرام کي ناکام او ونیول شول. د پاچا امان الله د واکمنۍ په پیل کې د هغه په حکم د میرزا محمد حسین له مینځ نه وړل و. ده د امیر عبدالرحمن له وخت نه په لوړو مقامونو کې کار کړئ، د مستوفی الممالک په نامه د غټ نوم خاوند او د امیر د حکومت په ټینګښت کي یې نوم ایستلئ و. دي امیر حبیب الله ته هم ډېر مقرب و، او هغه ته یې خبر ورکړ چي امان الله او مور یې د هغه پر ضد نقشه لري. خو ده یوازې د حکومت په چارواکو کې نفوذ لاره. پاچا امان الله په قلعه مراد بېګ کي دهغه ټول جایداد ، چي د یوه لوړ چارواکې د پاره بیخي ډېر و، ضبط کړ او هغه یې محمد ولي ته و باخښه.

بله وژنه چي په شمېر کې ډېره وه، د ۱۹۲۵ کال په مې کې د خوست له یاغیتوب نه وروسته د پکتیا والو وه. پاچا " د دري پنځوس بندیانو د وژلو امر وکړ."، ټول بندیان شاوخوا زر ښځې، کوچنیان، او څو سوه ځوانان او قومي مشران وو.(۲) د سوداګرۍ وزیر عبدالهادي داوي پاچا ته عرض وکړ چې " بهتر است این محکومان به اعدام محکمه شده و بحکم قاضي کشته شوند. پادشاه با کمال خشونت و غرور گفت: مگر نمیداني که من نواسه عبدالرحمن ام."(۷) دا په جنبش مشروطیت کي د ارواښاد عبدالحی حبیبي روایت دئ. دغې تراجیدي دواړو خواوو ته ډېر مالي او ځاني تلفات واړول. د فدایي ځوانانو په نامه یو اته سوه کسیزه کنډک ټول تلف شو. پکتیاوال د حکومت او پاچا نه دغومره ناراضي شوي وو چي، د هغو ایله جاري وروسته د کابل په جنګو کي د پاچا ملاتړ کي ډېره ناغیرې وکړه، او میر غوث الدین د احمدزیو د ایله جاریو مشر لا په حکومتي قواو ډزې وکړې، او میدان یې ګرد سره پرېښود، او یاغي شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاچا امان الله د باندي شپږ میاشتي سفر نه د مخه کندهار ته لاړ او هلته یې یو نامالوم شمېر لویان د امنیت د ګډوډولو په تور په اعدام محکوم کړل. د دوی شمېر به ډېر وو، چي پاچا وروسته وویل چې " زه کندهار ته لکه چي د کار د پاره نه بلکه د قصابۍ د پاره راغلئ یم." د پاچا د اعدام نور قربانیان یو څو تنه قاضیان وو چي نه یې غوښتل د ښځو د مخ لوڅې په اړه فتوا ورکړي، چي پاچا ترېنه غوښتې وه. د دوی مشر پخوانی ستر قاضي، عبدالرحمن پغمانی و. دوي پکتیا ته د خلګو د پارولو او یاغي کولو د پاره لاړل، خو په دې کې ناکام او حکومت ته پخپله خوښه تسلیم شول، نه دا چي هند ته لاړ شي او د برتانوي هند له حکومت نه په دې برخه کي مرسته وغواړي. پاچا په کابل کې دوی د حرب وزارت د حرب دیوان ته د محاکمې لپاره وسپارل. د دیوان غړي د حربیې د وزیر په ګډون لوړ رتبه نظامي افسران وو. وزیر او یوه کنډک مشر د هغو اعدام غوښته، خو له یوې میاشتې محاکمې نه وروسته دوي په اعدام محکوم شول. له محمد صادق مجددي او د هغه له وراره معصوم مجددي نه پرته، چي هغوی بندي شول، په اعدام محکوم قاضیان په یوه روایت نهه تنه وو، چي په سیاه سنګ کي برالا اعدام شول. د قاضیانو محکمه په دیوان حرب کې د نظامي افسرانو یاني د اجرائي څانګې له خوا وه، نه د قضائیه د قاضیانو له خوا. په معاصر افغانستان کې دا لومړی ځل و، چې یوه ډله قاضیان اعدام شول، چي هغه د " شینوارو او کوهدامن د داړه مارانو د بغاوت لپاره لومړی ګام شو." او له امله یې یو څو تنو لوړ رتبه چارواکو سمدلاسه استعفی وکړه.

د حبیب الله کلکانې په اړه د پا چا امان الله سملاسي او بې له سوچه د اعدام حکم ډېر اثرناک ثابت سو، چي پایله یې د هغه او د کورنۍ د واکمنۍ ختم شو. دغه پېښه یو څه تفصیل غواړي چې په جبل الرسراج کې د تنظیمې رئیس، علي احمد لودي، د پاچا په هدایت له حبیب الله او سید حسین چاریکاري سره پوهاوي ته ورسېد. هغوي د ډېرو امتیازونو په بدل کې ومنله، چې له نا ارامي جوړولو څخه لاس واخلي، او د امنیت په خوندي کولو کې به له حکومت سره مرسته وکړي. دوی د کابل په لور رهي شول چې د کابل د حکومت په خدمت شروع وکړي، خو څنګه چې پاچا د مخه ګوډ ملا اعدام کړئ و، که څه هم هغه ته د مامونیت وعده ورکول شوې وه، حبیب الله په دې فکر شو چې نه چې د ده برخلیک به هماغسي شي، نو په سرای خواجه کې چیرته چي کابله ته د ورتګ په نیت رسېدلئ و، په تلیفون کي د علي احمد په نامه ورغږېد، چي د ځان په اړه د پاچا په نیت ځان پوه کړي. نور نو د فیض محمد په ژبه چې د حبیب الله د خولې نقل کوي" اکنون که با پسر سقا عهد کرده او را به دست اورده ام، چي معامله کنم[؟] و امیر امان الله خان امر سر زدن و هلاک او نمود. او که خود را علي احمد خان اظهار کرده بود، عرض کرد که در صورت عهد و پیماني کي در میان نهاده شده است، چگونه در اعدام او اقدام ورزیده شود: و امیر امان الله خان اینرا شنیده فرمود، که: با تو عهد کرده، نه با من. زنده اش مگذار و چون پسر سقا اسرار دروني امیر امان الله خان را نسبت به خود کشف کرد، به همان تلیفون که سرگرم مکالمه بود، اظهار

(c) ketabton.com: The Digital Library

راستي كرده و خود را پسر سقا گفته، مخاطبانه لب به دشنام زن و زوجه امير امان الله خان ... كشوده از وصول و حمله خود در كابل بيم داده، گفت: در وقت حاضر امدنم خواهي ديد ، انچه ديد. و امير امان الله خان از اين گفتار او كه از روى معاهده وعده اي جانبداري محمد ولي خان وكيل و غيره وزراى خاص و بزرگان كابل كه با اطمنان خاطر بر لب اظهار آورد ، و همه ازماجراى خيانت وزراى خود بي خبر بود ، از خشم متغير گرديد ، تليفون را به غيظ بر روى ميز زده هيچ نگفت."(۱۷)

ليكوال عزيز هندي هم دغه موضوع لږ و ډېر په همدغه ډول بيانوي او وايي چې د ګوډ ملا د اعدام په نظر كي نيولو سره، حبيب الله غوښتل چې د ځان په هكله د پاچا نظر په كوم چل ځانته معلوم كړي. نو يې كابل ته د تګ په لار په سراى خوجه كې " ... د پاچا حضور ته يې تليفون وكړ، او كله چې پاچا پوښتنه وكړه، چې څوك خبري كوي د سقاو زوى ځواب وركړ، د شمالي د تنظيميې رئيس احمد علي خان، او هغه بيا پاچا ته وويل چې دغه وخت د سقاو زوى د ده په كنټرول كې دئ، او په مخامخ كوټه كې د پيره دارانو تر مينځ ناست دئ، او پاچا چې د هغه سره هر سلوك وكړي، امر وكړي. په دې خبره غازي امان الله خان له جوشه په ډك غږ ځواب وكړ [وركړ] چې دا سپى سمدلاسه د مرګ غيږې ته وسپاره، او د هغه سر پرېكړه، او كابل ته يې راولېږه [راواستوه]. د سقاو زوى په دې خبره سره ځان څرګند كړ او پاچا ته د بد او رد په ويلو سره يې تليفون پرېښود."(۹)

مؤلفه ربيه ستيورټ، ابراهيم عطايي، سيد رسول رسا ، او غلام محي الدين انيس هم په خپلو اثارو كې دغه پېښه ياده كړې، خو په لنډ ډول. منشي علي احمد ، چې زماني د هغه پانې د انګليس د استخباراتو راپور ګڼي، دغه موضوع ياده كړې نه ده. په هر حال دغه پېښه د ۱۹۲۸ كال د ډسمبر ۱۲ شاوخوا كې شوې او سملاسي اثر يې دا شو چې سيد حسين جبل سراج كلابند او بيا تصرف كړي، او حبيب الله په كابل يرغل وكړي، او پاچا يوه مياشت وروسته، د ۱۹۲۹ كال د جنورى په ۱۴ له پاچايي نه لاس واخلي. وروسته به دغه پېښې بيان شي. د پاچا امان الله پلار، امير حبيب الله، او نيكه، امير عبدالرحمن، زورواكي يا مطلق العناني كوله، او ډېر افغانان يې په حكم اعدام شوي دي، خو د هغوى قدرت په قانون محدود نه وو. عجبه داده چې پاچا امان الله چې په وخت كې يې د تركي او افغان متخصصانو په همكاري افغانستان د لومړي ځل لپاره د ليكل شويو قانونو او مقررو خاوند شو، سره له دې هم د خپل پلار او نيكه په شان زورواكي كوله. د ده په وخت كې ليكل شوئ اساسي قانون هم ايستل شوئ و، خو په هغه كي د ده بې حد ه قدرت محدود شوئ نه و، كه څه هم دا د مشروطه غوښتونكو اساسي غوښتنه وه، چې پاچايي قدرت دې محدود شي. نو زما دغه وينا پر ځاى ده، چې په يوې غونډې كې مې اورولې وه، چې هغومره ډېر افغانان چې د امير عبدالرحمن، امير حبيب الله او پاچا په حكم اعدام شوي دي، تر دوى د مخه د معاصر افغانستان د ټولو پاچايانو او اميرانو په حكم اعدام شوي نه دي. په لنډ ډول دوى ټولو په ځان متكي، منظم، دايمي پوځ، او نور وسايل، د پيسو په ګډون، نه لرل چې دغسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

زورواکي وکولی شي. دا امیر عبدالرحمن او امیر شیرعلي وو، چې په افغانستان کې یې د لومړي ځل لپاره منظم پوځ تنظیم کړ، او امیر عبدالرحمن بیا د مالیاتو په زیاتولو، او په مجموع کې د حکومت د عوایدو په زیاتولو سره د دایمي منظم پوځ ثبات او پایښت یقیني کړ، تر اوسه په اساس کې په هماغه ډول پاتي دئ. تر امیر عبدالرحمن د مخه د حکومت عواید، چې لوی قلم یې د مځکو مالیات وه، دغومره کم وو، چې واکمنو نه شو کولی دایمي پوځ ولري. هغوی په زیاته اندازه قومي مشرانو ته محتاج وو چې د ضرورت په وخت کې ایله جاري تهیه کړي. هغه وخت په قومونو باندي د جم بست په نامه ټاکلې او کمه مالیه حواله کېدله، چې هغه هم د قومي مشرانو د لاري حکومت ته رسېدله. امیر عبدالرحمن له درانیانو نه پرته د ټولو قومونو، او په واقع کې د ټول هیواد په ښبرازو مځکو باندي د سه کوټ په نامه مالیه، چې د حاصل دریمه برخه کېدله، حواله کړه، چې هغه ډېر عواید کېدل. په وړاندي یې په ټول ملک کې ډېر پاځونونه وشول، خو حکومت په پوځي زور او داسي هم په قومي ایله جاري سره هغه ټول و ځپل او حکومت و کولی شول چې ټول هیواد په نیغ ډول د خپلو چارواکو له لارې اداره کړي. تر ده د مخه افغانستان د دفترونو لپاره حکومتي ودانۍ او رسمي محبس نه لاره، او هغه او نور د ده په وخت کې د دهمزنګ بندیخانې په ګډون ودان شول. په دغو او دغسي نورو اجراآتو سره وو، چې امیر عبدالرحمن په افغانستان کې د لومړي ځل لپاره مرکزي حکومت تنظیم او پر ځای کړ، چې د هغه اصلاح شوئ او عصري شوئ شکل دوام لري. د ده په وخت کې و، چې په بین المللي موافقو سره د افغانستان د ټولو پولو تحدید او په ښنه کېدل تکمیل شول، او په نتیجه کې یې معاصر افغانستان هسک او په نړۍ کې وپېژندل شو. نو امیر عبدالرحمن د معاصر افغانستان د دوهمي دورې مؤسس ګڼل کېدلی شي.

دلته به بیرته پاچا امان الله ته وګرځو. ښاغلئ زماني ادعا کوي چې " دولت انګلیس ده سال زحمت کشید تا دولت امانیه را با پروګرامش معدوم کند."ډېر عجب فکر او ډېره عجبه جمله! اول د "دولت انګلیس" افادې ته توجه په کار ده. "دولت انګلیس" یاني څه؟ دغه افاده نه په هند باندي د برتانیې د حاکمیت، او نه په برتانیه کې برتانوي حکومت یا په دقیق ډول د متحد سلطنت افاده کوي. دا هسې یوه عامیانه او پروپاګنډې افاده ده. دی باید پوه شي، چې "د انګلیس دولت" یو مجرد مفهوم دئ، او یو مجرد مفهوم بل مجرد مفهوم لکه "امانیه دولت" له مینځ نه وړلی نه شي. دا مشخص او ډینامیک انسانان دي چې دغه کارونه کوي. دی باید ثابته کړي چې په دغو لسو کلونو کې برتانویانو کوم کارونه وکړل، چې اماني دولت یې معدوم کړ. په اصل کې دلته د دولت کلمه راوړل بې ځایه او د ناپوهانو کار دئ، ځکه چې د دولت اساسي عنصر ولس یا خلک دي، او څوک هغه "معدوم" کولی نه شي. زماني خوښ دئ چې غټ الفاظ راوړي، او بې بنسټه حکمونه وکړي، بې له دې چې مانا او پایلو ته یې پام وکړي، یا پرې پوه شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ښاغلي زماني يوه بله ذهني حيرانوونکې وينا

دي وايي چي " انګريزي استعمار سره له دې چي يو قوي افغانستان او غازي امان الله خان خپلي واکمنۍ او سياسي، اقتصادي، او پوځي ګټو ته لوی ګواښ ګڼله، او د غازي امان الله خان د وژلو او له مينځه وړلو دسيسو او توطيو په څنګ کي يې د هغه سلطنت د نسکورلو د پاره د هر فرصت څخه استفاده کوله، او په دې لار کي يې د مذهبي مشرانو او دولت د مخالفينو د لمسولو او مرستي هيڅ کوښښ نه سپماوه، تل دا تبليغ کړئ دئ، چي ګواکي د اماني رژيم د نسکورېدلو اصلي سبب د اصلاحاتو د پروګرام د پيل کولو له امله د غازي امان الله خان اشتباهات وو چي خلکو ته د منلو وړ نه وو."

اول خو دغه فقره د املا او انشا له نظر نه د دغسي کس ښکاري، چي نوئ يې لوست او ليک زده کړئ وي. په فکري لحاظ خو ښاغلي زماني په دغې فقرې کي غټې موضوعګاني راوړې بې له دې چي يوه يې هم بيان او شرح کړې يا ثابته کړې وي. دی خيال کوي چي دی په دې اړه د صلاحيت خاوند دئ او د برتانويانو پر ضد چې هرڅه وليکي، لوستونکي به يې و مني، حال دا چې، لکه چي وروسته به وليدل شي، حتی پخپله پاچا امان الله په کندهار کي په يوې مرکې کي برتانويان په خپله ناکامي کې تبرئه کړي او ملايان او روحانيون يې خپل مخالف ښوولي، بې له دې چي په دې اړه يې له چا نه پيسې تر لاسه کړې وي. په بمبيي کي يې پاچا خان عبدالغفار ته لا له خپلو خلکو شکايت وکړ، چي دی يې "قادياني" او "وهابي" ګڼه، او دی نه غواړي چي په دوی باندې بيا د واکمنۍ کولو په مقصد کوښښ وکړي. هغه ترېنه غوښتي و چي، د کورني جنګ د مخنيوي لپاره له ده سره مرسته وکړي. غېر له دې هم د ښاغلي زماني دغه فقره دغومره سرګيچونکې، بې سويې، او پروپاګنډي ده چي په ځواب ورکولو نه ارزي، خوځنګه چي يو شمېر نور هم برتانويان د پاچا امان الله په ناکامۍ کي دخيل ګڼي او يو شمېر جذباتي او ويبسايټي نېشنلستان يې په اړه ناري سورې وهي، زه دلته کوښښ کوم چي د هغه وخت د معتبرو منابعو او ليکنو له مخې واقعيتونه په هر ډول چي وي وړاندې کړم. د دغه مقصد دپاره ما دغه منابع په انتقادي، او دقت سره کتلي، او په نتيجه کي مې د پاچا امان الله، د هغه د اصلاحاتو او کړو، او داسي هم له برتانويانو سره د هغه د اړيکو په اړه نوي ځيزونه کشف کړي، چي په پاتې پاڼو کي به يې لوستونکو ته وړاندې کړم. په دې موضوع به هم وغږېږم، چي ښاغلئ زماني چي" د اماني دورې تاريخ سره بې کچي مينه او تنده" ښيي، له دې امله ده چي پاچا امان الله خان د ده نيکه، مير زمان، چي د امير حبيب الله په دوره کې په کومي جرمي موضوع کې بندي و، ازاد کړ، او بيا يې د هغه د خدمتونو په بدل کې له حد نه ډېر ونازاوه، خو هغه د پاچا له ګوښه کېدلو نه وروسته، د کنړ مخالفانو له مينځ نه يوو. په پای کې به ښاغلئ سيستاني هغو تېروتنو ته متوجه کړم چي د معاصر افغانستان د تاريخ په اړه يې کړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په يادې شوې فقرې کې له ښاغلي زماني نه پرته به بل څوک ومني چې "انګريزي استعمار" پاچا امان الله خان ته " لوی ګواښ ګڼه" او غوښتل يې هغه "ووژني"؟ دغه استعمار، چې د نړۍ په ډېرو برخو کې خپور و، پاچا امان الله په کوم قوت هغه ته ګواښ کېدلی شو. د خواشينې ځای دئ، چې يو طبي ډاکټر دغسې کاواکه غرېړې او د پاچا امان الله د ناکامې پړه هم په باندنيانو اچوي. دی به ځکه دغسې کوي، چې خلکو ته نيشنلست ځان و ښيې، د دې لپاره چې خپله ماوستې مخينه يې له ياده ايستلې شوې وي. د ده " انګريزي استعمار" هم د ده د "انګليس دولت" په څېر يوه مجرده افاده ده، چې عمل کولی نه شي. دی نه پوهيږي چې استعمار د عمران په مانا ده، لکه استفاده چې د فايدې اخيستلو، او استثمار د ثمر اخيستلو يا زېښلو په مانا ده. هو په تاريخ کې استعمار (کولونيليزم) په دې ډول ياد شوئ چې د يوه هيواد ځيني خلک په بل هيواد کې ميشت شوي، او ځينو يې په پای کې د هغه هيواد واکمني تر لاسه کړې. په افغانستان کې برتانويان په دغه مفهوم نه دي ميشت شوي. نو په دې ډول د "انګريزي استعمار" يادونه يوه پروپاګنډې افاده ده. افغانستان بايد په مالي، اقتصادي او پوځي لحاظ يو پياوړئ هيواد وای، چې برتانويانو امان الله خان ته يو لوی ګواښ ګڼلئ وای. افغانستان د پاچا امان الله د ډيرو غېر معمولي لګښتونو له امله دغومره ناتوان شوئ و، چې په مالي لحاظ برتانوي هند ته ګواښ کېدلی نه شو. " هغه وخت چې امان الله د حکومت واک په لاس کې ونيوه، د افغانستان په خزانه کې، د برتانوي منابعو پر اټکل ۱۵۰ ميليونه روپۍ وې، چې حبيب الله په ډېر ځير زېرمه کړې وې."(۱۰) د خوست له ياغي توب نه وروسته، د ۱۹۲۲ کال په جون کې د برتانيې د نظامي اتاشې د راپور له مخې " په حاضر وخت کې د اندېښنې غټ لامل دا دئ چې د کابل محلي خزانه له پيسو نه خالي ده، او خپل منابع يې لګولي دي."(۱۱) ليکوال عزيز هندی وايي چې له پاچا امان الله نه وروسته چې حبيب الله کوهدامني په واک شو، په خزانه کې ۲۲ ميليونه روپۍ پاته وې."(۴۴۵ مخ). دغه شمېره مشکوکه ښکاري، ځکه چې د پاچا امان الله په وخت کې لګښتونه بيخي ډير وو، په خاص ډول د خپلواکۍ په جنګ کې، او ودانيو په کولو سره، د ډيرو د باندنيو د استخدام له امله او د وسلو په رانيولو سره. له بلې خوا حکومتي عايدات تر پخوا لږ شول، د برتانويانو د مواجبو په درېدلو. په ځمکې باندې په نغدې سره د مالياتو په اړولو سره. د خوست يو کلن ياغي توب سره هم، چې حکومت ته شاوخوا دېرش ميليونه روپۍ تاوان واوښت. پخپله پاچا هم د بيت المال پيسې په خلاص لاس لګولې، لکه چې شخصي پيسې يې وې. د باندني سفر په وخت کې يې د هر هيواد غريبانو ته يو لک پونډه بخښل، په داسې حال کې چې د خپل ملک غريبان يې تر هغو ډېر غريب، او دغه پيسې هم په اصل کې د دوی وې. د ډېر لګښت له امله و چې پاچا د خپل پلار او نيکه پوځ لږ کړ، او په دغه ډول يې د هيواد دفاعي قوه ضعيفه کړه، او د منګلو له ياغيتوب نه يې هم عبرت وا نه خيست چې هغه يې په زياته اندازه په قومي ايله جاري سره وځپه. د پيسو د لږوالي له امله و، چې له بهرني سفر نه وروسته يې له ملکي او نظامي چارواکو نه وغوښتل، چې حکومت ته چې نوې وسلې يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

رانیولي وې، د دوو میاشتو [درو میاشتو] معاش بسپنه ورکړي. په هر بالغ نارینه باندې یې هم پنځه روپۍ حواله کړې، او په دغه ډول یې دغه دواړې ډلې ناراضي کړې.

پاچا امان الله په خپلې لس کلنۍ واکمني دورې کې هغومره ډېر لګښتونه وکړل چې هیڅ افغان واکمن په دغومره موده کې دغومره لګښتونه نه دي کړي: هو، د ازاد مارکیټ او د لارو د اصلاح له امله، سوداګري او ورسره ملي اقتصاد مخ په ښه کېدو و، خو دغه کار وخت غوښته، چې حکومتي عواید زیات کړي. په پای کې به وویل سي، چې افغانستان او واکمن یې پاچا امان الله په مالي او اقتصادي لحاظ برتانوي هند ته ګوابښ کېدی نه شو.

له برتانویانو سره اړیکي

دعامه ذهنیت پر خلاف د پاچا امان الله او برتانویانو اړیکې د خپلواکۍ د جنګ نه وروسته خرابې او بحراني نه وې. پاچا امان الله له برتانوي هند سره په پرتله په نېغ یا نانېغ ډول مرسته کړې، خو په ظاهر کې یې یو وخت بل وخت د خلکو په خاطر برتانوي ضد حرکتونه کول. پاچا امان الله د خپلواکۍ د جګړې نه وروسته د ډیورند' آخوا پښتنو سره د هغو د خپلواکۍ ګټلو په لار کې عمل و نه کړ، که څه هم دغو پښتنو د خپلواکۍ په جګړه کې فعاله برخه لرله، او عمومي توقع هم دغه وه. اوس دغه موضوع مهمه نه ګڼل کیږي، خو هغه وخت دا جدي موضوع وه. اروانښاد سید شمس الدین مجروح، چې هغه وخت ځوان و، د خلکو دغه احساس په دغه ډول ښودلئ دئ: " ... و هم بعضي مردم فکر میکردند که این جنگ سوم برای استرداد اراضي از دست رفته افغانستان رخ داده بود، که آن نتیجه مطلوب بدست نیامده. لذا این جنګ را افتخار بزرگي نه، بلکه ناکامي تصور میکردند."(۱۲) د پاچا دغه بې پروايي په ۱۹۲۴ کې د ګوډ ملا د یاغي توب یو لامل شو. پاچا امان الله د خپلواکۍ د جګړې نه وروسته څه کم دوه کاله ناکام کوښښ وکړ، چې په منځنۍ اسیا کې د پیسو په لګښت، او په ملکي جامو کې د سرتیرو په لېږلو سره په دغې سیمې کې خپل نفوذ خپور کړي، او د انور پاچا په مرسته او غوښتنه هلته د اسلامي کنفدریشن سروال شي، چې پای یې ناکامي او د شوروي دولت سره د لومړۍ دورې د تودو اړیکو سرېدل شي.

له برتانوي هند سره د پاچا امان الله غته مرسته د عجب خان اپریدي د موضوع په ارتباط وه چې لیکوالي ستېیورټ اوږده بیان کړې (۲۱۹ - ۲۲۷ مخونه)، او لنډیز یې دادئ: عجب خان اپریدي له برتانوي چارواکو سره، د هغو د زور زیاتي له امله، په کوهاټ کې د یوه انګلیس مېجر ځوانه لور د مولي الیس (Molly

(c) ketabton.com: The Digital Library

Ellis) په نامه د ۱۹۲۳ کال په اپریل کې په نظامي چوڼۍ کې، د هغې له کوره وتښتوله، او بیا یې له خپل ورور شهزاده اپریدي او نورو ملګرو سره شنوارو ته، په افغانستان کې پناه یووړه. هلته دوی ټولو په منډه تې نومې محل کې واړول او کورنۍ یې هم ورسره یوځای شوې. ملک منصور شینواري د دوی ساتنه په غاړه واخیسته، او مشکوک کس هلته تللی نه شو. دا هغه وخت و چې ختیځ پښتانه د برتانویانو په بمباري سره، چې نوي رواج شوي وې، په تنګسه کې وو، او عجب خان اپریدي ته د اتل په سترګه کتل کېدل. برتانوي چارواکو د دوی پر ضد عمل کولی نه شو، خو په هغه حال کې چې په افغانستان یرغل وکړي. څنګه چې د دواړو هیوادو تر مینځ یو بل ته د دغسې کسانو د مبادلې تړون نه و لاسلیک شوئ، برتانویانو د هغو د تر لاسه کولو ادعا کولی نه شوه. دغه قصه ډېره اوږده ده، نو دوی دغومره و کولی شول د پېښور د یوې ډاکټرې مېرمنې، مېرمن سار، او د هډې اخندزاده د کورنۍ د یوه غړي، ملا محمود اخندزاده، په مینځګړیتوب پېغله الس ازاده کړي، او هغه خپل کور ته ستنه شي. په دغې ټول مودې کې له هغې سره د یوې درنې مېلمنې په شان سلوک کېده. خو سفیر همفریز په کابل کې په پاچا امان الله فشار راوړ، چې عجب خان او ملګرو ته یې جزا ورکړي. برتانویانو د مخه د همدغې کشالې په سر د هند له لاري افغانستان ته د وسلو د انتقال مخه نیولې وه، او همفریز لا په یوه کتنه کې پاچا ته خبر داری ورکړئ و، چې " له اور سره لوبه و نه کړي." پاچا د دغې کشالې د هوارولو لپاره محمد ولي ګمارلئ و، پداسې حال کې چې تر دغه وخت پورې سرحدي چارې جنرال محمد نادر اجرا کولې، او دی ناراض شو. محمد ولي همفریز ته وویل چې که د ده خوښه وي عجب خان او ملګري به یې مزار ته تبعید شي او همفریز هوکه وکړه او عجب خان بیا د ۱۹۲۴ کال د جنوري په ۲۸ له خپلو ډېرو ملګرو سره، په درو لاریو کې مزار ته تبعید شو، او هلته مځکې ورته ورکول شوې او نغده هم ورته وټاکله شوه.

د ستېیوړټ په نظر خو " امان الله د خپلو خلکو سره خپلې اړیکې ورانې کړې. قومونه د هغوی د دوو سپېڅلو اصلو په نقض سره وپارېدل: د ننواتې، او د موعودې پناه." په جلال اباد کې د برتانیې د قونسل په وینا، چې په لاریو کې د عجب اپریدي د کورنۍ غړو تبعید په ورځ هغوی ولیدل، د یوه تن خبرې په دغه ډول ثبت کړې، " که د واکمن په توګه د امیر د بندي کېدلو وېره له مینځ نه لاړه، پر هغه به له شک نه پرته د کفر فتوا صادره شي." پخپله پاچا هم منله چې " هیڅ امیر له برتانوي حکومت سره د مخه هیڅ ډول عوضي معامله نه ده کړې. زما تسلیمي په سرحد کې زما حیثیت ډېر ضعیف کړ." (ستېیوړټ، ۲۴۸) شنواري په خاص ډول ناراضي او له پاچا او حکومت نه د انتقام اخیستلو په انتظار شول، او دغه موقع هغو ته په ۱۹۲۸ کې په لاس ورغله، او دوی د انتقام اخیستلو په مقصد جګ شول.

پاچا امان الله له برتانیې نه ګیله کوله چې په پورته کشاله کې په انګلستان کې د ده د کارنامې قدر نه دئ شوئ." له همدې امله به هم و چې برتانویانو د هغه د رسمي سفر په موده کې دهغه او د هغه د ملګرو ښه

(c) ketabton.com: The Digital Library

هرکلی وکړ. درې ورځې دی او ملکه یې په پاچایي ماڼۍ کې د امپراتور او ملکې مېلمانه وو، او یوولس ورځې ټول د حکومت. پاچا له خپلو ملګرو سره یوه اونۍ په خپل لګښت تېره کړه، او په یوه ښار کې هغو برتانویانو چې د خپلواکۍ په جګړه کې برخه اخیستې وه، په خپله خوښه د پاچا امان الله په مخ کې په رژې تېر شول، په دې چې امان الله دغسې پاچا دئ، چې و برتانوي امپراتورۍ ته یې چیلینج ورکړئ و. د برتانیې حکومت ته د خلکو دغه تود هرکلی له توقع نه پورته و. ډېره مهمه دا ده چې د برتانیې حکومت د افغانستان د پیاوړتیا د پاره موافقه وکړه چې ډول ډول عصري توپونه، توپک او نوري وسلې او مهمات ورپیا ورکوي او د خپل سند هرسنتې په نظامي اکاډمۍ کې به شل تنه افغان منصبداران د هند د حکومت په لګښت روزي.(ادمک، ۱۳۰)

د برتانیې او هند حکومت غوښتل چې پاچا امان الله پیاوړئ او د خپل هیواد واکمن پاتي وي. په هغو لیکونو کې چې د ۱۹۲۵ او ۱۹۲۲ کلونو کې د دوی تر مینځ مبادله شوي، ویل شوي چې " د لومړۍ درجې مهمه موضوع دا ده چې امیر په خپل تخت وساتلی شي. دی که څه هم د قناعت وړ شخص نه دئ، تر ده ښه بل څوک نه لیدل کیږي، او انقلاب هغه ځیز دئ، چې شورویان ورته کار کوي." پاچا امان الله هم ویلي و چې " زه پوهېږم چې د شوروي ایجنټان زیار باسي زما په خلکو کې انقلابي نظریې خپرې کړي، او زه دغومره ړوند نه یم چې فرض کړم چې کمونستي حکومت به ما او زما تخت ته له دښمنۍ نه غېر بل څه وي." (ستېیوړټ، ۳۱۱)

اساسي دا ده چې برتانویانو د افغان-انګلیس له دوهم جنګ نه وروسته، د پخوا برخلاف، دغه سیاست غوره کړئ وو، چې افغانستان پیاوړئ او دوست وي، چې د باندني یرغل په وړاندي له ځان څخه دفاع وکړي، او د لزوم په وخت کې پخپله هم د هند د دفاع په مقصد د دغه احتمالي یرغل دفع وکړي. دوي د "علمي سرحد" په نامه عمومي پالیسي په واقع کي د همدغه مقصد لپاره ایستلې وه چې د ډیورنډ توافق لیک د دغه سیاست یوه برخه وه. دا چې افغانستان د امیر عبدالرحمن په وخت کې د لومړي ځل لپاره ټېنګ مرکزي حکومت شو تر زیاتي اندازې دهمدغه سیاست له امله و. تاریخپوه، فیض محمد هم د دغه سیاست په ملاتړ وایي چې" برتانیه از رقابتي که با دولت روس دارد افغانستان را سد آهنین حمله رقیب خود پنداشته، در قوت و اقتدار و استحکام افاغنه و مملکت ایشان جد وافي و جهد کافي مبذول میدارند ، نه اینکه به تخریب این سد متین همت گماشته تیشه به ریشه خود مي زنند."(فیض محمد ، تذکر الانقلاب، ۳۱) سردار شیر احمد دغه مطلب په دغه ډول بیانوي: " لویه برتانیه له افغانستان سره کومه خاصه علاقه نه لري، خو هغه متجاوزه نه ده او دا یې پوره په ګټه ده چې غواړي افغانستان د بولشویکانو پر ضد د یوه حایل هیواد په شان پیاوړئ او اباد وي." (ستېیوړټ، ۲۷۴) دا هم اساسي ده، چې د افغانستان او برتانیې پاچایي نظامونه سره په اساس کې جوړ، او په یوې لیکې روان وو، د شوروي نظام پر خلاف چې هغه له بېخ نه ورسره وران و. نو دا د برتانویانو په ګټه وه چې د پاچا امان الله واکمني پر ځای وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پاچا امان الله ځيني مهمي تېروتنې

پاچا امان الله او حکومت ته يې چې د خوست له جنګ نه وروسته بل غټ خطر پېښ شو، هغه د ده له باندني سفر نه وروسته د دغسي اصلاحاتو له امله و، چې افغانان په هغو سره خپل د پېړيو دود دستور او ژوند طرز پرېږدي، او اروپايې دود دستور او ژوند طرز غوره کړي، هغه هم په حکومتي زور، او په ګړندي ډول. اول له ډيرو لوړپوړو چارواکو سره د ده شپږ مياشتي باندنی سفر، په داسي حال کې چې دی هم د دولت او هم د حکومت سروال و، په دغسي وخت کې و چې هم د ده د لومړۍ دورې د نااشنا اصلاحاتو، او هم د يوه کلني جنګ خاطرې هيري شوي نه وې او د هيواد کراري هم په ډاډمن حال کې نه وه، د ده په بيرون کېدلو سره د غبار په وينا " در تمام ولايات افغانستان حلقه های مخفي مخالف به فعاليت ضد دولتي درامدند."(۱۳) لوی او اثرناک مخالف يې فضل عمر مجددي و، چې د پاچا نوي پروګرامونه يې د شريعت مخالف ګڼل. مجدديان د خپلي نقشبنديه عقيدې له مخې عقيده لري چې د يوه مسلمان ملک واکمنان مکلف دي چې د شرعي قانونو له مخې حکومت وکړي، او که يې و نه کړ، خلک دي د هغه مخالفت وکړي. فضل عمر مجددي د نقشبندي طريقې د مشر په توګه د پاچا امان الله په مخالفت د مخه له افغانستان څخه وتلئ او په اسماعيل خان ډېره کې ډېره شوئ و. د تاريخپوه ادمک د ليکني له مخي هغه د پاچا ضد تبليغ تر څنګه د جنوبي او پکتيا له عالمانو سره غونډه وکړه او په دې وغږېدل چې" د ځوانو افغانانو پر ضد کودتا وشي، او پاچا امان الله په ستنېدو سره له يوه شوي عمل سره مخ شي." دوی دغه پرېکړه هم وکړه چې " په وروستي ګام کي دي پاچا ګوښه او جمهوري نظام په پښو ودرول شي." (ادمک، ۱۳۹)

دغه اوږد سفر د پاچا په خپل نوښت و. په کابل کې خسر يې، نوميالي او مجرب محمود طرزي، په دغه وخت کې د نه سفر کولو مشوره ورکړه، خو هغه و نه منله. د ايټاليې د ناپل په ښار کې جنرال محمد نادر، او وروڼو يې محمد هاشم، او شاه ولي، پاچا ته ځانونه ورسول، او ورته وويل چې " د افغانستان په اوسنيو اجتماعي، سياسي او اقتصادي حالاتو کې د چټکو اصلاحاتو لپاره ډګر برابر نه دئ." د دې مانا دا کېده چې دغه سفر و نه کړي، او له دغسي اصلاحاتو نه لاس واخلي. پر عوض يې پاچا جنرال نادر ته وويل چې دی دي افغانستان ته لاړ شي. "سپاه سالار يې پر امر باندي غوړونه کاڼه واچول." او په سفر کي يې هم ورسره ملګرتوب ونه کړ.(۱۴) د پاچا مور چې په حکومتي چارو کې فعاله او د ملکې ثريا پر خلاف وه، هم د دغه سفر مخالفه وه، او نه يې غوښتل چې زوی يې " ... خپل تاج او تخت په خطر کې کړي."(۱۵)(عزيز هندي، ۳۷)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاچا چي له دغه سفر نه وطن ته ستون شو ، هغه پخوانی امان الله هم نه، بلکي د اروپايي کلتور تر تاثير لاندي شوئ و. د غبار په وینا " وقتیکه شاه برگشت آنمرد گذشته نبود. او بسیار خود رای و مغرور شده بود ، و با اقدامات عجولانه اي که نمود بزودي افغانستان را مستعد به یک انفلاق منفي نمود."(غبار، ۸۱۲) لیکوال عزیز هندي چي پاچا یې له نژدې پېژانده د غبار د نظر په تائید کي د پاچا د وضع د تغیر په اړه دلیل هم راوړي او وايي چي (عزیز هندي، **۵۵**): " په اروپا کي له ده نه کوم شاندار استقبال شوئ و، د ده په طبیعت باندي دا تاثیر کړئ و، چي دی تر پخوا زیات د خپل عقل، پوهي او د فکر د ربنتین توب مدعي شي، نو ځکه د هیواد د پرمختګ له پاره چي ده کوم فکرونه او تجویزونه له ځان سره لرل، هغه یې سم او د لاس وهنې وړ نه ګڼل." له همدې امله و، چي پاچا په ترکیه کې د هغه مشر اتا ترک ته په همدغې روحیې سره مالومات ورکړل.

اتا ترک وپوښته چې " ایا اعلي حضرت په خپل هیواد کې دومره محبوبیت لري چي د اصلاحاتو خلاف اعمال به د یوه بغاوت په شکل را مینځ ته شي؟ پاچا ځواب ورکړ، چي " ما د منګلو د بغاوت په ترځ کې تر زیاته حده د روحانیونو قدرت مات کړ، او دوی زما په هیواد کې یو مقتدر عنصر ګڼل کیږي، چي د حکومت پر ضد د خلکو د راپورته کولو او تحریک کولو قدرت او استعداد لري، خو اوس دغې ډلې ته پخوانی قدرت نه دئ پاتي چې د حکومت پر ضد سرونه راپورته کړي." اتا ترک له ده نه بیا پوښتنه وکړه، چې که بیا هم دغه ډله په دغه کار کې بریالۍ شوه " اعلیحضرت به وکړای شي هغوی په خپل قدرت سره و ځپي. [؟] پاچا په ډاډ وویل چي " هو، زه په اساني سره کولای شم چي د خپل پوځي قدرت په ذریعه د داسي شورشونو او فتنو په ټکولو بریالی شم." د اتاترک بله پوښتنه دا وه چي پوځ به د "تحریک" په وخت کې " خپل دسپلین وساتي او تاسي ته به وفادار پاتې شي [؟]" ځواب یې واورېد چې " هو، زه په خپل پوځ کي ډېر زیات محبوب، او د دوی په زړه کې ځای لرم." د اتا ترک بله مهمه پوښتنه دا وه چي د بغاوت " ... په حال کې تاسي یقین لرئ چې ګاونډي هیوادونه به د اعلیحضرت د حکومت پر خلاف کار روايي او لاس وهنه و نه کړي [؟]. ځواب یې واورېد چي " زه په دغه خبره کامل یقین لرم چي په دغه حال کي به روس او انګرېز دواړه خپلو ژمنو او تړونونو ته په درنه سترګه وګوري، او احترام به یې وکړي." اتاترک بیا ورته مشوره ورکړه چي " څرنګه چي دا ټول حالات د اعلیحضرت په موافقت دي، نو دی دې دا اصلاحات زر تر زره پیل کړي." خو هغه په پای کي دا هم ورته وویل چي " په ترکیه کي هیڅ اصلاحاتو ته هرکلی نه دئ شوئ. ... هغه ما د برچې په څوکه عملي کړي دي. هیڅ اوسېدونکي خپل پخواني دودونه، دستورونه، رواجونه په خپله خوښه نه پرېږدي، تر څو د وخت حکومت د هغو [د ځپلو] لپاره قدرت استعمال نه کړي." د عزیز هندي د لیکني له مخي (عزیز هندي، **۴۹**) " تر دغو وروسته اعلیحضرت تر پخوا زیات پر اراده او عزم ټینګ ودرېد. ... دا فکر هم په ده کي پیاوړئ شو چي دی به افغانستان ته د رسېدلو سره سم اصلاحات په قوت او زور رواجوي." پاچا په ربنتیا همدغسي وکړل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاچا امان الله وطن ته د رسېدلو په لار کي، د هرات او کندهار له لاري د ۱۹۲۸ کال د جولای په اوله ورځ کابل ته ورسېد ، او دوه میاشتي وروسته یې لویه جرګه په پغمان کي راوبلله.

د پاچا امان الله ورستنۍ لویه جرګه

لویه جرګه په پغمان کي د زرو تنو ولسي استازو، لوړ پوړو چارواکو، علماوو، او مخورو کسانو په ګډون د ۱۹۲۸ کال د اګست په ۲۹ پرانیستله شوه. ټول غړي یې په دریشي ملبس وو، نه وطني کالیو کې. او هغه توري دریشي، سپین کمیس او نکټایي کړي، او وریا ورکړي وي. غونډې په پنځو ورځو کې سر په سر وشوې، او جرګه د سپټمبر په دوهمه پای ته ورسېده. ډېري موضوع ګانې ورته وړاندې شوې، چې مهمې او اثرناکي یې دا وې: عسکري خدمت له دوو کلو نه دروکلو ته اوږد شو. ملایان مکلف شول چې امتحان ورکړي، او تصدیق تر لاسه کړي، او له هغه نه پرته ملایي ونه کړي. باندني ملایان، په تېره له دیوبندي مدرسې نه فارغ ملایان، وطن ته له راتللو نه منع اعلان شول. دا هم فیصله وشوه، چې شرعي محکمې دي له دې وروسته دعواګاني د شواهدو پر بنست فیصله کوي، نه د شاهدانو په شهادت. له پنځلس کلونو نه پورته نارینه افغان باندې د وسلو د رانیولو د بابته پنځه افغانۍ حواله شوې. له هر حکومتي چارواکي نه وغوښتل شول چې د یوې میاشتي تنخواه اخیستلو نه تېر شي، او هغه دې حکومت ته وبښي. هر نوئ چارواکئ مکلف و ګڼل شو ،چې د خپل ماموریت په شروع کې خپله شتمني ثبت کړي. پاچا له لومړۍ وینا نه مخکي له یو سل او پنځو هلکانو، او پنځلسو نجونو سره مخه ښه وکړه. هغوی د حاضرینو له مخې تېر شول، او د زده کړو لپاره په موټرو کې د ترکیې په مقصد روان شول. پاچا جرګې ته دغه نظر هم وړاندي کړ، چې نارینه دي له ۲۲ کلنۍ نه، او نجوني دې له اتلس کلنۍ نه د مخه واده و نه کړي. حکومتي چارواکي مکلف وګڼل شول چې یوازې یوه نکاحي ښځه ولري. پاچا د دغي جرګې په درشل کې د جرګې د یو څو تنو سره په یوې خصوصي کتني کې ښکاره کړې وه، چې غواړي دین له دولت نه بېل، او د څو ښځو کول منع اعلان کړي، خو د هغو او د خپلو لوړپوړو چارواکو د مخالفت له امله له هغو نه تېر شو. دغه موضوع به وروسته بیان شي.

پاچا په دغې جرګې اکتفا و نه کړه، او یوه میاشت وروسته یې د اکتوبر په دوهمه د باندنیو چارو وزارت کې د مخورو، علماوو، چارواکو، دولتي شورا غړو او باندنیو دیپلوماتو نه جوړه یوه شپږ سوه کسیزه غونډه پرانیستله. په دغې غونډې کې د افغان چارواکو مېرمنو هم ګډون کړئ وو، او دا لومړی ځل و چې افغان مېرمنې د خپلو مېړو سره په یوې عمومي، رسمي غونډې کې یو ځای وې. مقصد دا و چې، پاچا خپل اصلاحي پروګرامونه دوی ته شرح کړي، او د هغوی له لاري خپل خلک د خپلو اصلاحاتو پر خوا رامات کړي. پاچا ... هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل باندني سفر ګټور وباله، او وې ويل چې د سفر ټول لګښت د هغو سوغاتو له ارزښت نه لږ دئ چې ورته ورکول شوي دي. خو ده د هغو ځيزونو د رانيولو پيسې ونه ښودلې چې په ايتاليې او فرانسې کې شاوخوا شپږ ميليون او په جرمني کې شاوخوا څورلس ميليون نقد پرې لګېدلي وو. پاچا امان الله خپل سفر په سياسي لحاظ ګټور وباله، چې له نورو حکومتونو سره يې د دوستۍ تړونونه لاسليک کړي، او سوداګري اسانتياوې برابرې کړې دي.

پاچا په دوهمې غونډې کې څرګنده کړه، چې نظامي افسران منع دي چې د روحانيونو او پيرانو مريدان وي، او سرتيري بايد دغسې مهارتونه هم زده کړي، چې وروسته ترېنه کار اخيستلی وشي. ده دا هم وويل چې نظامي افسران دي په خپله رضا د اصلاحاتو په خاطر له درو مياشتو معاش نه تېر شي. په عين حال کې يې دا هم وويل چې د سرتيرو معاش به ډېر شي. په ولايتونو کې يې د ښوونځيو د پرانيستلو وعده هم ورکړه خو زده کوونکي بايد د زده کړي پر مهال واده ونکړي.

په دريمه وينا کې پاچا امان الله د ښځو د ستر په اړه وويل، چې په دوو مياشتو کې به ستر له مينځ نه يووړل شي. پاچا چادري د ښځو روغتيا ته خطر وباله، او وې ويل چې دوی دې د چادري پر ځای له ترکي نقاب نه کار واخلي. هغه دا هم وويل چې " ... ستر په اسلام کې الزامي نه دئ، او ده بيا خپلي مېرمني ته مخ راواړاوه، او ورنه وغوښتل چې مخپټونی له مخ نه ليري کړي. هغې د ښځو په چکچکو سره همدغسې وکړل." نورو ښځو هم مخونه لوڅ کړل. دا په واقع کې د افغان ښځو د مخ لوڅۍ لومړی ګام و. په رښتيا هم د اسلام په صدر کې ښځې مخ پټې نه وې. د مخ پټۍ په اړه په اسلام کې ارشاد نه شته، او مخ پټی يا ستر له باندي نه په اسلامي عربستان کې رواج موندلئ دئ. پاچا امان الله بيا ملايان د نادانو او متعصبانو په نامه وغندل او د جهالت او تعصب د خپرولو او دوه مخۍ مسئول وګڼل.

پاچا په څلرمه وينا کې وويل چې ده سردار شيراحمد صدراعظم ونوموه، خو هغه ونه کولی شو افغانان وهڅوي چې د ده تر لاس لاندي کار وکړي، او تر هغو چې نوی انتخابي پارلمان جوړيږي، دی به د صدارت چاري هم تر سره کوي، ځکه چه يوازي دی انقلابي ريفورمونه پلي کولی شي. ده په پای کې زياته کړه چې "زه يو انقلابي پاچا يم او غواړم د ژوند په هر اړخ کي انقلاب راولم." (ادمک، ۱۲۲-۱۳۷)

د پاچا دغه ويناوي يوازې د اورولو لپاره نه وې، د عمل لپاره وې. "عامو نارينه وو ته امر وشو چې مغربي کالي واغوندي.... په لومړي سر کي يوازې څو تفريحي ځايونونو ته بې له خولۍ او لويديځ ډول کاليو ورتګ بند شو، خو وروسته ښارندوی ته... حکم وشو چې له هر ډول لارې څخه دې، چې ټاکل شوي کالي يې نه وي اغوستي، يوه پيسه د جرمانې په ډول تر لاسه کړي." د بل حکم له مخې " ... هيڅ يوه نارينه ته چې اروپايي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کالي يې نه وي اغوستي د استقلال په مراسمو کې ګډون کولای نه شي." داسي هم د يوه بل حکم له مخې "هيڅ ښځې ته د مکتبي برقعې د په سر کولو نه پرته له کور څخه د وتلو اجازه نه وي." (عزيز هندي، ۷۸-۸۱) د غبار د ليکنې (مخ ۸۱۳) له مخې، "شاه امر نمود تا در جاده های مخصوص در پايتخت تابلوها کذاشتند و نوشتند هيچ زني با برقع نمی تواند ازينجا عبور کند." پاچا دا امر هم وکړ چې "تمام مردم در شهر کابل دريشی و کلاه بپوشند و در هر چند قدمي پوليس استاد بود که از متخلفين جريمه نقدی ميگرفت." غبار دا هم وايي چې "قطع نظر از مصارف گزاف دريشی، که از توان اکثريت مردم خارج بود، برای تطبيق اين امر هيچ مغازه بزرگی ... موجود نبود. لهذا اغلب دکانداران کلاه های افسران نظامی در سر ميکذاشتند." داسي هم "... سلام دادن با دست منع شده و بايستی برسم فرنگ بايد کلاه از سر برداشته شود." دغه حکمونه عملي کېدل، او کابل ښاروال علي احمد لودين د هغو په عملي کولو کې ډېر فعاليت کاوه. يو ځل د بخارا پخوانی پاچا چې کابل ته يې پناه راوړې وه د "... پوليسو له خوا ودرول شو او جريمه شو، د دې لپاره چې لنګوټې يې په سر و."(ستيوړټ، ۴۱۱)

د حيرانۍ ځای لا دا دئ چې پاچا له روحانيونو سره په عام محضر کې ناوړی سلوک کاوه. د ليکوال عزيز هندي په وينا (عزيز هندي، ۵۸) هغه وخت چې روحانيان د خارجه وزارت په سالون کې د پاچا د هرکلي د پاره راټول شوي وو، پاچا "... د خپلو درباريانو، ملازمينو، د بهرنيو دولتونو سفيرانو سره په اروپايي کاليو کې سالون ته راننوت، دا دستور صادر شو چې د سلام عليک او سترې مشې پر ځای دې ټول له سر نه خولۍ راکښته کړي، او په دې ترتيب دې د هغه سلام ته ځواب وويل شي، او بيا ده له يوه سر نه تر بل پورې يوه وچه سترې مشي وکړه او تېر شو. د اعليحضرت دا عمل د ده ډلې لپاره بيخي نوئ او د زغملو نه و. هغوی د خپلو عقيدو له مخې د ده دا عمل د مذهب په خلاف و ګڼلو."

خو د لوړپوړو چارواکو په کورنيو کې د ښځو مخ لوڅی مخ په زياتېدو وه. "... په کابل او پغمان کې ښځې په ډېرو ښايسته کاليو کې په بې پروا ډول هري خواته په سيل او چکر بوختې وي. د هغو کالي اروپايي ډوله، مخونه بيخي لوڅ او سينګار دي." (عزيز هندي، ۷۷). مخ لوڅی عموما مخ په ډېرېدو وه. پاچا مېرمن ثرايا د ښځو د شکايتونو لپاره اداري ايستلې وې. په هغو کې د مېړو په وړاندې د ښځو عرضونه اورېدل کېدل. چې خپلو مېرمنو ته يې "کافي ډوډۍ نه ورکوله، وهلې يې، او [مېرمنو] يې طلاق غوښته." پاچا مېرمن يوه پټه ښځينه پوليسي اداره تنظيم کړې وه، چې "... د کابل په نارينه وو کې يا حتی د ښځو تر مينځ د هر ډول ارتجاعي حرکت څارنه وکړي. زړو ښځو ته وظيفه ورکول کېدله، چې کورونو ته ورشي، او وګوري چې که له هغوی سره ښه چلند کېده." (ستيوړټ، ۴۱۱)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاچا دا هم د اصلاحاتو یوه برخه ګڼله چې د جمعې ورځې رخصتي د پنجشنبې ورځ کړي، په داسې حال کې چې د جمعې ورځ خلکو ته یو ډول مذهبي ورځ شوې وه. د لیکوالي ستېیورټ په نظر (ستېیورټ، ۴۱۱) دا ټول د پاچا د ستر پلان شروع وه. پاچا د خپل پلان د عملي کولو لپاره د باندنیو چارو وزارت کې ژوند غوره کړ، او عادي چارې یې محمد ولي ته سپارلې وې. خو په نورو ساحو کې د پاچا امان الله د لبرل او ازاد مارکیت د رواجولو له امله پرمختګ شوئ او پانګه وره ډله خلک د هسکېدلو په حال کې وه. په ټولیز ډول" په اقتصادي برخه کې هم یو ژور اوښتون د مینځ ته راتللو په حال کې و، او د خلکو د ژوند څرنګوالئ مخ په ښه کېدو و. ... د سوداګرو منځنۍ طبقه هم د خپل راپرزېدلي حال نه راپورته شوې وه. ... په کلیو او کورونو کې د لاسي مصنوعاتو جوړولو ته زیات پرمختګ په برخه شوئ و. د حمل او نقل لپاره هره ورځ نوي اسانتیاوي را مینځ ته کېدلې." د کابل او پېښور تر مینځ د تجارتي مالونو د لېږدولو لپاره یوه کمپنئ فعاله شوې وه. " د حکومت له خوا د موټرو دغه ترانسپورټي مؤسسو ته خاص حقوق او واکونه ورکول شول. د هیواد واردات او صادرات ورځ په ورځ مخ په زیاتېدو وو." (عزیز هندي، ۹۷-۹۹) په ختیځ کې د بند غازي په نامه یو بند جوړ شوئ و، چې ډیري مځکې په خړوبېدلې. نهر کریم داسې هم په غزني کې د سلطان محمود پاچا د وخت بند سلطان د فعال کولو لپاره کار کېده. خو د اطرافي سیمو په وګړو کې د بېکارۍ له امله غریبي ډېره وه. داړه مارانو او غلو د همدغو بېکاره خلکو په مرسته یو وخت بل وخت داړې اچولې او امنیت یې ګډ وډ کاوه. دغه اجتماعي رنځ لیکوال عزیز هندي په افغانستان کې د لومړي ځل لپاره اوږد بیان کړئ او د هغه رول یې په ملي سیاست کې د حبیب الله کلکاني په بریالي کېدلو کې ښوولئ.

حکومتي چارواکو په دغه حال کې هم له خپل مقام نه ناوړې ګټې پورته کولې، او د حکومت او خلکو د نارضائیت پروا یې نه کوله. حتی نائب الحکومه ګانو هم په خپلو سیمو کې د " دزد بگیر" په نامه ډلې ساتلې، او "... اکثرو لنډ فکرو او طامعو حاکمانو د دوی په منځګړتوب له لوټمارو سره اړیکي (ساتلې) او په هر لوټ کې به یې خپله برخه اخیستله." (عزیز هندي، ۱۴۲) له نائب الحکومه ګانو هم پوښتنه کېدلای نشوه، ځکه چې " همه آنها بارکزایي و مربوط به خاندان سراج الخواتین، مادر شاه بودند." تاریخپوه حبیبي د هغو نومونه ذکر کړي، او دا یې هم ویلي چې د دوی زیاترو په خپلو ناوړو کارونو سره " شاه محبوب و ترقیخواه را از آغوش مردم دور ساختند، و حمایت ازو رو به کاهش نهاد." (حبیبي، جنبش مشروطیت، ۱۷۴) پاچا مور، سرور سلطان، چې په سراج الخواتین یادېده، په حکومتي چارو کې ګوتې وهلې، او زوی یې د هغې مخه نه نیوله، ځکه چې هغې د هغه په پاچا کېدلو کې رول لوبولئ، او هم یې خپل وراره، والي علي احمد، له هغه سره پخلا کړئ و. والي علي احمد د پاچایي په فکر و. سراج الخواتین په سیاست کې هغسې فعاله وه، لکه ناسکه خوانبې یې، بي بي حلیمه چې وه. وروستۍ دغومره نوم ایستلئ و چې ویل کیده چې نړۍ له امیر عبدالرحمن نه ویرېږي، او هغه له بي بي

(c) ketabton.com: The Digital Library

حليمې نه. خو په بحراني وخت کې سراج الخواتين او بي بي حليمې د ملت په ګټه کوم مهم کار نه دئ کړئ. په داسي حال کې چې د امير محمد يعقوب خان او غازي محمد ايوب مور، اروابښادي قمر جاني، لوی غازي ملا مشک عالم، او لوی غازي غټ مشر، محمد جان وردګ او نور غازيان د برتانوي يرغلګرو پر ضد هځول. تر ډېره حده د هغې په هلو ځلو او د پيسو په لګښت و، چې لمسی يې، دوولس کلن موسی جان، په غزني کې دغازيانو له خوا د پلار پر ځای امير اعلان شو. خو محترم عبدالله کاظم په خپلې يوې ليکنې کې هغه "... از پشتون های فقير" په نامه يادوي، په داسي حال کې چې هغه د اروابښاد سعادت خان مومند لور وه، چې ځلوېښت کاله د مومندو خان او د برتانويانو سخت مخالف و.

د پاچا امان الله په وخت کې د کابل خلکو کې فکري بدلون راغلئ او مخ په پياوړي کېدو و. د اروا ښاد مجروح په الفاظو (سرګذشت من، ۴۲-۴۳) " بعد از حصول استقلال در رفت و آمد به خارج زيادت قابل ملاحظه اي رخ داد، که اين هم برای احيای شعور سياسي عامل مهمي به شمار ميرفت. ... اصطلاحات و لغات نو از زبان آنها شنيده ميشد. منورين و مکتبيان عوض نام عشيره و قبيله، و بجای نام مسکن و ولديت خود نام ملت و وطن را جانشين ساختند. افق نظر وسيعتر ميشد." دوی کوښښ کاوه "... آزادی سياسی بيشتر بوجود آيد. حتی نام جمهوريت هم از زبانها ميخاست، و الغای رژيم پاچاهي را قرار ميدادند."

خو دغه "منورين" يوه وړه ډله خلک وه. دوی کابل ته منحصر او د پاچا تينګ پلويان وو."(ادمک، ۱۳۸) ليکواله ستيوړټ يوازي د جمهوريت غوښتونکو د نامه ذکر کوي. او غبار وايي (مسير تاريخ، ۸۱۴) چې " در بين روشنفکران وطنپرست يکدسته عناصر مرموز بشکل يک حزب نقابدار و مصنوعی رخنه کرده. اين نقابداران شارلتان در مرکز و شرق کشور جهت فريفتن مردم شعار های دروغين (انقلابي) ميدادند، و ظاهرا از جمهوريت دم ميزدند." له "حزب نقابدار" نه د غبار مطلب به د جمهوريت ګوند وي، چې د منشي علي احمد په وينا مشر يې محمد ولي، او غړي يې، د غلام صديق څرخي په ګډون، يو څو لوړپوړي چارواکي وو. په دغه وخت کې له دغه ګوند نه پرته بل ګوند نه و. خو محمد ولي قومي او ولسي بنسټ نه لاره، او د کابل په تعليم کړو منورو ډلو باندي يې له پاچا نه وروسته ډېر نفوذ لاره. د مشروطيت حرکت د مخه په افرادو وېشل شوئ و، او که کوم منظم جوړښت يې لاره، هغه له مينځ نه تللئ و. په پاسنيو رسمي کړيو کې وړې ډلې په اشخاصو څرخېدلې، او والي علي احمد هم جمهوريت غوښته، خو هغه ځانته ډنګوله.

د ډلو سرانو کوښښ کاوه له رسمي قدرت نه په استفادې سره خپلې ډلې پياوړي کړي. غبار (۸۱۲) د بهسودو د يوه مشر، مير غلام صديق، له قول نه وايي چې په کوهدامن کي چيرته چي والي علي احمد د تحقيق لپاره تللئ و، يوه شپه يې کلکاني حبيب الله او سيد حسين ورته وپېژندل او وويل چي "... ما تا کنون سه برادر

(c) ketabton.com: The Digital Library

بوديم؛ حالا چار برادر شديم»" د منشي علي احمد د ليکني له مخي، پاچا چې په سفر کې و، نائب السلطنه يې، محمد ولي په قلعه مراد بيگ کې، په خپل کور کې د حبيب الله کلکاني سره د شپې په پټه ليدل او ورته ويل چې که دی يې و بښي پاچا به يې ونه بښي. له حبيب الله کلکاني سره د همدغو کتنو له امله به وو چې محمد ولي د پاچا امان الله د وخت يوازي لوړ پوړئ چارواکئ و، چې د حبيب الله د امارت په وخت کې په کابل کې مامون اوسېده، په داسي حال کې چې څو نور لوړپوړي چارواکي، د محمدزي سردارانو په گډون، وځپل شول. لا عجبه داده چې د شاه اغا صديق مجددي په روايت د ۱۹۲۸ کال په نومبر کې د صاحبزاده عبدالله مجددي په کور کې کلکاني حبيب الله، له يو څو نورو مخورو، د حيات الله عزالدوله په گډون، د دغي يوې ناستي لپاره بلل شوئ و، چې د پاچا پر ضد پاڅون تحريک کړي. پاچا، د دوی په نظر، د شريعت خلاف شوئ و. په يوې مخکنۍ غونډه کې د پاچا مشر ورور، سردار عنايت الله هم گډون کړئ و، خو په دغې دوهمي غونډې کي يې د وعدې پرخلاف گډون ونه کړ. (۱۵) دغه روايت د يوې سرچشمي له مخې دئ او تائيد ته اړه لري. وروسته حبيب الله چې د سردار عنايت الله پاچايي ونه منله، دغه روايت يو څه قوي کوي. په هر حال، غلام صديق (څرخي) په خپل وار، له کابل نه د شينوارو دوه مشران خپل قوم ته واستول چې د پاچا پر ضد پاڅون تحريک کړي. د پاچا ضد دغه ورانکاري او کړه د يوې لړۍ پيل شو. په شلمې پېړۍ کې، د طالبانو د رجيم نه پرته، نور ټول حکومتونه د رقيبو لوړ پوړو چارواکو د ورانکاريو او کړو په نتيجه کې نسکور شوي دي.

د پاچا امان الله په وخت کې د ډلو مشران هم سره وران وو، او پاچا نه غوښته او يا يې نه شو کولی سره متحد يې کړي. د اروپا د سفر نه وروسته "... د هغه د وزيرانو تر مينځ بې اتفاقي رامينځ ته شوې وه." (عزيز هندي، ۲۱). د دغې بې اتفاقۍ دليل دا و چې پاچا د دې لپاره چې خپل انقلابي پروگرامونه په قوت پر مخ بوزي، لوړ قدرت ځانله منحصر کاوه. په دغه کار سره د وزيرانو صلاحيت لږېده له لويي جرگې نه وروسته سردار شېراحمد ته پاچا بلنه ورکړه چې، لومړی وزير يا صدراعظم وي، خو ټولو هغو، په تېره غلام صديق چې د هغه وزيران ونومول شول، ونه غوښتل چې د هغه تر لاس لاندي کار وکړي. ستيوړټ لا وايي (۴۰۰) چې " او پخپله امان الله د کابينې غړو هر ځانگړي وزير ته په پټه ته او مشوره ورکوله، چې [د هغه تر لاس لاندي] له خدمت نه سر وغړوي." پاچا او سردار شېر احمد له اول نه سره وران و، لکه پاچا او والي علي احمد چې سره وران وو. پاچا په پای کې د سپتمبر پر ۲۲ مه څرگنده کړه چې، څرنگه چې ممکنه نه ده د کوم صدراعظم په مشري کابينه جوړه شي، نو دې لا هم د دولت او حکومت سروالي کوي. پاچا په دې ډول د صدارت مسئوليت ځان ته متوجه کړ، چې پايله يې ورته گرانه تمامه شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ده په اخري حکومت کې د امنيتي چارو افسران دا وو: عبدالعزيز بارکزی د حرب وزير، محمود سامي د قول اردو قوماندان او عبدالاحد (مايار) داخله وزير. غلام صديق (څرخي) د باندنيو چارو وزير و. محمود طرزي، چې د تجربې خاوند او د پاچا رښتينئ خواخوږئ و، له نظرنه لوېدلئ و. په دې چې د پاچا مور د هغه د لور ياني ملکې ثريا سره مخالفه وه. د پاچا د کورنۍ دغه ستونزه تر اخيره پورې پاتې وه. خو پاچا ډاډه و چې د ستري جرګې له لارې، چې دی يې مؤسس و، د ولس له ملاتړ نه به بهره من او په اوضاع به حاکم وي. له همدې امله و، چې ده ځرګنده کړې وه چې لويې جرګې به په منظم ډول کيږي، او چارې به د هغو په مشوره اجرا کيږي. دا چې د ده حکومت د پغمان د لويې جرګې د استازو بې سارې عزت وکړ، په دغه مقصد و چې په دوی کې به دغسې يوه پياوړې ډله هسکه شي چې "... د پاچا د نويو فکرونو هر ډول ننګه او ملاتړ وکړي."، خو هسې چې پاچا فکر کاوه هغسې ونه شول." سره له دې هم چا فکر نه کاوه چې " ... همدا وکيلان چې نن يې دغومره قدر کيږي، کله به چې ... خپلو کورو ته ستانه شي په هر ځای کي به د پاچا پر خلاف د الحاد او بې دينۍ تبليغ کوي." (عزيز هندي، ۲۲)

د پاچا ضد تبليغونه او بغاوتونه

لويه جرګه لا پای ته نه وه رسېدلې، چې پاچا له غټو ستونزو سره مخ شو. غبار (۸۱۷) د نورو له قول نه هغه د "... حلقه مخصوص حضرات مجددي به شمول بعضي سرداران بزرگ و روحانيون مشهور" کار بولي. د غبار مطلب به د شاه اغا مجددي روايت وي چې بيان يې د مخه شوئ دئ. د قاضيانو د اعدام پايلې هم پاچا ته ګرانې تمامې شوې. دغه قصه د مخه د منشي علي احمد د روايت له مخې بيان شوئ. ليکواله ستيوړټ (۳۹۰-۳۹۳) د هغې بيان، په تفصيل خو په لږ تفاوت، کوي. دغه پېښه د ۱۹۲۸ کال د اګست مياشتې په اخرو کې ښيي، او شمېر يې هم نهه تنه، د پخواني ستر قاضي عبدالرحمن بېګتوتي په سروالي ښيي. هغه دا هم وايي چې د قاضيانو له اعدام نه وروسته ملايانو په لوګر، کوهدامن، کوهستان او کابل ښار کې پاچا ضد تبليغونو ته زور ورکړ، چې د هغو له امله شاوخوا لس تنه ملايان په کابل، نژدې لس تنه په خوست او شاوخوا پنځلس تنه په کوهستان کې بندي شول. د مؤلف فضل غني مجددي په وينا حتی "بعضي از وزرا و بزرگان دولت موقف امان الله خان را تائيد نکردند، مثل محمود طرزي، عبدالهادي خان وزير تجارت و عبدالرحمن لودي همه استعفاي خود را تقديم پادشاه کردند." (۱۲) په خلکو کې هم ويل کېدل، چې پاچا غواړي د کمال اتاترک په شان ملايان وځپي، شرع پرېږدي او د ملک نظام سيکولر کړي. داسې ښکاري چې د پاچا په کامپ کې د قاضيانو د اعدام په پايلو چا فکر نه دئ کړئ. دوي به په دې فکر وو، چې په دغو اعدامونو سره به د حکومت مخالفان عبرت واخلي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او پوه شي چې حکومت پیاوړئ او په اوضاع حاکم دئ، خو دوی دې ته ملتفت نه وو چې اوازې تر ډېره حده په نالوستې افغان ټولنه کې په ګړندي ډول خپرېږي او خلک پاروي، هغه هم چې د قاضیانو د مظلومیت په اړه وي. لیکواله ستیوړټ وایي چې "له کابل نه د باندي، په ولایتونو کې خلکو په ازاد ډول ویل چې پاچا به حتماً لېونی وي." (ستیوړټ، ۴۰۲)، خو په کابل کې حکومتي چارواکو د پاچا ملاتړ کاوه. دوی هغه پرمختګ ستایه چې پاچا ورته ملا تړلې وه، خو ویل کېده چې دوي غوږه مالان دي، او هغه څه وایي چې پاچا یې غواړي. خو دغه خلک هم د پاچا په اصلاحاتو زیانمن کېدل. پاچا کوښښ کاوه د دوي د هغو عوایدو مخه ونیسي چې په هغو سره یې اروپایي دریشی، ګانې او ګړندي موټرونه رانیول. په دې ډول پاچا له منورو ایډیالستي ځوانانو نه پرته ربښتیني متحدان نه لرل، او خپل دریغ یې هم نه ټینګ کوه. "هغه نژدې یوازي و." (ستیوړټ، ۴۲۰)

د شنوارو یاغي توب

په همدغه حال کې و چې شنواري د ۱۹۲۸ کال د نومبر په ۱۴ مه یاغي شول. دوی لا د مخه په اکتوبر کې هڅه کړې وه چې د هغو نجونو د تګ مخه ونیسي چې د جلال اباد- ډکې په لار ترکیې ته د زده کړې لپاره تللې، خو شنواري په دې کې بریالي نه شول. عزیز هندي وایي چې کشکي چې دوي بریالي شوي وای، چې په هغه حال کې ممکن پاچا پر ځای پاتي وای، چې دی یې اخلاصمن و. دی دا هم وایي چې د دغو نجونو ډېر پلرونه هم ناراض وو، چې لونې یې دباندي استولي کیږي او ویل کېده چې دوی د شنوارو لویان تحریک کړي وو. (عزیز هندي، ۲۴۳، ستیوړټ، ۴۱۳)

غبار (۸۱۸) د سنګو خېل شنوارو بغاوت د کوچیانو سره د هغو د یوې نښتې نتیجه ګڼي، چې په هغې کې څو تنه شنواري تلف شول، دوی قاتلان ونیول او حکومتي چارواکو ته یې و سپارل، خو هغو قاتلان خوشې کړل. او شنواري بیا د حکومت پر ضد جګ شول. ستیوړټ دغه پېښه د هغو د یاغیګرۍ نه څو ورځې وروسته ښیي، خو هغه د قاتلانو خوشي کېدل د بډو له امله ګڼي، او بیا وایي چې په دغه کار سره شنواري دومره وتورېدل، چې "د انتقام قانون" ته یې رجوع وکړه. (ستیوړټ، ۴۱۷). منشي علي احمد د شنوارو د یاغي توب مخکښان محمد افضل او محمد علم بولي، چې دواړه د سنګو خیل شنوارو مشران وو. دوی په دغه وخت کې په کابل کې وو. هلته غلام صدیق څرخي وهڅول چې خپل قوم و پاڅون ته و هڅوي. په شنوارو کې دوی خپلو قومیانو ته وویل چې "پرېکړه داده چې د دوی لوڼي به د زده کړې لپاره ترکیې ته واستولې شي، خو [مګر] دا چې دوی د هرې یوې د معافي کېدولو په لار کي پنځه سوه روپۍ ولګوي" سنګو خېل د شنوارو د درو نورو څانګو- علي شېر خېل، سه پای او مندوزي- کې، تر ټولو مهمه څانګه وه، او په دغه وخت کې ملک محمد افضل او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملک محمد علم دغومره فعال وو، چې هم یې خپل قوم د پاچا پر ضد و لمسوه او وروسته یې د حبیب الله کلکاني په امارت کې په قومي او ملي سیاست کې فعاله مخکښې وکړه. محمد افضل لیکل او لوستل هم کولی شول. لکه چې د مخه ویل شوئ، شنواري د عجب خان اپریدي په موضوع کې له حکومت نه د انتقام اخیستلو موقع ته سترګې په لار وو.

دوی سمدلاسه د ډکې او بټې کوټ لار بنده کړه او په اچین کې یې حکومتي مرکز چور کړ، او چارواکي یې بندي کړل. د جلال اباد اعلی حاکم پاچا له دغې پیښې نه په تلیفون کې خبر کړ. پاچا ورته ډاډ ورکړ چې " دی الوتکې، پوځ او وسلې لري، او څنګه چې سلطنت یې په بین المللي بنسټ ولاړ دئ، دی د دغسې بغاوتونو پروا چندان نه کوي." (سټیوړټ، ۴۱۷) پاچا په عین حال کې اعلی حاکم ته هدایت وکړ، چې شنوارو ته دې یوه درې کسیزه جرګه واستوله شي، خو په هغې کې دې ملا، حضرت او سید نه وي. اعلی حاکم همدغسې وکړل، خو په غني خېل کې هغه له اویا څخه ډېرو شنوارو چور کړه. په همدغه وخت کې نور شنواري هم له سنګوخېل سره یو ځای شول او ټولو په ګډه د پیښ بولک په چونۍ برید وکړ. سرتیرو د زړه مقاومت ونه کړ، او یاغیانو د هغو وسلې او د خزانې پیسې تر لاسه کړې. شنواري په دغه ډول د وسلو خاوندان شول.

حکومت بیا د لومړي ځل لپاره د نومبر په شلمه شنواري بمباري کړل. د الوتکو پیلوټان افغانان او شورویان وو. تبلیغي پاڼې یې په شنوارو وغورځول شوی، چې په هغو کې یې دا د "علم او جهل" جګړه وبلله. (سټیوړټ، ۴۲۰)

پاچا په یوه کتنې کې د برتانوي هند سفیر، همفریز، ته وویل، چې "شنواري زما د دښمنانو له خوا، چې ملایان دي، هڅول شوي دي، او دوی زما د اصلاحاتو په اړه غلطې اوازې خپروي." هغه ورته وویل چې "ملایان د خپل شته والي لپاره جنګیږي." او دا چې دغه بمباري د روسي پیلوټانو له خوا کیږي، خلک یې ناراضه کړي دي." همفریز بیا رډ ورته کړه چې په تاسې باندې د قومي خلکو له خوا د اسلام ضد تور لګول کیږي، او دا چې تاسې کسبي ملحدان ګمارئ چې ستاسې رعیت بمباري کړي، دغو تورونو ته اعتبار ورکوي." (سټیوړټ، ۴۲۰) غبار هم وایي، چې همفریز شاه ته وویل چې "... اعلیحضرت تمام طبقات مردم را مخالف خویش ساخته. روحانیون، دهقان ها، تجار و عساکر همه از ریفورم های جدید و تزئید مالیات ناراضي ګردیده اند." غبار دا هم وایي چې همفریز بیا مشوره ورکړه چې " ... شاه باید با تمام قوا در صلح و اشتیبی با رهبران شورش شنوار بکوشد تا اغتشاش در محل خود محدود بماند، ورنه اګر مهمند ها با اغتشاشیون پیوستند، خطر عظیم خواهد شد." (غبار، ۸۱۹). داسې ښېښه شوه چې څو ورځې وروسته دوو روسي پیلوټانو په افغان سرتیرو باندې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سهو بمونه وغورځول، چي له امله یې د برش تنه تلف او ډېر نور ټپي شول.(ستیوړټ، ۴۲۰) په دغه حال کې د جلال اباد ښار ساتنه مهمه شوه.

یو شمېر خوګیاڼي د ښار د ساتني لپاره ورسېدل، خو نظامي قوماندان چې له کابل نه جلال اباد ته ورسېد، نه په هغو او نه په نورو ایله جاریو اعتماد درلود، چې د رضاکارو په نامه هلته رسیدلي وو. دغه قوماندان مومندو ته د وسلو وېش بند کړ، او په ښار کي یې نظامي حکومت اعلان کړ. په دغه وخت کې اوازې وې چې شنواري او مومندان غواړي چې په ښار ننوزي او چور یې کړي. د مومندو نفوذناک روحاني، د چکنور ملا، تر دغه وخته دوی ارام ساتلي وو، خو هغه له پاچا نه هم غوښتي و، چې خپل اصلاحي پروګرمونه ودروي. پاچا د هغه غوښتنه هم ونه منله. هغه بیا " شنواري وهڅول چې په ښار و دانګي، په دغه مقصد چې افغان حکومت د هغه غوښتني ومني." (ستیوړټ، ۴۲۱) محمد ګل مومند له پاچا نه په تیلیفون کې وغوښتل چې جلال اباد ته نور پوځ واستوي، او که نه دغه ښار به په څو ورځو کې له لاسه ووزي. پاچا یو څه توپونه او وسلې جلال اباد ته واستول، خو قوماندان محمدګل مومند ته یې دا هم وویل، چې د دسمبر تر پایه پوري له شنوارو سره و نه جنګیږي. خو شنواري د نومبر په ۲۹ مه د کابل وره له لاري ښار ته ننوتل. ښار ته د ننوتلو د مخه له ښار نه دباندي ښوونځي سوځول شوي وو.

شنوارو بیا په یوې لس ماده ایزي څرګندونې کې د پاچا د ټولو اصلاحي پروګرمونو لغو کول وغوښتل او په پاچا یې هم د "کافر" حکم وکړ. په عین حال کې پنځوسو شنوارو په جلال اباد کې د برتانوي هند قونسلګري بنده کړه. قونسل محمد جهانګیر هغو ته وویل چې دی او هیئت یې د پاچا د دولت مېلمانه دي، خو ځواب یې واورېد چې پاچا "کافر" دئ او میلمانه یې د رعایت مستحق نه دي." شنوارو بیا قونسګري چور کړه، اور یې ورته واچوه، خو له چارواکو سره یې غرض ونه کړ." (ادمک، ۱۳۹، ستیوړټ، ۴۲۲). جلال اباد ته لويي لاري د یاغي توب له پیل نه بندي شوې وې.

دا به د همفریز د مشورې په اثر و، چي پاچا سردار شېراحمد او غلام صدیق جلال اباد ته واستول، چي کشاله له یاغیانو سره د خبرو له لارې هواره کړي. شنوارو په درو ناستو کې (ډسمبر ۴،۳) خپلې غوښتې ورته وړاندي کړې. غوښتني یې دا وې، چې ټول ریفورمونه دي، د هشت نفري جلبي سیستم په ګډون لغو شي، نجوني دي له اروپا څخه بیرته راوغوښتلې شي، د ملایانو او سیدانو په چاروکې دې مداخله و نه شي؛ او د دوی پر ضد دي له انتقامي اقدام نه ډډه وشي.(ادمک، ۱۴۱). ستیوړټ نورې غوښتني هم پرې اضافه کوي، چې ډیري مهمي یې دا وې، چې پاچا باید خپله مېرمن "طلاقه کړي"، محمود طرزي بندي او کورنۍ یې له ملکه بېرون کړي. (ستیوړټ، ۴۳۳). غبار (۸۲۰) لا دا هم وایي چې " درین ضمن سردار شیراحمد خان یک پیشنهاد بیست و یک

(c) ketabton.com: The Digital Library

فقره اي از طرف شنواري ها به کابل فرستاد ، که در طی آن عزل شاه، ولیعهد و حکام و کابینه با اخراج محمود طرزي از افغانستان مطالبه شده بود." غبار دیو شمېر نورو مخورو افغان لویانو ذکر هم کوي، چې د سولې د خوندي کولو لپاره یې کوښښونه وکړل، خو په مقصد و نه رسېدل.

فیض محمد او عزیز هندي د دغه هیئت په ناکامۍ کي د هغه د سروالانو وتخریبي رول ته ګوته نیسي. د عزیز هندي په وینا سردار شیراحمد شنوارو ته اخطار ورکړ، چې "عبدالرحمن خان یوازې ستاسي له سرونو څخه منارونه جوړ کړي وو، خو زه به ستاسي خاوره هم په شنوارو کې پرې نه ږدم، او هغه به کابل ته یوسم." (عزیز هندي، ۲۵۲) د فیض محمد په وینا په جلال اباد باندې د شنوارو حمله د غلام صدیق په لمسه وه، په دې ډول چې "غلام صدیق خود را به متمردین دوست نموده ایشان را به بندي کردن خود و حمله بر شهر جلال اباد و شیراحمد خان نمودن ترغیب کرده."(فیض محمد ، انقلاب، ۱۷ ، ۳۳) غلام صدیق په شنوارو باندې نفوذ لاره. ده لا د مخه د هغو دوه مشران د خپل قوم د پاڅولو لپاره لمسولي وو. دی د نومیالي ارواښاد سپاه سالار غلام حیدر څرخي زوی و ، چې هغه د امیر عبدالرحمن په وخت کې د مشرقي د نظامي او ملکي چارو د اعلی حاکم په توګه له شنوارو سره په ښه چلند کې نوم ایستلئ و. خو له غلام صدیق نه چې توقع کېدله، چې شنوار به ارام کړي، هغه دغه کار ونه کړ. په نتیجه کې د دوی هیئت په مقصد ونه رسېد ، او پاچا بیا د شنوارو د ارامولو لپاره د محمود یاور په مشرۍ یوه نظامي قوه واستوله، خو دغه قوه له نملې نه اخوا تللی نه شوه، او په خپل ماموریت کې ناکامه شوه. پاچا له ناچارۍ خپل ماما زوی، پخوانی والي علي احمد ، د تنظیمي رئیس په توګه د یوې نظامي قوې په قوماندانۍ هغې خوا ته واستوئ. دی تر ډېره حده په خپل ماموریت کې بریالی شو ، خو د ماموریت نتېجه یې لا معلومه نه وه، چې پاچا امان الله د حبیب الله کلکاني او ډلې له خوا له دغسې خطر سره مخامخ شو ، چې له پاچایي نه یې هم لاس واخیست. که څه هم پاچا د نوي کال د جنورۍ په پنځمه خپل اصلاحي پروګرامونه لغو اعلان کړي وو ، (ادمک، ۱۴۲) لکه چې خوست د یاغي توب په اخر کې یې هم د خپلو اصلاحاتو لغو اعلام کړي وه. خو دواړه یې هغه وخت اعلان کړل، چې وخت له وخته تېر و ، او مؤثر واقع نه شول.

حبیب الله په نا ارام کوهدامن او سید حسین په ناکرار کوهستان کې

د شنوارو بغاوت لا پای ته رسېدلئ نه و چې په کوهدامن کې کلکاني حبیب الله، چې په عامه ژبه په سقاو زوی یادېږي، د ډسمبر له دوهمي اونۍ نه وروسته، تر پخوا ډېر جدي شو ، او په دغه ډول حکومت له بل خطر سره مخ شو. دغه خطر که څه هم د شنوارو د خطر په اندازه غټ نه و خو ، کابل ته د نژدې والي له امله، تر هغه مهم کېدلی شو ، خو لکه څنګه چې وبه لیدل شي، حکومتي چارواکي دغې نکتې ته متوجه نه وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حبیب الله چي په ۱۹۲۸ کي شاوخوا د ځلوېښتو کلونو و، د کوهدامن د کلکان د کلي " ... یو معمولي بې وزلئ او نوم ورکئ سړی و." د ادمک د روایت (۱۴۳) له مخې د ده اوله نوکري په قلعه مراد بیګ کي د محمد ولي په کور کي وه. د یوه بل روایت له مخې د ده اوله نوکري د کوهدامن د ملک محسن په کور کي وه. حبیب الله په قطعه نمونه کې سرتېرئ شو. دغه قطعه د ترکیې د جمال پاشا د افغان پوځ لپاره د نمونې په توګه تنظیم شوې وه، خو هغه د خوست د پاڅون نه د مخه له مینځ نه تللې وه. عزیز هندي په دغه قطعه کې کپتان و. دی وایي چې حبیب الله یوه ورځ له اجازې نه پرته کورته ته، چي د ده او د پیره دارانو تر مینځ نښته وشوه. حبیب الله د پیره دار په توپک سره هغه وواژه، او یاغي شو، او پېښور ته و تښتېد. هلته یې یو کال د چایو دوکان و چلوه. بیا پاړه چنار ته لاړ، خو هلته یې د غلا په تور یوولس میاشتې په بند کې تیرې کړې، او چې له بند نه خلاص شو د منګلو په بغاوت کې یې د حکومت پر ضد برخه واخیسته. یو څو سرتېري یې ووژل او بیا یې په خپلي سیمې، کوهدامن، کې په داړه مارۍ شروع وکړه، خو فیض محمد (۱۴) وایي چي حبیب الله له اول نه له غریبۍ نه غلا ته ملا تړلې وه. دی په قطعه نمونه کې د هغه نوکري هم نه یادوي، خو په پېښور او توتګي کې د هغه له ستونمن ژوند نه غږېږي.

حبیب الله چې کوهدامن ته ستون شو، له یوه عادي غله نه زیات نه و. د چاریکارو سید حسین تر هغه خطرناک داړه مار و. دی د مخه د یوې ښځې په قضیه کې د دوو کسو د وژولو له امله فرار اویاغي شوئ و. دی د شتو خاوند و. " خلک له هغه څخه ډېر ډارېدل او هغه په دومره زړه ورتیا چي د خپلو څو تنو ملګرو سره به ښارونو ته ننوت او له لوټمارۍ وروسته به بیرته تلو، او چا د هغه سره د مقابلې توان نه لاره."(عزیز هندي، ۳۲۹) د سید حسین په لاس کي به هر وخت توپانچه وه، او چي به په چا په غوسه شو، سمدلاسه به یې پرې فیر کاوه. د حبیب الله او سید حسین په داړه ماري سره کوهدامن او کوهستان نا ارامي سیمي شوې.

حبیب الله کوهدامن ته تر راتللو وروسته د فیض محمد (۱۵) په وینا " ترک اقامت در خانه و لانه خود گفته، با چند تن دوستاني که با او همراز و انباز بودند، شب به جاي و روز به جاي... گذرانیده، از غلبه جوع اقدام در سرقت و اکل مال حرام و ریختن خون ضعفای انام نموده، و رفته رفته به علاقه دار و حاکم کوهدامن و کوهستان به دادن حصه مال از مردم یار گردیده از خوف دستگیر شدن ایمن و مطمئن گشت." فیض محمد دا هم وایي چې " حتی محمد ولي خان... با او عهد امان جان در بین نهاده و پول و تفنگ و فشنگ داده، اسوده خاطرش ساخت." مؤلف سید رسول هم وایي چې " محمد ولي با این ناز و نعمت او [امان الله] با بچه سقاو همدست بوده و به او کمک مینمود."(۱۷) پخپله محمد ولي "هم د دغه داړه مار له دغه داړه مار [حبیب الله] سره تماس نیول منلئ، خو هغه دا هم ویلي چي ده دا کار د امان الله په خبرتیا او امرونو سره کړئ دئ.." (ستیوړت، ۵۷۴)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستيوړټ (۴۳۵) له غريبانو سره د حبيب الله له سخاوت نه هم غږيږي او وايي چې په دغه سخاوت سره " هغه ځان له غله نه وچت کړ." هغې حبيب الله حتى د انګلستان د رابن هوډ په قطار کې هم ودروه، چې شته من به يې لوټول، او له بې وزلو سره به يې مرسته کوله. غبار وايي چې " ... بچه سقا نيز در کاپيسا و پروان دسته دزدي فراهم کرد و به سرقت و قطع طريق پرداخت؛ او شبها دزدي ميکرد و روزها در کوه ها متواري ميګرديد ، و دستګيري او براى پوليس محل مشکل ميګرديد. ساحه فعاليت او انقدر وسيع شد که حتى اګر شبى با دسته خود به خانه وارد ميشد ، صاحب خانه، از ترس جان، خاموشانه او را تغذيه ميکرد و به حکومت اطلاعى نميداد. کار او به جايي رسيد که مقداري پول از خزانه مزار به کابل مي امد ، و همينکه بچه سقا شنيد ، راه را ګرفت و پول را ربود ، و تعقيب حکومت محل به جايي نرسيد."(غبار ، ۸۲۱) ډېره موده نه وه تېره شوې چې حبيب الله او سيد حسين دغومره زړه ور شول چې " حتى بر بازرګانان کابل که مال التجاره، از قبيل پوست قره قل و قالين و اجناس روسي از ترکستان حمل و در کابل نقل ميدادند ، پول حواله کرده و ايشان مکتوب حواله او را به حکومت نموده، از بيم اينکه مال تجارت ايشان را از عرض راه نچاپند ، ناچار پول همى دادند و حکومت به دستجات قشون سواره و پياده عزم تعقيب و ګرفتارى انها نکرده، تا که نيرو در بازو يافته، و جنګ ها در بين حکومت و ايشان واقع ګشته، که چند تن به قتل رسيده، بدست نيافتادند."(فيض محمد ، ۱۵ غبار (۸۲۱) وايي چې " در قوس که اتش اغتشاش ننګرهار تيز شد ، حکومت محل ملک محسن و چند نفري را به سبب امداد به بچه سقا محبوسا به کابل اعزام نمود. متعاقبا دولت، احمد علي خان، رئيس بلديه کابل، را به حيث رئيس تنظيمه کاپيسا و پروان با اختيارات تامه اعزام کرد ، تا از پشت سر مطمئن بوده به اطفاى شورش ننګرهار پرداخته بتواند."

احمد علي لودين په خپل دغه ماموريت کې د جرګې لار ونيوله، لکه سردار شيراحمد چې د مخه په ننګرهار کې له شنوارو سره نيولې وه. اول يې له حکومت نه وغوښتل هغه بنديان ازاد کړي چې له حبيب الله سره يې د مرستي کولو له امله نيولي وو ، بيا يې د کاپيسا او پروان له مشرانو سره جرګه وکړه. د جرګې فيصله دا شوه چې له حبيب الله سره دې پوهاوى وشي. په عين حال کي دوى ومنله چې "... در جلب قوه هاى محلي به دولت خدمت نمايد." لودين وروسته له هغه چې له مرکز نه يې صلاحيت تر لاسه کړ، له شخص حبيب الله او سيد حسين سره په باغ عاروق کي جرګه شو. هلته يې " ...عهدنامه و انهم در حاشيه قران با دو نفر مذکور امضا کرد. درين معاهده بچه سقا قبول کرد که از مخالفت با دولت و شرارت دست بکشد. در مقابل دولت تعهد نمود که جرايم بچه سقا و سيد حسين را عفو نمايد." لودين بيا د حرب وزير نه په تليفون کي وغوښتل چې " ...هشتاد و دو تفنګ و کارتوس با معاش و رتبه غوند مشري به هردو نفر، بچه سقا و سيد حسين داده شود." (فيض محمد ، ۱۲ غبار ۸۲۱) په دې ډول دغو داړه مارانو ، چې د قانون او شريعت پر خلاف خپل وطنوال وژلي او امنيت يې ګډوډ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړئ وو، سمله لاسه د ډسمبر په ۱۲مه د دغسي رسمي حيثيت او رسمي مقامونو خاوندان شول چي پخپله به هم ورته حيران وو. حبيب الله کلکاني يو غريب، نالوستئ کليوال و، خو ساده نه و. د سفر او بندي توب کړاونو، او د ژوند نورو ترخو تجربو د هغه عقلي قوه پياوړې کړې وه، چي په دې فکر کي شو، چي پاچا کوم هغه سلوک چې له ګوډ ملا عبدالله سره کړئ و، ممکن له ده سره هم هغسي وکړي، او له مينځ نه يې يوسي. د فيض محمد په الفاظو "ملا عبدالله با جمعي از بانيان فساد بعهد امان الله خان و سوگند قران در کابل امده به ياسارسيد." (فيض محمد، ۳۲) حبيب الله د دې لپاره چي دی هم د ګوډ ملا په شان له مينځ نه يوړل نه شي، په سرای خواجه کې د احمد علي لودين په نامه له شخص پاچا سره په تليفون کې وغږيد، چي د ځان په اړه د پاچا امان الله په نيت پوه شي. دغه تليفوني مکالمه د مخه په تفصيل سره بيان شوې ده، کومي تليفوني مکالمې چي په ټول افغان ولس او په خاص ډول پخپله په پاچا امان الله ژور اثر کړئ، همدا مکالمه وه، خو پاچا په هغه وخت کې هغه په جدي ډول په نظر کې ونه نيوله.

پاچا د شنوارو د ځپلو لپاره له ټول افغانستان نه ايله جاري يا قومي مليشياوي وغوښتې- له لوګر، پکتيا نه (منګل، ځدران، ځاځي، ځمکني، مقبل، وزير او احمدزيو) نه، له ميدان، وردګ، غزني او بهسودو څخه، له پنجشير، نجراب، تګاو، ريزه کوهستان او غوربند نه، له پغمان، چاردهي نه، له مزار، قندهار، هرات او قطغن نه يې احتياطي او نظامي پوځ هم وغوښته. (فيض محمد، ۱۸) خو دا يوه پروسه وه چي وخت، تنظيم او وسله وال کېدل يې غوښتل. د منظم پوځ پرخلاف چي هم وسله وال او هم د کسبي افسرانو تر قومندې لاندي په لږ وخت کي د جنګ ډګر ته استول کېدی شي. حکومت به د مشرقي په غير شنواري قومونو او خلکو اعتبار نه لاره، چي د هغوی ايله جاري يې نه وه غوښتي، سره له دې چي هغه په کم وخت او نسبتاً لږ لګښت سره تنظيم کېدلای او د شنوارو پرخلاف استول کېدلای شو. ډېره مهمه لا دا ده چې، په کابل کې به لا منظم پوځ لږ و، چي حکومت دغسي لوی کار ته لاس واچاوه. په کابل کې چې منظم پوځ هر څومره و، زياتره برخه يې ننګرهار ته استول شوې وه. ستېيورټ په دغه وخت کې د کابل پوځ يو نيم زر ښيي. (ستېيورټ، ۴۳۸) نور ليکوالان په کابل کې په دغه وخت کې د پوځ د شمېر په اړه يا چوب دي، يا وايي چي کابل له پوځ نه خالي و.

مهمه دا هم ده چې د حرب وزارت چارواکي او په سرکې يې پخپله وزير، سردار عبدالعزيز، دغسي کسان نه وو چي په دغسي اضطراري حال او غېر عادي ژمي کي د راتلونکو ايله جاريو تنظيم وکولی شي. مليشياوو ته له زېرمه تونو نه وسلې ورکول کېدې، خو مشران يې د نامه او تجربې خاوندان نه وو. يوازې د احمدزيو د ايله جاري مشر مالوم و، چي هغه مير غوث الدين و. د ښار او چاردهي خلکو ته د هغو د کلانترو له لارې وسلې ورکړل شوې. ايله جاريو په کابل کي په پرله پسې راتګ سره دا سي حال جوړ کړئ وو، لکه په کابل کې چې حکومت نه وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له بلي خوا له تيليفوني مکالمې نه وروسته حبيب الله ته خبره د مرگ او ژوند وه. فکر به يې کاوه چې تر هغو چې امان الله په واک کې وي دې په افغانستان کې ژوندی پاتې کېدلی نه شي. خو له دې وروسته د پيښو په اړه ليکني سره توپير لري. د بېلگې په ډول، فيض محمد (۱۸) وايي چې حبيب الله او سيد حسين دواړو په گډه اول چاريکار ونيوه، او بيا يې احمد علي په جبل سراج کې له اتلسو ورځو محاصرې نه وروسته تسليمېدو ته اړ کړ او " احمد علي خان (با عده اي) از سواران نظام شاهي و پياده به تخليه ارگ جبل سراج رضا داده و عهد امان جان خود با ايشان در ميان نهاده، قلعه و قورخانه و خزانه راکه در انجا بود با هژده ضرب توپ ماشينگن و قلعه شکن و مقداري از تفنگ به ياغيان تسليم نموده، راه فرار جانب کابل را پيمود، و دزدان از تصرف اين ارگ پادشاهي مکنتي از پول نقد و اسلحه بدست اورده زيادتر دلير و جسور شده، عزم حمله و يورش بر کابل جزم کردند." خو ليکوال عزيز هندي وايي چې دا يوازې سيد حسين و، چې د چاريکارو له نيولو نه وروسته يې جبل سراج کلابند او بيا يې حبيب الله پرې خبر کړ، او له هغه وروسته و چې حبيب الله په کابل د حملې تکل وکړ. فيض محمد، په خپل پورته بيان کې، تېر وتلئ دئ. په بل ځای کې دی هم، د ستېيوړتې په شان، په کابل باندې د حبيب الله بري د قوس ۲۲، ۱۳۰۷ (ډسمبر ۲۲، ۱۹۲۸) ښيي او پر دې برسېره په هغو دوولسو ورځو کې، چې دی په کابل کې په ښتو اخته و، سيد حسين هلته نه و، که څه هم حبيب الله پېغامونه ورته استولي وو.

پر کابل باندې د حبيب الله بريد

<u>حبيب الله پخوا له دې چې په کابل ورد مخه</u> شي، د فيض محمد په وينا (۱۹) د يو شو ملايانو او خانانو له خوا د امير په توگه وپېژندل شو، په دې ډول چې "... ملايان بعيد از ديانت... به اظهار اينکه بدون امير حمله بر کابل شرعاً بلا جواز، و اگر کسي کشته شود خونش هدر و در نزد داور بي نياز مردود است، نماز جمعه را با خطبه امارت به نام حبيب الله خواند. راه مدعا برگرفتند." غبار هم وايي (۸۲۲) چې در همين تاريخ [۲۰ قوس] يکدسته خان و دزد در قلعه ملا ويس الدين (کلکان) شبانه اجتماع کرده و بچه سقا را به عنوان (پادشاه افغانستان) شناختند و دستاري بر سرش بستند." خو د عزيز هندي په روايت (۴۰۱ مخ) حبيب الله له يرغل نه وروسته په کومې ښتې کې " په کوهدامن کې د خپل امارت اعلان کړئ او هري خوا ته يې خپل حاکمان او کارکوونکي ټاکلي او لېږلي وو." حبيب الله وروسته تر هغه د ملايانو په مشوره دا کار وکړ، چې سيد حسين ونه غوښته چې امير شي. هغه فکر نه کاوه چې دوی حکومت نسکورولی شي. د امير او پاچا لقبونه په مينځ کې سره توپير لري، او حبيب الله به دلته امير نومول شوئ وي، ځکه چې کله چې دی په واک شو، د امير لقب يې غوره

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړ. د حملې د نېټې او د حبیب الله د ملګرو د شمېر په اړه هم اختلاف دئ، او د ستیوړټ د یرغل نېټه سمه ښکاري، چې هغه د ډسمبر ۱۴مه ده.

د حیرانۍ ځای لا دا دئ چې حکومت هغه وخت خبر شو چې یرغلګر د کابل ښار ته ننوتل. دوي د ښار په ګډوډ حال کې نارې وهلې، چې غواړي له شنوارو سره د حکومت په ملاتړ وجنګیږي. دوی د غبار په روایت تر درې سوه، او د عزیز هندي په روایت شاوخوا یونیم سل تنه وو. فیض محمد د هغو ټول شمېر شاوخوا دوه زره ګڼي، خو په دوی کې یوازې دوه سوه وسله وال او نور یې پښې لوڅې روان وو. فیض محمد دا هم وایي چې د یرغلګرو لومړنی، چټک پرمختګ، د حکومت له نه اماده توب نه برسېره، دا هم و چې "... وزرای خاین و حضرت شور بازار و سردار محمد عثمان و بزرګان کابل و محمد ولي خان... و غیره راکه به ایشان اطمینان و وقت حمله را نشان داده بودند." (فیض محمد، ۱۹ مخ) عزیز هندي (۳۵۲، ۳۵۷ مخ) د شمالي د یوه مشر، حاجي عبد الرحمن، د زوی له قول نه وایي چې دی په هغه مجلس کې حاضر و، چې حبیب الله په کابل باندې د یرغل تجویز کاوه، او ده دغه خبر په تکلیف سره پخپله د حرب وزیر، سردار عبدالعزیز، ته ورسوه، خو هغه ورته اهمیت ورنه کړ او پاچا یې هم پرې خبر نه کړ. د عزیز هندي په وینا "د هغه زړه او فکر ټول د دولت [پیسو] په ټولولو پسې و او دا دولت په هماغه اندازه زیات را ټولېدای شو، څومره چې پاڅون اوږدېده." دا سره له دې چې ده دغومره شته ټول کړي وو، چې یوازې "... د هغه د اسونو د اوخور ورځنی لګښت یونیم سل روپۍ وې." د عزیز هندي په نظر دا سردار عبدالعزیز و چې د پاچا امان الله "... افغاني حکومت یې د سقاو زوی لاس ته وسپاره." (عزیز هندي، ۳۵۸) د پاچا امان الله د حرب وزیر، سردار عبدالعزیز، د ولسمشر محمد داود د ملي دفاع وزیر، سردار غلام حیدر رسولي را یادوي چې په خپلې بې کفایتۍ او ځانله د خاص اجندا په تعقیب سره د جمهوري نظام نسکورېدل ممکن کړل.

په کابل باندې د حبیب الله کلکاني او ملګرو یرغل عزیز هندي، تر نورو لیکوالانو، اوږد بیان کړئ دئ. دی د ډیرو پیښنو مشاهد و، او وروسته د حبیب الله د یوه ملګري روایت بیانوي چې "... د سقاو زوی نیت دا و چې، ښار ته له ننوتلو سره سم دا سې مشهوره کړي چې د خپلو ملګرو سره د پاچا کومک ته راغلئ دئ، او په دې ترتیب د کوم ځنډ پرته هغه نېغ په نېغه ارګ ته ننوځي او پاچا ونیسي."(عزیز هندي، ۳۵۹ مخ) حبیب الله به دغه تاکتیک ځکه غوره کړئ و، چې حکومت ټوله توجه شنوارو ته اړولې وه، او کابل یې نژدې له پوځ نه خالي کړئ و. او پاچا د حبیب الله له خوا ښار په خطر کې نه لیده. دا چې حبیب الله د ډسمبر په ۱۴مه (جمعه، د قوس ۲۲، ۱۳۰۷) بې له کوم غټ مانع، ځان له خپلو ملګرو سره ارګ ته نژدې ورسوه، په دې اړه ټول لیکوالان موافق دي، خو هر یوه دغه پېښه په بېل ډول بیان کړې ده. عزیز هندي (۳۵۸) تعجب کوي چې حبیب الله دې کابل ته "... یوازې د یو څو تنو په مرسته راشي او هیڅوک یې مخه و نه شي نیولای. ان تر دې چې هغه د انګریزي سفارت له

(c) ketabton.com: The Digital Library

سپاهيانو څخه هم وسله واخلي او د ځان له طرفه هلته محافظان ودروي او بيا هم د حربيې وزارت وربانديِ خبر نه وي، او نور پرمختګ هم وکړي او د پوځي ښوونځي له سرتېرو څخه توپک او وسلې واخلي او تر دې وخته هم د حربيې وزارت په خوب ويده وي." غبار د عزيز هندي د مطلب اصلي ټکي تائيدوي، خو هغه دا هم وايي چي (مخ ۸۲۲) " در وقت پيشين همين روز (۲۲ قوس) وزارت حربيه مطلع شد که بچه سقا نزديک کابل رسيده است. چون کابل را قبلا از عسکر منظم تخليه کرده بودند ، پس بناچار معين وزارت حربيه (حبيب الله خان) با يک عده کوچک رو به راه شمال حرکت کرد. يک دسته پوليس هم به گردنه (اسمايي) صعود و تولی گارد شاهي به استقامت (کلوله پشته) مارش نمود ، ولي بچه سقا تا ان وقت داخل سرک شهر ارای کابل شده، مستقيما ارګ شاهي را هدف قرار داده بود."

دا د نظاميانو يو وړ ټولی و، چي په ټينګ عزم يې سقاويان، د حربيې وزارت له امر نه پرته په شا ووهل. غبار وايي (مخ ۸۲۲) چي " ... هژده نفر شاګردان تعليمګاه سواري از باغ نزديک (شهر ارا)، جلو سريع بچه سقا را ګرفتند." خو د عزيز هندي به روايت (۳۲۱ مخ) " ... د شاهيو رساله" د " حربيې وزارت د امر رسېدلو نه پرته، له سقاويانو سره په جګړه پيل وکړ، او د سقاويانو د زياتېدونکي سيلاو مخه يې د ښار د دروازې مخکي ونيوله." فيض محمد وايي (۱۹ مخ) " دسته ظابطان سواري... به دفاع برخاسته، ايشان را از دخول شهر باز داشتند." سقاويان بيا يو ځای بل ځای په شا کېدل. په شهر ارا کي يې لږ څه توختنه او دفاع وکړه او بيا باغ بالا او شاوخوا ځايونو ته په شا شول. خو د دوی ناڅاپي حمله او چټک پرمختګ، که څه هم د لنډ وخت د پاره و، د امنيتي چارواکو او په واقعيت کي پخپله د حکومت حتی د پايتخت په خوندي ساتلو کې بې کفايتي وښووله. او حکومتي اعتبار ته يې سخت زيان ورساوه. ښاريانو او د چاردې (چارده) خلکو چي د فيض محمد په روايت پنځوس زره توپک او پريمانه کارتوسونه له حکومت نه تر لاسه کړي وو، د خپلو کورونو ساتنه کوله اوله دوی نه لږو کسانو له حکومت سره همکاري وکړه.

لا مهمه دا ده چي د فيض محمد په روايت (مخ ۲۰) " ... حتی بعضي از مردم وزيري، منګل و احمدزي سپاهيان امير امان الله خان را از کوه اسمايي هدف ګلوله کرده، از جمله غلام غوث [الدين]... افزون از سه صد ميل تفنګ را که به دست اورده بود، با خود در خوست برده، خلاف دولت برخاست." ارګ ته له کوم نږدې ځای څخه د پاچا نائب، محمد ولي، او بيا د حرب وزير، سردار عبدالعزيز، هر يو توپک په لاس په داسي حال کي چې تر شا يې سرتيرې وو، په منډه روان شول. له هغه وروسته و، چي توپونو په ډزو او الوتکو د سقاويانو پر ځايونو بمباري شروع کړه، په دغه وخت کې د غبار په وينا (مخ ۸۲۳) " بچه سقا از کوه کافر و نه برجه و باغ بالا تا کوتل خيرخانه موضع ګرفته و تقويه شده ميرفت. در حاليکه دولت در شهرارا و قلعه بلند و کلوله پشته و تپه شيرپور، شکل دفاعي اختيار کرده بود."

(c) ketabton.com: The Digital Library

د حملې په درېیمه ورځ چې ټاک او ټوک کېده، او حکومتي نظم له مینځ نه تللئ و، برتانوي چارواکي هم له بد امنۍ نه اندېښمن شول؛ که څه هم حبیب الله هغوی ته ډاډ ورکړئ و، چي له دوی سره به غرض ونه شي. په همدغه وخت کې یوه اکتشافي الوتکه د ښار په فضا کې را ښکاره شوه، او په پښتو او فارسي کې یې پاڼې وشیندلې، چي په هغو کې د افغان- برتانیې د دوستۍ په اړه ډېر څه ویل شوي وو، په عین حال کې یې اخطار هم ورکړئ و چې، که د دوی سفارت ته تاوان واوښت، دوی به انتقام واخلي. په دغه کار سره هم خلک او هم حکومتي چارواکي په غوسه شول، او دغه عمل یې د افغان خپلواکۍ پر خلاف عمل وګاڼه. خو برتانویانو دغه عمل ځکه وکړ، چي وېرېدل چي په دغه ګډوډي کې، چي حکومت یې ساتنه نه شي کولی، ممکن په دوی هغه څه وشي چي په لومړي افغان-انګلیس جنګ کې، په مکناټن او په دوهم جنګ کې په کوګناري شوئ وو. دوی، چې د برتانیې سیاسي استازي وو، په دغو جنګونو کې وژل شوي وو. شنوارو خو په جلال اباد کې د دوی قونسلګري چور کړې او سوځولې وه.

ډېره دردناکه پېښه د ارګ په اوسېدونکو باندي د یرغل هیبتناک اثر و، چې ماشومان یې په ژړا او انګولا کړل، او پاچا مور یې دغومره ووېروله چي د ارګ محافظان او د شاهي رسالې سرتیري یې پرې نه ښوول چي له دوی نه لیري شي. پخپله پاچا یې هم تر دې حده په غوسه کړئ و، چي خپل وزیران یې ملامتول چې له حالاتو نه یې بې خبره ساتلئ و. دی چې یو زړه ور شخص و، څو ځله یې وغوښتل چي پخپله د جګړې ډګر ته ورشي خو "... هر ځل به سرونه د هغه پښو ته ټیټ شول او په ډېر منت او زاریو او ژړاګانو به یې له ارګ څخه له وتلو منع کړ." (عزیز هندي، ۳۲۲) خو پیښو په پاچا سخت اثر وکړ. په نتیجه کې د قومونو د نه همکاري او "... بې وفایي مردم کابل و چاردهي... یاس به او روي داده، مادر و زوجه و پسران کوچک خویش را با تمام جواهرات دولتي در روز چارم حمله حبیب الله و سید حسین به سواري طیاره به قندهار فرستاد." (فیض محمد، ص ۲۰)، خو عزیز هندي وایي (مخ ۳۷۱- ۳۷۸) چې "... په دې موده کې د سقاو زوي مرستي ته نه پخپله سید حسین راغئ، او نه یې کومه مرسته راولېږله."، خو د سقاویانو په ځایونو باندي د توپونو ګولۍ او له الوتکو نه بمونه غورځېدل، چي له امله یې د یرغل په پنځمه یا شپږمه ورځ د حبیب الله او ملګرو زړه ورتیا له مینځ نه لاړه. بې وسلې کسان یې په شا شول او پاتي یې په "زیات شمېر یا ژوبل یا مړه شول."

دوی چي د کلوله پشته او باغ بالا له سلاح کوټونو نه پرېمانه وسلې تر لاسه کړي وې، ښه جنګېدل. حتی هغه وخت چي حبیب الله په باغ بالا کي پټ و، په شراپنل یا چرې سره په اوږه ولګېد، او ټپي شو، بیا هم جنګېده، او د خپلو ملګرو معنویات یې لوړول.(عزیز هندي، ۳۷۳، فیض محمد، ۲۰) په پای کې د یرغل په لسمه یا یوولسمه ورځ ټول یرغلګر په شا شول، اول له نو برجه کلا او بیا له باغ بالا او شاوخوا ځایونو څخه. په دغه ډول حکومتیان په یرغلګرو غالب شول، او د کابل ښار یې د هغو له خطر نه وژغوره. په همدغه وخت کې و

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د ترکیې جنرال، کاظم پاشا د جنګي چارو د تنظیم لپاره کابل ته ورسېد. واضحه ده چې د حکومتي چارواکو او په سر کې د وزیر عبدالعزیز ستره غلطي دا وه چې د کابل د ښار د دفاع لپاره یې کافي قوه نه وه پرې ایښې، او حبیب الله او ملګرو ته یې اسانه کړه چې په زړه ورتیا او مهارت له دغه حال نه استفاده وکړي. په اصل کې دا د پاچا امان الله غلطي وه، چې د نیکه او پلار پوځ یې کم کړئ، د دغه فکر له مخې چې دا د قلم وخت دئ، نه د توري، که څه هم د ده دغه بېځایه شعار د خوست یاغیانو د مخه باطل کړئ و.

حبیب الله او ملګري یې چې کوهدامن ته په شا شول، کوهدامنیان او کوهستانیان یې ناراض ولیدل. البته روحانیونو یې د پخوا په شان د حکومت پر ضد تبلیغ کاوه، او پخپله پاچا یې "کافر" باله او خلک یې جهاد ته بلل، خو خانان، ملکان او عام خلک یې حیران وو چې څه ډول چلند غوره کړي. عزیز هندي یوازنی لیکوال دئ چې په دې اړه یې اوږده لیکنه کړې. دی وایي (عزیز هندي، ۳۹۴-۳۹۲) چې وروستي له دواړو نه په وېره کې وو او دغه وېره پکي عامه وه چې " د حکومت پوځونه به د سقاو زوي په تعقیب شي، او څنګه چې دی غل او لوټمار دئ، وبه تښتي او په غرونو کې به ځان پټ کړي او بدنامي به په دوی راځي." بیا نو د دغو "... سیمو زیات اوسېدونکي له خپلو سیمو څخه" نجراو، پنجشیر او نورو سیمو ته کډه وکړه." ځیني یې په دې فکر هم وو چې څه وخت "... د حکومت پوځونه د شمال سیمو ته ننوځي، هغوی به په یوه ترتیب د سقاو زوی او د هغه ملګري ونیسي او حکومت ته به یې وسپاري." عزیز هندي بیا وایي چې "که په دې وخت کې د حکومت پوځونه د شمالي سیمي حدودو ته ننوتلي وای، نو د سقاو زوی له مینځ نه تلل ضروري و."

خو حکومت په سقاویانو باندي خپل برې تعقیب نه کړ. پر ځای یې تبلیغي پاڼې وشیندلې، او له توپونو او بمونو څخه یې کار واخېست، او له پوځ نه یې کار وا نه خېست او له تبلیغي پاڼو نه، چې له الوتکو نه خپرېدلې" ... داسي ښکارېده چې دولت د شمال ټول اوسېدونکي د دغه پاڅون مسئول ګڼي، او ډېر زر به پوځونه هلته ولیږي." ځنګه چې عام وګړي نالوستي وو، مغرضانو "... اوازې خپرولې چې پاچا خپلو پوځونو ته د دوی د عامې وژنې امر کړئ دئ." حکومت ضد تبلیغونه او اوازې عامي شوې، او وېره ډېره شوه. د حبیب الله ملګرو، روحانیونو او نورو "فساد غوښتونکو" له دغه حال نه په استفادې سره د حبیب الله د امارت موضوع پورته کړه. عزیز هندي وایي چې په دغه وخت کې و چې حبیب الله په کوهدامن کې، د پورته کسانو له خوا امیر غوره شو. د امارت وړاندیز اول سید حسین ته شوئ و، خو هغه و نه مانه، ځکه چې هغه "... هیڅکله په دې ایمان نه لاره چې د حکومت په قدرت باندي دي بریالی شي." (عزیز هندي، ۴۰۰) بیا نو حبیب الله په "... جبر سره په خلکو خپله سلطه ټینګوله، او له خلکو څخه یې سرتیري په زور را ټولول."

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دغو ټولو انکشافاتو په وړاندي د حکومت ځواب دا شو چي "... له کابل څخه یې د لیري ویشتونکو توپونو خولې له امتیاز نه پرته د دې یاغي خلکو خواته کړې، او په کلای مراد بیګ باندي یې ګولۍ واورولې." په دوهمې اونۍ کي یې هوایي بمبارۍ هم پیل کړئ. په دې ډول په دغو بمباریو او ګولیو سره بې شماره عادي کسان تلف شول، په تېره وروسته له هغه چي شدیدې شوې. په دغه حال کې ډېر په دې فکر شول چي د حکومت په بري کي "د دوی بربادي ده." بیا هم ډېرو خلکو له حکومت سره د جنګ پر ځای هجرت ته دوام ورکړ، خو "... د دوی خانان او مخور کسان له خپلو لښکرو سره تر پایه پوري د سقاو د زوی مرستي ته رانغلل." کوم کسان چې له حبیب الله سره ملګري شول، هغه بې وزلي وو، چي مقصد یې لوټماري وه، نه جنګ. دوی ته "... په دې ډول د ډوډۍ پیدا کولو یوه ښه لاره برابره شوې وه." (عزیز هندی، ۴۰۲-۴۰۵)

د کابل ښار استحکامات او د پاچا ناڅاپي استعفی

غبار وایي (مخ ۸۲۴) چي حبیب الله او ملګري یې د ډسمبر په ۲۵مه له کابل نه په شا شول، له هغه وروسته "... تقریبا دوازده هزار عسکر منظم و غیر منظم در سرتاسر خط کوتل خیر خانه و غیره حصص تمرکز یافت و اشغال قطعي کاپیسا و پروان محتمل گردید." خو دی دا هم وایي چي د عالي مرکز د نشته والي یا سبوتاژ له امله د مارش امر و نه شو، او دغه جبهه په دفاعي حالت کي پاتې شوه. د فیض محمد په وینا (مخ ۲۱) دغه جبهه په منظم پوځ او ایله جاري سره وار په وار پیاوړې کېدله او په قلعه مراد بیګ او نورو برخو کې د کوهدامنیانو پر ځایونو ګوزارونه کېدل، خو ګټه یې نه کوله. عزیز هندي د دغه وخت پېښې په تفصیل ذکر کړي، چي لنډیز یې دا کیږي، چي د ترکي جنرال، کاظم پاشا په تجویز د کابل په جنوب لویدیځ او شمال لویدیځ کي دفاعي کرښې جوړې شوې اود منظم او غېرمنظم پوځ کابو دوه ویشت زره پوځ ځای پر ځای شو، او د هر محاذ قومنداني د یوه جرنیل په غاړه شوه. باغ بالا د جبهې د مرکز په شان مظبوط شو او په لوړو غونډیو او د الوتکو د ډګر په لوړو ځایونو کې توپونه ودرول شول، او د کابل امنیت په دې ډول ونیول شو. پوځ ته هم د پرمختګ امر ورکړل شو، او قومانده یې هم سور جرنېل محمد عمر ته وسپارله شوه. دی چي یو زړه ور قومندان و، زیړ، ظالم اوبډي خور هم و، چي له امله یې څو ځله بندي شوئ، خو د ضرورت په حال کي به سمله لاسه ازاد او وظیفه به وروسپارله شوه، لکه اوس چي همدغسي وشول.

دا چي د جنرال محمد عمر تر لاس لاندي قوه څومره وه، مالومه نه ده، خو هغه د ټول پوځ یوه برخه وه، چي له کابل نه یې لس میله لیري یو څو کلي ونیول، او د کلای مرادبیګ د څوکو په هغه خوا کي یې مورچې جوړې کړې او هغه یې خپل مرکز وټاکه. ده مهمات راټول کړل، د دې لپاره چي په سیمې کي د ننه ور د مخه شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو ده یوه غټه ستونزه هم لرله، او هغه دا چې د ده په پوځ کې د ځدرانو او منګلو جنګیالي د خپلو مشرانو تر قوماندې لاندې وو، دغه مشران د خوست په جنګ کې له ده سره دغومره وران شوي وو، چې له هغه " سره یې خبري څه لاندې باندې کولې، تر څو خبره زور ته ورسېده او له دواړو خواوو څخه څو تنه ژوبل [شول] او پخپله سور جرنېل هم په پښې په ګولۍ ولګېد. او هغه له میدان څخه د خپلې خېمې په خوا په شا شو. ډېر زر دا اوازه په رضا کارانو او پوځ کې خپره شوه، او د جګړې په لومړئ لیکه کې یوه عامه نا ارامي پیدا شوه." له کابل نه د پاچا نایب محمد ولي سمله لاسه دلته ځان ورسوه او د منګلو په غوسه شوي مشران یې ارام کړل، خو د سور جرنېل په پوځ باندې د ۱۹۲۹ کال د جنوري په ۱۳ مه شپه یو ناڅاپي برید له حد نه ډېر اثرناک ثابت شو.

په هغه " ... شپه د سقاو زوی ورور، حمید الله، پنځوس تنو ... د څلورو خواوو څخه یې د شبخون تکل وکړ. او د دې غلچکي برید هدف یوازې دا و، چې سرکاري پوځ او رضاکاران یوځه وارخطا کړي." خو، " همدا چې غلچکي برید پیل شو [د سرکاري پوځ] یوه برخه په دې فکر شوه چې د کوهستان لښکر، چې د راټولېدو اوازې یې خپرې وې، ناڅاپي یرغل کړئ دئ، او یوې بلې برخې داسې فکر کاوه چې قبایلي لښکر د سهار پېښنه یو ځل بیا راپورته او توده کړې ده، او پوځونه یې چې د سختو سړو له امله په خپلو خېمو کې دننه پراته وو، په ډېره وارخطایي له خېمو نه راووتل، او کله چې یې ولیدله چې له څلورو خواوو نه ګولۍ اورېږي، نو جرئت یې له لاسه ورکړ او د شپې په دې وېروونکې تیاره کې چې هري خواته هڅه وکړه ، په هماغه خوا وتښتېدل."(عزیز هندي، ۴۱۴) په دې ډول حبیب الله او ملګرو ته یې د سرکاري پوځ ټول توپک، ماشیندار او توپونه په لاس ورغلل، او دوی ځانونه کابل ته نږدې ورسول. خود کابل دفاعي ترتیبات، لکه چې د مخه ویل شوئ، دغومره پیاوړي وو، چې حبیب الله او ملګرو ته یې د کابل نیول ممکن نه و.

خو چې "د دې مخکینۍ کلا (کمر بند) د ماتېدلو خبر غازي امان الله ته په هماغه نیمه شپه ورسېده... د هغه په افغانستان باندې د راتلونکي حکومت د ټینګېدلو ټولې هیلې له مینځ نه ولاړې." (عزیز هندي، مخ ۴۱۷) تراجیدي یوازې دا هم نه ده. یاغي شنواري د پاچا د پاره غټه اندېښنه وه. د فیض محمد په ژبه (۲۱، ۱۰۸ مخونه) د ننګرهار د تنظیمې رئیس، سردار علي احمد، " به طمع امارت با خامه خدیعت و فریب به امان الله خان نوشت که: ۲۳ هزار کس از شنواري و غیره جانب کابل به راه افتادند، اطلاعاً عرض شد. و این مکتوب او به امان الله خان رسیده موجب هراس او گشت." فیض محمد بیا لیکي چې پاچا "... هم به فراست دریافت که وزرای غدار و خیانت کارش او را دست بسته به حبیب الله خان خواهند سپرد، ناچار ترک سلطنت نموده، فرار اختیار کرد که گویا فرارش از همان مکتوب علي احمد خان به روی کار آمده."(فیض محمد، ص ۱۵۸) په بل ځای کې فیض محمد د پاچا عزم په دې ډول یادوي: " از بي وفایي قشون نظامي و قومي و اهالي شهر کابل و چار دهي...

(c) ketabton.com: The Digital Library

امیر امان الله خان را از حصول ظفر مایوس ساخته در خوف و رعب گرفتن و به پسر سقا سپردن انداختند." (فیض محمد، ۱۵۸- ۲۱۰)

په دې ډول پاچا د مقاومت روحیه له لاسه ورکړه. که څه هم د کابل استحکام پیاوړی، پوځ پر ځای، او وسلې پربمانه وې، د توپونو او څو جنګي الوتکو په ګډون. پاچا په هماغه نیمه شپه کې، بې له دې چې له چا سره مشوره وکړي، خپل مشر ورور معین السلطنه سردار عنایت الله، که څه هم د واکمنۍ شوقي نه و، راضي کړ چې د ده پر ځای پاچا وي. دی بیا د سهار پر نهو بجو د ۱۹۲۹ کال د جنوري په ۱۴مه له محمود طرزي، دباندنیو چارو وزیرغلام صدیق، د دربار وزیرمحمد یعقوب، او داخله وزیر عبدالاحد (مایار) سره په موټرونو کې د کندهار په لور روان شو. (فیض محمد، ص ۲۱، ستیوړټ، ۴۲۹ مخ) عزیز هندي د پاچا امان الله د دغه سفر ربړونه هم یادوي، چې هغه د پرله پسې واوري اورېدولو له امله، د جدي سخت ساړه او په پاچایي موټرونو کې د کافي تېل نشتنه والۍ وو، خو څنګه چې پاچا په "ډېرو باوري کسانو هم ډاډ له لاسه ورکړئ و" خپل قیمتي وخت ضایع نه کړ او له لږو تېلو سره هم د کندهار په لور روان شو. په لار کې یې د تیلو د یوه ټانکر نه تېل تر لاسه کړل، خو د غزني او مقر تر مینځ، له لنډو وقفو نه پرته، د پرله پسې واوري اورېدلو له امله سړک د موټرو د تللو نه و، تر څو چې هغه د خلکو په مرسته د موټر تللو وړ شو. (عزیز هندي، ۴۲۲-۴۲۵ مخونه) ستیوړټ لا وایي چې امان الله د خپلو ملګرو سره څلور ساعته پیاده مزل وکړ، چې مقر ته ورسېد، او اوښئ (اخښئ) یې، محمد حسن، له کندهار نه له څو موټرو سره راغئ او بیا دوی ټول کندهار ته لاړل. دغه ټول سفر ۳۲ ساعته ونیول.

د امان الله له ګوښه کېدو نه وروسته درې مهمې پیښې وشوې: د ننګرهار د تنظیمې رئیس، سردار علي احمد، د پاچایي اعلان وکړ، خو په دغه کار کې پاتې راغئ او حتی مجبور شو، د ځان ژغورنې په مقصد میدان ترک کړي، او په ډېرو تکلیفونو سره پېښور ته لاړ شي. بله پېښه، چې ممکن افغانستان او افغانانو ته سخته تمامه شوې وای، د غلام نبي په تش په نامه سروالي د شوروي اتحاد د زر کسیز پوځ له مزار نه پر شا کېدل و، چې کابل ته د تګ په حال کې و. دغه موضوع په افغان لیکوالو کې اروا ښاد خلیل الله خلیلي، په افغانستان باندې د شوروي اتحاد لومړی یرغل په نامه کتابګوټي کې کښلې وه. په دې وخت کې په مسکو کې د برتانیې سفیر، بریټ ویټ (Braith Waite) په خپل اثر کې، چې د روسیې د رسمي پاڼو پر بنسټ یې کښلئ، لیکي چې" روسانو د ۱۹۲۹ کال په پسرلي کې په افغانستان یرغل وکړ، چې امان الله په خپل لړزېدلي تخت، بیرته کښېنوي. ستالین شاوخوا زر کسان، په افغان یونیفورم کې، د خپل پخواني نظامي اتاشې، پریماکوف، په قوماندانې چې ترکي یونیفورم یې اغوستئ و، افغانستان ته واستول. هغو مزار او بلخ له سختو جګړو وروسته ونیوه، خو د محلي خلکو خواخوږي یې زر له لاسه ورکړه، او ستالین چې خبر شو، امان الله تښتېدلئ، هغه یې بیرته وغوښتل."(۱۸) ستیوړټ دغه پېښه په یو څه تغیر، خو په اوږده ډول، بیان کړې، او ویلي چې دغه انتخابي

(c) ketabton.com: The Digital Library

قوه له شاوخوا اتو سوو کسانو څخه جوړه شوې وه، د یو څو الوتکو په ګډون دغه قوه د مې د میاشتې په اولو کې یانې د حبیب الله کلکاني د امارت په مهال افغانستان ته واستوله شوه، او ستالین چې هغه بیرته وغوښتله، غلام نبي بیا هم له خپلو افغان جنګیالیو سره تر بامیان پورې د مخه ولاړ، او بیا په شا شو. (ستیورټ، ۵۲۱)

داچې دغه قوه د پاچا امان الله په غوښتنه استول شوې وه، معلومه نه ده. ستیورټ وایي چې دا په مسکو کې د افغانستان د وخت سفیر، غلام نبي (څرخي)، او وروریې، د باندنیو چارو وزیرغلام صدیق (څرخي) کار وو. وروستی چې د دوو میاشتو لپاره مسکو ته تللئ و، هلته یې له خپل ورور سره په ګډه دباندنیو چارو کمیسار او د اسیا په چارو کې د هغه مرستیال، کاراخان، نه وغوښتل چې له امان الله خان سره د بیرته واکمن کېدلو په لار کې مرسته وکړي. له هغه وروسته و، چې د شوروي اتحاد سیاسي بېرو (پولیټ بېرو یا سیاسي دفتر) دغه فیصله وکړه. دا چې دغه مرسته دې په څه ډول وي، په دې اړه دواړه ورونه، جنرال پریماکوف او ستالین سره، چې د شوروي اتحاد ستر واکمن وو، وغږېدل او دغه قوه په هغه ډول واستول شوه چې پورته یې بیان وشو. (ستیورټ، مخ ۵۲۱) مالومه نه ده چې د شوروي اتحاد دغه پوځ دغو ورونو پخپل سر بللئ و، یا یې د پاچا امان الله په هدایت غوښتئ و. دا ویل کېدی شي چې غلام صدیق به له کندهار نه د پاچا امان الله په امر تللئ وي. دا چې ستالین دغه قوه افغانستان ته استولې وه، د تعجب وړ ښکاري. ده چې د قدرت ګټلو په لار کې خپل رقیبان ځپلي و، په دې پیل کړئ و چې د ننه په شوروي اتحاد کې سوشلیزم عملي کړي. د دې مانا دا کېدله چې دی به نورو هیوادونو ته د انقلاب له صادرلو نه ډډه کوي، په داسې حال کې چې د ده ستر مغلوب رقیب، لیون تراتسکي، معتقد و چې د "اکتوبر انقلاب" د ساتلو لپاره دې په نورو هیوادونو کې دایمي انقلاب وهڅول شي. هغه دغومره انقلابي وو، چې ویل یې څوک چې په شلمې پېړۍ کې پیدا شوئ، او انقلابي نه وي، سهوه کړې ده.

عجبه لا داده چې د پاچا له ګوښه کېدلو نه درې ورځې وروسته، یانې د جنوري په ۱۷مه حبیب الله کلکاني، بېله دې چې جګړه یې کړې وي، په ارګ مسلط شو. سردار عنایت الله له درو ورځو پاچایي نه وروسته، د خپلې کورنۍ او ځینو لوړپوړو چارواکو سره په برتانوي الوتکه کې پېښور ته ځان خوندي وایست، او حبیب الله ځان خادم دین رسول الله ونوموه او په واکمنۍ پیل وکړ، چې د کورني جنګ په حال کې یې نهه میاشتې دوام وکړ، او بیا، د جنرال محمد نادر په سروالي، د یحیی خېل کورنۍ په واک شوه.

امان الله په کندهار کې د دوهم مستعفي پاچا، عنایت الله، او دریم مستعفي پاچا، علي احمد، له یوځای کېدو نه وروسته، بیرته د پاچا کېدلو حرکت پیل کړ. د کندهار خلکو ورسره خواخوږي وښوولې، خو د جنګي مېړو په ورکولو کې زړه نا زړه وو، او امان الله چې هغو ته وویل، دی به د مېړو جلبولو لپاره هرات ته لاړ شي، کندهاریو بیا شاوخوا څوارلس زره مړونه ورته تنظیم کړل. ده بیا هلته یو نوئ حکومت تنظیم کړ، او له نوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

قومي پوځ سره د ۱۹۲۹ د مارچ میاشتي په ۲۵مه د کابل په لور روان شو، او په غزني کې له دوو زرو نه زیات هزاره مېړونه د ملاتړ لپاره ورسره یوځای شول. خو په غزني کې دی له خطرونو سره مخ شو. لومړی خطر د امیر حبیب الله د پوځیانو له خوا و، چي ډېر لیري نه و. دوهم خطر د سلیمان خېل او اندړ پونده قومونو له خوا و، چي د موسمي کډوالي په لړ کې له هند نه غزني ته رسېدلي و، او دوی د شیراغا مجددي له خوا د پاچا پر ضد لمسول شوي و. مجددي چي کلونه د مخه د پاچا امان الله سره د هغه د ریفورمونو په سر له افغانستان څخه وتلئ او په دېره اسماعیل خان کې دېره و، دغه پونده قومونه د هغه مریدان و. په پونده قومونو کې سلیمان خېل شتمن او د وسلو خاوندان وو. خو د دوی توپکونو کافي کارتوسونه نه درلودل. حبیب الله چي په کابل د دوی له دغه حال نه خبر شو "... وزارت حربیه را فرمان کرد که از هر رقم فشنگ که به تفنگ های انها راست بیاید صندوق های زیادي را فوراً حمل و نقل داده، به انها برسانند." (فیض محمد، مخ ۹۷) د پاچا پوځ چې یو ځای بل ځای په نښتو کې بری موندلئ و، په ښه حال کې و. په همدغه حال کې و چي یوه ملا چي غوښتل یې ځان پاچا ته، د عرض کولو په پلمه، ورسوي، او په تبرګي یې ووژني، سمدلاسه ونیول شو، او ووژل شو. په کابل کي نوي امیر د خپل ورور، حمید الله او د کابل والي، محمد محسن، د ظلمونو له امله له مخالفتونو سره مخ شوي و، که څه هم دوی تبلیغ کاوه چي پاچا امان الله د اسلام له دائرې نه بیرون شوئ دئ. تر دغه وخت پوري وردګو د نوي امیر د پوځ څو حملې په بري سره شنډې کړي وې. داخله وزیر عبدالاحد (مایار وردګ) پاچا ته مشوره ورکړه چي د وردګو په لار په کابل ور د مخه شي، خو پاچا د خپل اوښې[اخښي]، محمد محسن، په مشوره وروسته له هغه چي یو شمېر کندهاریو د جنګ میدان پرې ایښئ او د کندهار په لور روان شوي و، د مې په ۲۳مه ناڅاپه د کندهار په لور مخ په شا شو. دوی لا په داخله وزیر هم شکمن شول چي غوښتل یې په دغه ډول دی د امیر حبیب الله پوځ ته په لاس ورشي. (ستیوړټ، مخ ۵۲۵) د کندهار ښار ته نژدې چیرته په کوم ځای کي د هغه ټوله کورنۍ - ۲۷ تنه نارینه، ۳۵ ښځې او ماشومان او درې نوکران په څو موټرونو کې ورسره یوځای شول، او ټول په ګډه کوټې ته ولاړل، چي هغه په برتانوي هند کي حسابېدله. پاچا بیا له خپلي کورنۍ سره بمبیي ته کډه وکړه او له هغه ښار نه په کښتۍ کې ایټالیې ته لاړ، او د ژوند تر پایه پوري هلته استوګن شو، تر څو په کال ۱۹۲۱ کي وفات شو، او مړئ یې د افغانستان د جلال اباد په ښار کې د پلار تر څنګه خاورو ته وسپارل شو.

پاچا امان الله او د هغه لس کلنه واکمني

<u>د پاچا امان الله لس کلنه واکمني</u>، د پېښو د نظر نه، ډېره شتمنه ده. هغومره چي دی په افغانانو کې یادیږي، پلار او نیکه یې نه یادیږي، که څه هم د هغو د هر یوه د واکمنۍ موده، د ده تر مودې ډېره اوږده وه، او

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیکه یې امیر عبدالرحمن خان لا د معاصر افغانستان د دوهمې دورې مؤسس دئ، سره له دې هم د پاچا امان الله د واکمنۍ په اړه تر اوسه کوم جامع، افاقي او انتقادي اثر کښل شوئ نه دئ. د دغسې اثر د نشته والي له امله به و، چې وروستيو سمون پالو واکمنو ډلو، د محمد داود د صدارت له دورې پرته، غټې تېر وتنې وکړې او افغان ولس ته یې ډېر زیانونه ورسول.

د پاچا امان الله د واکمنۍ په اړه د عزیز هندي، فیض محمد، او غبار، او تر څه حده د لودویک ادمک، او ریه ستیبورټ لیکنې ډېرې مهمې دي، خو جامعې نه دي. ارواښاد غبار ته مې یوه ورځ یاده کړه چې له تانه توقع کېدله چې، د پاچا امان الله په اړه دې جامعه لیکنه کړې وای، خو هغه خبره هسې تېره کړه. په اصل کې له پاچا امان الله سره بېعدالتي شوې ده. کلونه کلونه د هغه نوم نه اخېستل کېده، او دارالامان یې په نوي کابل واړول شو. خو په افغانستان کې نوي په واک شوي کورنۍ، له پخوانۍ واکمنې کورنۍ سره همدغسې بې عدالتي ګانې کړې دي. نو د پاچا امان الله په اړه نه دا چې بحثونه ونه شول، انتقادي بحثونه هم پرې ونه شول، او په اړه یې سطحي او ناسم ذهنیت خپور شو او پاچا امان الله او واکمنې یې هغسې چې وه ونه پېژندل شوه. خو دی اوس هم مخالفان او پلویان لري، او په اړه یې احساسات پارېږي. په دې وروستیو کې لا ویب سایټې نېشنلستان د هغه د سر پرېکړو په شان سلوک کوي. دا به له دې امله هم وي، چې افغان کلتور په اصل کې په یو کرښه ییز فکر بنا دئ: یا نیکي یا بدي، غندنه یا ستاینه، کفر یا اسلام، سپین یا تور او داسې نور. دا به د اوستا (Avista) په حواله د سپتامه (Spitama) ته منسوب د اوښبه، زردښت، فکري میراث وي چې نړۍ یې د دوه ګوني مفکورې، یا د اهورا مزدا (د نیکۍ خدای) او اهریمن (د بدۍ خدای) په نامه وېشلې وه. (۱۹) د زردښت عقیدوي فکرونه د اټکل مخزیږدي شپږمې پېړۍ نه د اسلام تر خپرېدو پورې په افغانستان او پارس کې مروج وو. سپتامه د پښتنو یوه څانګه وه چې ډېر نامتو اتل یې سپتامتنر و، او هغه څه کم دوه کاله له مقدوني سکندر سره په اریانه او سغدیانه کې وجنګېد.

په افغانستان کې د رسمي پاڼو د ارشیف نشته والی هم د تاریخي موضوعاتو په اړه د متوازنو او افاقي اثارو لیکل مشکل کړي دي. اوس خو د یوه کرښه ایز کلتور جذمي توب په اثر، د دین په نامه حیرانوونکي عملونه، لیکني او تلقینونه کېږي. له نیکه مرغه په دې وروستیو کې، د نویو تعلیم کړو، ازادي پالو په هسکېدلو سره په افغانانو کې انتقادي روحیه ټوکېدلې، او هیله کېږي، چې وروسته به څو کرښه ایز فکر د دغه منحط یو کرښه ایز کلتور ځای ونیسي او د متوازنو او انتقادي لیکنو دپاره به ډګر هوار شي. دغه حال به بیا د فرد، ډلې او ټولنې د پېژندلو په لار کې غټه مرسته کړې وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس به په دې اړه خاصې خبرې وشي، چې پاچا امان الله خپله واکمني له لاسه ورکړه، په داسي حال کي چې دی په ۱۹۱۹ کي د دغسي افغانستان واکمن شو، چې ټينګ مرکزي حکومت او قوي پوځ يې لاره، او په خزانه کي يې شاوخوا ۱۵۰ ميليونه روپۍ موجودي وې. پاچا امان الله د پوره خپلواکۍ په ګټلو سره، په ولس کي د منلي توب هسکي ته ورسېد، خو لس کاله وروسته ده ځان مجبور وليد چي له خپلي کورنۍ سره له افغانستان نه د تل لپاره ووزي، هغه وطن چي ده يې په اړه ويل چې "از خدمت به وطن بالاتر عشقي ندارم."

د پاچا امان الله اوله غټه ناکامي په منځنۍ اسيا کي وه، چې هلته يې په ملکي جامو کي سرتيري واستول او ډيري پيسې يې ولګولې، په دې هيله، چي د انور پاشا او محمود طرزي د تجويز له مخي دی به د يوه اسلامي کانفډرېشن مشر وي په منځنۍ اسيا کې د لومړي نړيوال جنګ په ختم سره، او د تزاري امپراتورۍ په پاشل کېدو سره سياسي تشيا او ګډوډي مسلطه شوې وه. هلته افغانانو په اول کې ښه پرمختګ وکړ، او په ډيرو سيمو کې، په تېره بيا په مرو کي يې نفوذ خپور شو، خو په مسکو کي چې د بولشويکي نوی حکومت ټينګ شو، او د مسکو-تاشکند رېلوې بيرته چالانه شوه، نوي حکومت واکمني هلته جاري کړه شو، دا د پاچا د اجندا پای شو، او خبرداری هم ورته ورکړل شو، چي له سيمي نه په شا شي. امان الله همدغسي وکړل، خو شورويانو سره له دې هم افغانستان ته د پنجده د سپارلو وعده پر ځای نه کړه. د دواړو دوستي پر ځای وه، خو په منځنۍ اسيا کې د حکومت ټول کوښښونه او لګښتونه بابېزه شول.

د پاچا امان الله ډېره غټه ناکامي په ۱۹۲۴ کي د خوست ياغي توب وو. غبار يې علت دا ګڼي چې "... دهقانها و مردم خوست که از سوی اداره و فشار مامورين دولت ناراض بوده و از تبليغ عمدي (قانون ناسخ مذهب است)، فريب خورد، و زير پرچم خان و ملا قرار گرفته بودند، به استقامت لوگر حرکت کردند" (غبار، ۷۹۸). فيض محمد (۱۴) هم د چارواکو ناوړې چلند او بډې اخيستلو ته ګوته نيسي، خو دی دهغه نږدې او مشخص علت د حاکم امرالدين په هغه امر کي ويني چي د منګلو د يوې ښځې په دعوه کي فيصله د هغه چا په ګټه شوې وه چي ښځه پرې ولاړه وه. قاضي ملا عبدالله د دعوې هغه بله خوا نيسي، چي دغه ښځه په وړکتوب کې د هغه په نامه شوې وه. دلته د حکومت د اصلاحاتو په لړ کې، د ښځو په اړه نوئ قانون له مروج دود سره په ټکر کي و، او ملا عبدالله دغه دود د شريعت له مخې د اجرا وړ ګڼه. هغه "... بر حاکم اعتراض اعراض از شرع مطهر کرده، حاکم به ترديد و تنقيد فقيه او وقعي ننهاده، گفتارش را به گوش قبول جای نه داد." دی بيا وايي، چي "ملا عبدالله که مترصد افروختن فساد بود، فرصت يافته اقدام در ايقاذ نايره کينه و عناد نموده و مدعي ملزم را تحريک و ترغيب به ننگ افغاني بودن در نزد ملکان و قبايل کرده، خود نيز دامن زن اتش فتنه گشت و نائره قتال را حسب الزام خويش در اشتعال اورده و تمامت قبايل سمت جنوبي از تبليغات و تحريکات ملا

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبد الله لنگ که ابراز تائید دین مبین و تنویر شرع متین مي نمود ، و مردم را وعده بهشت میداد ، رشته محاربت را با دولت تا یک سال و دو ماه امتداد دادند."

ځیني کسان د خوست په یاغي توب کې د پخواني امیر، محمد یعقوب د کنیزي د زوی، عبدالکریم، لاس ویني او وایي چې هغه له هندوستان نه منګل ته راغئ، او د ځان د امیر کېدلو لپاره یې دغه یاغي توب تحریک کړ. خو دوی فکر نه کوي، چې دغه یاغیګري د ۱۹۲۴ د مارچ په کومه نېټه یاني هغه وخت شوئ و، چې هوا یوڅه توده شوې وه او عبدالکریم د اګست د میاشتې په کومه ورځ، یاني شپږ یا اوه میاشتې وروسته منګلو ته راغلئ، او دغې یاغیګرۍ دغه وخت خپله تودوخې له لاسه ورکړې وه، او د هغه راتګ لا په یاغیانو منفي اغېزه وکړه، او دی بیا بیرته هند ته په شا شو، او د هند حکومت هغه برما ته تبعید کړ، او هلته یې هم تر ځارنې لاندې ونیوه، او هغه بیا ځان وواژه. په یوه بل روایت هغه کوم بل افغان وواژه. عجبه ده چې څوک د نامتو غازي محمد ایوب هغه زوی نه یادوي چې، چې د دغې یاغي ګرۍ په وخت کې یې ځان وزیرستان ته ورسوه، خو څه یې له لاسه و نه شول.

د خوست تراژیدي افغانستان ته ګرانه تمامه شوه. د فیض محمد په روایت له دواړو خواوو څخه څوارلس زره کسان له مینځه لاړل. یو اته سوه کسیز کنډک چې له ځوانو رضاکارو افغانانو نه جوړ و، ټول له مینځه لاړ. او حکومت ته دېرش میلیونه روپۍ تاوان واوښت. ټول اصلاحات چې تر دغه وخت پوري شوي وو، لغو شول. دغه لویه تراجیدي د پاچا امان الله لپاره د عبرت درس کېدلی شو، خو هغه ترېنه زده کړه و نه کړه، او څلور کاله وروسته په ۱۹۲۸ کي یې د لومړۍ دورې تر اصلاحاتو نه په کراتو ډېرو پاروونکو اصلاحاتو پیل وکړ، چې نږدې ټول یې په افغانانو باندي په حکومتي زور د اروپایي ژوند طرز او دودونو تحمیل وو، چې پای یې بیاهم د افغانانو وژل کېدل، د پاچایي نظام نسکورېدل، او له وطن نه د تل لپاره پخپله د پاچا او د هغه د کورنۍ وتل شول. د معاصر افغانستان په تاریخ کې دا یوه بېساري او دردناکه تراجیدي وه. په دغو ټولو پیښو کې پخپله د پاچا رول محوري و، چې په هغه به زر وږغیږم.

ایا په پورته پیښو کې برتانویانو لاس درلود؟ په هغه وخت کې په عام ډول، او اوس هم تر یوه حده، عامه ذهنیت د برتانویانو، یا په عامه ژبه د انګرېزیانو، پر ضد و. حتی اوس هم چې په دغې سیمه کې نه توقع کېدونکي پېښه وشي، ویل کېږي چې هغه د انګرېزانو کار دئ، لکه چې د شوروي اتحاد د یرغل په وخت کې ویل کېده چې د افغانستان له لاندي کولو څخه د هغو مطلب دا دئ چې، ځان تودو اوبو ته ورسوي. په اصل کې دغه فکر څه کم درې پېړۍ دمخه د تزاري روسیې سروال، لوی پیټر، وړاندې کړئ و، خو له هغه وخت نه تر اوسه په سیمې کې دغومره ژور انکشافات شوي دي، چې دغه فکر یې بې معنی کړئ دئ. د افغان طالبانو د هسکېدلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

په وخت کې حتی ګلبدین حکمتیار لا ویلي و چي دوی د انګرېزانو په تحریک راولاړ شوي دي. افغانان لکه چې په عمومي ډول په تحول او تغییر قانع نه دي. په هر حال، پاچا امان الله د خپلو خلکو د انګلیس‌ضد ذهنیت نه خبر و، او یو وخت بل وخت یې له دغه ذهنیت په پلوي په برتانیه انتقادونه کول، خو هغه له خپلو اکې ګټلو نه وروسته د هغو پر ضد عمل کړئ نه دئ، حتی د هغو په ګټه یې ډېر کارونه هم کړي، چې په د مخه پاڼو کې یې ذکر شوئ دئ.

فیض محمد، سره له دې چې د برتانویانو مخالف تاریخپوه و، لا یو څه په زیړه ژبه، د پاچا امان الله د وخت په پیښو کې د انګلیسانو د لاس لرلو فکر په دغه ډول ردوي: "... هر حادثه و داهیه سیاسي را که در داخل افغانستان و سرحدات شرقي و شمالي آن از جهالت و وحشت ملت و سو کردار و رفتار و فشار و انزجار دولت و حکومت به روی روز افتاده و مې افتد، از اثرات اعمال قبیحه خود ندانسته، حمل بر تحریص دولت انګلیس مي نمایند." (فیض محمد، ص۳۱) پخپله امان الله هم د خپلي ناکامۍ پړه په خپلو وطنوالو اچوي، نه په بل چا. په بمبیي کي چي دی اروپا ته د تګ په لار کې تم شوئ و، د پښتنو لوی مشر پاچا خان ورته ځان ورسوه، او ورته وې ویل چي د دې لپاره چې په افغانستان کي د جنګ مخه ونیول شي، ته بیا د مخه شه او د سرحد [پښتونخوا] پښتانه به دي ملا په ټینګه وتړي. خو هغه صاف ورته کړه چې "بس زما کار ختم شو. ما لس کاله د دې قوم خدمت وکړ. په دې لسو کالو کې ما په وخت ډوډۍ نه ده خوړلې، د سحر نه مې تر ماښام کار کړئ، د خپلي ښځي او زامنو نه خبر نه وم. د شپې به بیا د دوی په فکر کې وم، چې دوی به څنګه ترقي وکړي. د دوی په صله کې زه قوم قادیاني او کافر کړم." پروفیسر ډاکټر وقارعلي شاه کاکا خېل چې د ۱۹۲۸ او ۱۹۲۹کلونو د پښتون مجلې د لیکنو پر بنسټ د پاچا امان الله په اړه لیکنه تهیه کړې، دغي نتیجې ته رسېدلئ چې: "زه تر قیامته پوري د دې خبري منلو ته تیار نه یم چې د افغانستان انقلاب د بیروني سیاست د مکارۍ نتیجه ده." (۲۰). له "انقلاب" نه مانا د حکومت بدلون دئ. په اول کي انقلاب په دغه مفهوم یادېده. عامه افغانان اوس هم "سقاو زوی انقلاب" وایي. لیکوال عزیز هندي هم د انګرېزانو د لاسوهنې په اړه اوړده لیکنه لري چي په پای کې وایي چې "موږ به په هیڅ ډول په انګریزانو دا تور نه شو لګولای چې د افغانستان د ۱۹۲۹ کال په پاځون کې یو ډول د هغو لاس وو." (عزیز هندي، ۵۲۳) دبرتانویانو د لاس وهني په اړه د نامتو انګلیس، لارنس، نوم هم راوړل کیږي، چې هغه په لومړي نړیوال جنګ کي عربان د عثماني امپراتوري په وړاندي په بري سره هڅولي وو، د پاچا امان الله په اړه پښتانه هم لمسولي دي. خو د دغي وینا مدعیان دې ته متوجه نه دي چي هغه د مکرم شاه په بدل نامه د ۱۹۲۸ کال له مې نه وروسته په کراچي او میران شاه کي د برتانیې فضایي قوه کي خدمت کاوه، حکومت یې هغه د ۱۹۲۹ کال په جنوري کې په بېړه انګلستان ته واستوه. (ادمک، ۱۴۲، ستیوړټ، ۴۹۱) په کابل کې د امان افغان ورځپاڼه د هغه له وظیفې نه خبره وه او په اړه یې راپورونه له مبالغې نه ډک ګڼل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پاچا امان الله په وړاندي د وروستیو پاڅونونو په اړه د هغه خپل نظر قاطع دئ، چي لیکوال ستیوړټ یې په دغه ډول بیانوي (مخ ۵۱۱): " امان الله برتانیه د هغه پر ضد اغتشاش کې تبرئه کړه." پاچا خپل دغه نظر د شیکاګو ټریبیون جورنالست، لېري روی(Larry Rue) ته هغه وخت ښکاره کړئ و، چي هغه د مرکې لپاره په خاصه الوتکه کې د ۱۹۲۹کال په فبروري کي کندهار ته ورغلئ و. پاچا د عبدالوهاب طرزي، د محمود طرزي زوی، په ترجماني هغه ته دا هم ویلي و، چي " ملایانو یې مخالفت کړئ ، ببله دې چي پیسې ورته ورکول شوي وي." هغه داهم ویلي و، چي " دی پوهیږي چي سقاو زوی د سفارت په وره کې له همفریز سره خبري کړي وې، خو د هغه په نظر دغه خبري یوازي د سفارت د حفاظت په اړه وې."، خو د هغه په نظر د هغه هغو کوښښونو چي مطلب یې د ایران، افغانستان، ترکیې، او روسیې سره متحد کول و، برتانویان پارولي وو، چي خلع یې کړي، خو دوی یې ویلو ته زړه نه کاوه. برتانویانو به ځکه په دې اړه څه نه ویل چي د دغسي اتحاد امکان بیخي لږ یا هیڅ نه و، او هغه هیڅ موضوع شوې نه وه.

باندني عوامل چي په پورته ډول د پاچا په مسافر کېدلو کي دخیل نه وو، هغه به پخپله د پاچا اصلاحات او د حکومتي عمالو کړه او د هغو په وړاندي د خلکو غبرګونونه وو، چي له امله یې له وطن نه ووت. په اصل کې دا خلک دي چي پیښې رامینځ ته کوي، او تاریخ جوړوي، په تېره هغه وخت چي دوی وپاریږي، او ټولنه ډینامیکه شي، لکه د پاچا امان الله په وخت کې چي همدغسي وشول. د افغانستان په معاصر تاریخ کې دا لومړی وار و چي حکومت په پراخو اصلاحاتو لاس پوري کړ، چي ځینو یې خلک مجبورول اروپایي دودونه او ژوند طرز غوره کړي، او خپل رواجونه او دودونه پرېږدي. د امیر عبدالرحمن په وخت کې حکومت د لومړي ځل لپاره سیمي او کلي ته ننوت، خو د خلکو کلتوري ارزښتونه یې په خپل حال پرې ښوول. سره له دې هم په وړاندي یې پاڅونونه وشول، خو حکومت هغه په پیاوړي پوځ وځپل. د پاچا امان الله په وخت کې حکومت هم د خلکو کورونو ته ننوت او هم یې ښځي او نارینه مجبورول چي خپل ژوند طرز اروپایي کړي، او کافي پوځ یې هم نه لاره. دا د سلیم عقل پر خلاف کار و. څومره چي یو څوک د پاچا امان الله سیاستونو او کړو ته ځیر کیږي، هغومره حیرانیږي. پاچا امان الله په خپل باندني شپږ میاشتني سفر کي تر دې حده د اروپایي کلتور تر اثر لاندي شوئ و، چي لکه نور یې نه غوښتل چي په خپلو شډلو افغانانو واکمني وکړي. که داسي نه وای هغوی به یې نه مجبورول چي خپل د پیړیو کلتوري ارزښتونه پرېږدي، هغه هم په حکومتي زور او سمدلاسه، او په عوض کې د اروپایي کلتور ظواهر ومني، چي نه یې غوښتل او نه یې ورته ضرورت لاره. هغه دغومره پاروونکي وو چي هغه اوس هم څوک په افغانانو تحمیل کولی نه شي.

دا چي امان الله ټینګ وطنپال او د پرمختګ او عصریت غوښتونکئ وو، په دې کې شک نه شته. ده د خپلواکي په ګټلو، او د عصري پوهنې په پراخولو او خلکو ته د برابرو حقوقو په خوندي کولو، او د ټولني په

(c) ketabton.com: The Digital Library

مدني کولو سره خپل ولسپال توب هم تثبیت کړ. هم يې ځوانان او ځوانانې د زده کړې لپاره، د حکومت په لګښت، باندنیوهیوادونو، په خاص ډول ترکیې، ته واستول. او هم يې د ننه په وطن کې، په کابل ښار او ولایتي ښارونو کې، ثانوي او مسلکي ښوونځي پرانیستل. پخپله يې هم پوهنې ته خاصه توجه وکړه. هغومره چې ده عصري پوهنې ته توجه کړې، بل افغان واکمن نه ده کړې. داسې هم ده د لیسي فېر یا ازاد مارکېټ په غوره کولو سره پانګه ورو ته ممکنه کړه، د لګښتي مالونو لپاره کارخانې جوړې کړې. هغوی همدغسې وکړل، او دغه لړۍ روانه وه. په نتیجه کې حکومتي عایدات یو څه ډېر شول. په ښېرازو ځمکو باندې د جنس پرځای د نقدي مالیاتو په ایښودلو سره هم دغه هڅه پیاوړې شوه، چې ځمکه وال ځمکې ښې ودانې کړي او ښارې ځمکې کرنیزې کړي. له دغو ټولو انکشافاتو سره فردي ازادي هم ملګرې شوه. خو دا د پاچا کلتوري سیاستونه وو، چې په پای کې يې دغه ټول انکشافات په صفر کې ضرب کړل. اروانباد سید شمس الدین، چې د هغه وخت زلمی و، په دې اړه داسې وايي چې: "با تمام این فضائل و مزایای دوره اماني، امان الله خان مرتکب سهوهای بزرگی هم شد، که منجر به اشوب افغانستان و سرنگوني خود او شد. او در عصري ساختن مملکت از عجله و ناسنجیدگي کار میگرفت. او فریفته ظواهر غرب بود و بیشتر از تحمل به عقائد به نو آوري ها دست زد، که مقبولیت و شهرت نیک خود را از دست داد. او خود را پادشاه انقلابي میگفت و حق هم داشت که او را انقلابي بگویند، اما قوتي را که چنین انقلاب اجتماعي بکار دارد با خود نداشت. ماشین عسکري و جنګي او ضعیف و غیر فعال بود. پشتیباني یک گروه قوي مردم را که با او همنوایي داشته باشد، هم نداشت و در همکاران خود مردمان شایسته و لایقي را هم کمتر داشت، که درین راه موید و مددگار او باشند."(مجروح، ص ۴۰)

له یادو شوو پیښو او چلندونو نه ښکاره ده، چې د پاچا په ناکام کېدلو د هغه خپل نظرونه، یا په یوه کلمه، د هغه خپل شخصیت محوري رول لاره. هغه ځو ځلې ویلي و، چې دی یو انقلابي پاچا دئ، او غواړي د وطنوالو د ژوند په هره ساحه کې انقلاب راولي. د هند یوه نومیالي کمونست مبارز، م. ن. رای (M. N. Roy) ته يې په یوې مرکې کې ویلي و، چې "... دی انقلابي او کمونست دئ." (۲۱) خو له انقلاب نه د پاچا مطلب هغه اصلاحات کېدل چې ده پرې شروع کړې وه، او له "کمونیزم" نه د هغه مطلب، د ستېیورټ په نظر، "... کوم ډیالکټیکي یا ټولنیز جوړښت نه، بلکې په عمومي ډول هغه احساس و، چې هر یو باید نیکمرغه او برابر وي."(ستېیورټ، مخ ۵۱۲) په دې ډول پاچا امان الله د خپلو وطنوالو د ژوند د ښه کولو لپاره غوښتل دغه اصلاحات وکړي. آیا ده دغه فکرونه له خپل چاپېریال، یا له هغو انقلابونو نه ترلاسه کړي وو، چې د مخه په ایران (۱۹۰۲)، عثماني ترکیې (۱۹۰۸) او په روسیه کې اول په ۱۹۰۵ کې او بیا په ۱۹۱۷ کې پېښ شوي وو؟ بولشویکانو له خپلو هسکېدلو نه وروسته د انقلاب او کمونیزم په اړه په دغسې پراخ پروپاګند لاس پورې کړئ وو، چې حتی د لویدیځې اروپا په نومیالیو تحول غوښتونکو باندې يې هم اثر کړئ و. په افغانستان کې، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دربار په غلام بچه ګانو، او د حبيبيې ښوونځی په فارغانو او په نورو کې یا په لنډ ډول په مشروطه غوښتونکو کې د تحول غورځنګ په قوت پروت و، خو د دوی اساسي غوښتني، قانوني نظام، د پوره خپلواکۍ ترلاسه کول، او د لوېديځ مدنیت رواجول وو. دوی په عمومي ډول اعتدالي وو، خو افراطیان هم پکې وو، چې امیر حبیب الله شاید د همدغو په تحریک، د لغمان په کله ګوش کې وژل شوئ وي. که د پاچا امان الله بیوګرافي چا لیکلې وای، دغه او دغسي نوري موضوعګاني به بیان شوي وای. خو دغسي بیوګرافي تر اوسه لیدل شوې نه ده. په دې اړه به زه دلته یو څه ولیکم.

امان الله په اولي ځوانۍ کي د سراج الاخبار له لیکنو نه، چې نومیالي وطنپال، جورنالستې، محمود طرزي، چلوه، متاثر شوئ دئ. دی هلته د هغه له لور، ثریا، سره اشنا، او بیا ښځه او مېرمه، او ملکه او پاچا شول. ملکه ثریا د خپل مېړه د اصلاحاتو، په تېره د ښځو په موضوع کې د هغه ټینګه فکري ملګرې وه. پاچا ترکي ژبه زده وه، خو پښتو يې روانه نه وه، او ده خپل عمر زیاتره په کابل ښار کي تېر کړئ او له اطرافي ژوند سره اشنا نه و. د پاچايي په وخت کې يې ډېر ترکي متخصصان استخدام کړل، او د هغو او افغان متخصصانو په مرسته يې ډېر قوانین وايستل. دی د ترکي اصلاحاتو په خوا و. په ترکیه کې د اتاترک په وخت کې ډېره مهمه پېښه د دولت نه د دین بېلول او د سیکولر نظام په پښو درول و، چې په ټوله اسلامي نړۍ کي يې غټ غبرګونونه وپارول. ترکانو ډېر پخوا د عباسي خلیفه ګانو په وخت کي، په تېره د سلجوقیانو، او عثماني ترکیې په وخت کي اسلام او مسلمانانو ته ډېر خدمتونه کړي وو. پاچا چي په افغانستان کي اصلاحات پیل کړل، په زیاته اندازه د ترکیې د اصلاحاتو نه په الهام وو. خو ده دا په نظر کي نه ده نیولې، چي د عثماني ترکیې اصلاحات، چي د تنظیماتو په نامه یادېدل، د نونسمي پېړۍ په سر کي شروع شوي وو. په دې اړه په انګریزي کي ښېجوړې اثر د پروفیسر برنارډ لویس دئ، په نامه د معاصري ترکیې هسکېدنه. ما د لندن پوهنتون کي د دغه اثر نه د درسي کتاب په توګه ډېره استفاده کړې، او د هغه د مؤلف لکچرونه مي ډېر اورېدلي دي. دی هلته په هغه وخت کي د تاریخ د څانګي مشر و. په هر حال ترکي اصلاحات یا تنظیمات د نونسمي پېړۍ تر پایه پوري په وقفو سره کېدل، او د مخالفت له امله به کله پر ځای ودرېدل. په همدغو اصلاحاتو سره هلته په ملکي او نظامي ساحه کې دغومره ډېر تعلیم کړي کسان هسک شوي وو، چې په ۱۹۰۸ کي يې انقلاب وکړ. خو د دوی نوئ نظام د لومړي نړیوال جنګ له امله، چي دغه نظام يې یو جز و، تجزیه شو، او بیا له يوې لنډې وقفې نه وروسته، دغه اوسنۍ ترکیه د مصطفی کمال په سروالي د یوه متحد او نېشنلستي نظام په بڼه هسک شو، او مصطفی کمال هم د اتاترک په نامه یاد شو. خو په افغانستان کي تر پاچا امان الله نه د مخه عصري اصلاحات نه وو شوي. زما د پاچا امان الله په نامه کتابګوتي له مخي "هغه وخت افغان ټولنه په ټینګه سنتي او نږدې ټوله نالوستې وه. د هغو ډېرو لږو سواد لرونکو اوښتون غوښتونکي لرل، خو د هغو شمېر بېخي لږ وو. په دوی کي مشروطه غوښتونکي یا د قانوني حکومت

(c) ketabton.com: The Digital Library

غوښتونکي، چي غبار يې روښان فکران ګڼي لا د ګوتو په شمار وو. ... د دوی په برابر کي د اوښتون مخالفان يا ساتنپالان وو چي هم بيخي ډېر وو او هم يې له اولس سره يوځای د عنعنوي دودونو او چلندونو له مخي ژوند کاوه. ځيني دودونه لا داسي ګڼل کېدل، چي لکه د دين برخي وي. اسلامي شرع د دغسي ذهنيت په جوړولو کې اغېزمنه برخه لرله، او اسلام په ټينګه هم دين او هم دولت ګڼل کېده. دا د ټولو خلکو ذهنيت او د ملايانو، پيرانو او سيدانو ټينګه عقيده وه." ارواښاد مجروح لا وايي چي په ټولنه کې "عامه مردم افغانستان و محافظه کاران، که اکثريت و قوت با انها بود، باعاده سنن قديم (ستاتسکو) تمايل داشتند و برای از بين بردن رژيم توطئه ميکردند." (مجروح، ص ۴۴)

په دغه حال کي هم پاچا امان الله د خوست له ورانوونکي پاڅون نه وروسته په ۱۹۲۸کي په لا پاروونکو اصلاحاتو شروع وکړه، په داسي حال کي چي کافي نظامي قوه يې هم نه لرله. ده د خپل زوی احسان الله په وينا د خپل دوست اتاترک هغه سلا هم هېره کړه چي يې ورته ويلي و، چي "تاسي غواړئ يوه ښکلې ماڼۍ جوړه کړئ، ښه بنسټ يې اردو مه هېروئ. لومړی دا اردو جوړه کړئ، بيا نو کولی شئ چي بې له وېرې نه د خپل هيواد په پرمختګ ولاړ شي."(۲۲)

پاچا امان الله له پيښنو نه زده کړه نه کوله، که څه هم هغه به غلتي وي، لکه د خوست پاڅون چي خلکو او دولت ته يې ډېر تاوان اړولئ وو. پاچا اتوکراټ و او چاري يې د خپل فکر له مخې اجرا کولې، که څه هم د خلکو ژوند به يې په ژور ډول متاثر کاوه. ده يو ځل له نورو څخه وغوښته چې د ده په دغه وړانديز نظر ښکاره کړي. ده د ۱۹۲۸ کال د لويي جرګې په درشل کې يو څو وکيلانو او څو لوړ پوړو چارواکو ته په يوې خاصې غونډې کې وويل چي غواړي دغه څه عملي کړي. "د ستر له مينځ نه وړل، او په عمومي ډول د ښځو ازادي، د څو ښځو کولو الغا، له دولت نه د دين بېلتون د دغسي قوانينو په ايستلو سره چي حتمي به نه وي په اسلامي شرع بنا وي، په افغانستان کي د وسلو مجاز ګرځول، په مځکو باندي د ماليانو زياتول، د ملي بانک تاسيس او د بانک نوټونو خپرول." د ستېيوړټ په وينا "هيڅ يوه د هغه يو هم تائيد نه کړ. غبرګون يو هيبت و، په خاص ډول د خوست د وکيلانو، او نورو سرحدي وکيلانو کې. کومه هغه روغ نيتی چي د دوی په خاص قدر کولو سره پيدا شوې وو، سمله لاسه په مخالفت بدل شو. امان الله خفه و. هغه به سره له دې په خپل دريغ ولاړ وای، خو [محمد] ولي، غلام صديق او څو نورو ترېنه په ټينګه وغوښتل چي خپل وړانديزونه تعديل کړي. هغه بيا په دغه فکر شو چي دغه لويه جرګه له دغسي بې تعليمو او شډلو کسانو نه جوړه ده، چي د دغسي موضوع ګانو په اړه سم نظر ورکولي نه شي."(ستېيوړټ،مخ ۳۸۲)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سیاسي ټولنو واکمنان مشورو، او په خاص ډول د ولس یا د هغه د استازو د نظریاتو پوهېدلو ته اړتیا لري. په تېره کې که څه هم د اوس په شان منظمې دولتي مؤسسې نه وې، واکمنو بیا هم د خپلو خاصانو نظرونه غوښتل. هیرودوټ، دوه نیم زره کاله د مخه، په دې اړه د یوه واکمن د یوه مشاور نظر په دغه ډول ثبت کړئ دئ. د هخامنشي امپراتور، خشایارشاه یوه خپلوان، مشاور ارته بانوس هغه ته وویل چې "صاحبه! څه وخت چې مخالفي نظریې نه وي وړاندي شوي، ممکنه نه ده چې ډېره ښه یې غوره شي، او یو څوک مجبور دئ هغه ومني چې وړاندیز یې شوئ وي. کله چې دغسي مخالفتونه اورېدل شوي وي، هغه د سرو زرو په څېر وي، چې ته یې له بل سره په یوه ګړ محک وسولوې، او توپیر یې ووینې." (۲۳)

په افغانستان کي امیر عبدالرحمن، سره له دې چې د خپلو اسلافو پر خلاف، زورواک و، بیا هم په تشیا یا په خپل سر کارونه نه کول. هغه به لومړی ملي موضوع د خپلو خاصانو تر مینځ طرح کړه، هغو به په اړه یې بحث وکړ، او امیر به د دغه بحث په نظر کې نیولو سره هغه نظر غوره کاوه، او عملي کاوه چې ده به غوره ګاڼه. امیر چې په ژوند کې ډېري سړې تودې حس کړي، او د هیواد په ډېرو سیمو کي ګرځېدلئ، او د تجربو خاوند و، د خلکو په دود دستور ښه پوهېده، اومراعات به یې کاوه. تر هغه د مخه پاچایانو مهمي چاري له قومي مشرانو، مخورو او له خپلو ملکي او نظامي مشاورانو سره په جرګو اجرا کولې. په دې ډول ولس د واکمنو له سیاستونو، چلندونو، او نظریو نه خبرېده او جرګې چې قومي وې، د خلکو په ژوند اثر کاوه.

د پاچا امان الله په وخت کي لویي جرګې د لومړي ځل لپاره رواج شوې. پاچا دستور ورکړ چې هر پنځه کاله به لویه جرګه کیږي، او د خلکو استازي به په مشوره ورکولو سره په حکومت کولو کې برخه اخلي. خو د ۱۹۲۸ کال لویي جرګې یوې وړې ډلې وښووله چې د پاچا او اولسي استازو تر مینځ، د هغه د اصلاحي پروګرامونو په اړه اختلاف دومره ژور و، چې نه پخلاکېدونکئ ګڼل کېده. په دغه حال کي توقع کېدله چې پاچا به له خپل افراطي پروګرام نه تېر شي، یا بې لږ تر لږه لس، پنځلس کاله وروسته وغورځوي، تر څو هغه ډېر شمېر ځوانانې او ځوانان، چې په هیواد او باندي په زده کړه بوخت وو، فارغ شي او د اصلاحاتو او تحول غوښتونکې ډله پیاوړې شي. خو پاچا دغسي ونه کړه او په یوازي ځان یې د خپلو اصلاحاتو په عملي کولو شروع وکړه. دی چې ځوان او له روغ ځان نه بهره من و، دغومره انتظار ایستلی شو. هغه وخت ده د تعلیم کړو ځوانانو په مټ خپل سمونونه پیل کولی شول، بې له دې چې مخالفان یې په وړاندي اغېزناک خنډ کېدلی وشي. (دی په کال ۱۸۹۲ کي په پغمان کي زېږېدلئ و.) سره له دې دغه ډینامیک ځوان پاچا په کال ۱۹۲۸ کي، یاني له وخت نه ډېر د مخه په دې پیل وکړ، چې د یوې میاشتي مزل په یوه ورځ ووهي، او خپل افراطي پروګرامونه په دغسي ټولنې کې پیل کړي، چې خلک څه چې، حتی حکومتي چارواکي او نژدې کسان یې هم ورسره موافق نه وو، او ده د هغو مشوره هم نه منله. هسي چې د شنوارو د پاڅون په پیل کي ویل شوي، پاچا په خپل پوخ او په خاص ډول

(c) ketabton.com: The Digital Library

په خپلي هوايي قوې ډاډه او په دې خيال و، چي په وړاندې يې څوک مخالفت کولی نه شي. حال دا چي د دغو الوتکو په بمباريو سره، چي ډېر بې توپيره تلفات يې لرل، شنواري او د شمالي خلک يې په خپل عزم نور هم ټينګ کړل. همدغه بمبارۍ وې چي د شمالي هغه خلک، چي تر دغه وخته د حکومت پر ضد نه وو، وتورېدل او هغوی د حبيب الله ډله پياوړې کړه.

د پاچا هغه وخت خپلو تېروتنو ته پام شو چي د ده د ژوند دښمن حبيب الله کلکاني له خپلو ملګرو سره په رڼا ورځ د ده د نيولو په نيت څانونه ارګ ته ورسول. حبيب الله په مقصد ونه رسېد، او له تلفاتو ورکولو نه وروسته په شا شو. خو دغې نه توقع کېدونکې پيښې په پاچا باندي ناوړئ اثر وکړ، په دې ډول چي خپله ټوله کورنۍ يې د مامون کېدلو په مقصد کندهار ته په الوتکه کي واستوله، او د کابل ښار دفاعي ترتيبات يې دغومره ټينګ ونيول چي د عزيز هندي په ژبه "... د شمالي سيمي ټول قدرت هم نه شو کولای چي دا کلکه کلا ماته [کړي] او ورننوزي، خو غازي امان الله خان د خپل تذبذب او وار خطايي له امله په شپه کي دا کلکه کلا د شګو بند په څېر کړه." (عزيز هندي، ۴۱۲) پاچا سمله لاسه وروسته له هغه "دا کلکه کلا د شګو بند په څېر کړه"، چي د هغه د لوی پوځ يوه وړه برخه د جنوري ۱۳مه نيمه شپه په قلعه مرادبيګ کي د مقابلي خوا له يوه ډراماټيک او هيبتناک وار په برابر کي تېښته وکړه. پاچا په همدغي شپې کي هرڅه بايللي وګڼل او له واکمنۍ نه يې لاس واخيست، که څه هم حکومت او د ښار دفاعي ترتيبات پر ځای وو. په پاچا باندي واهمه او وېره غالبه شوه. په نورو څه چي په نژدې کسانو هم شکمن شو، او خپل ژوند ته يې خطر حس کړ. تاريخپوه فيض محمد يې په اړه داسي غږېږي: "... از بي وفايي قشون نظامي و قومې و اهالي شهر کابل و چاردهي... امير امان الله را از حصول ظفر مايوس ساخته و در خوف و رعب گرفتن و به پسر سقا سپردن انداختند." (فيض محمد، ۲۱، ۱۵۸) وروسته چي پاچا امان الله د کابل د نيولو په نيت د کندهار نه غزني ته رسېدلئ و، هم ټکنی شو. دلته دی حتی په خپل داخله وزير، عبد الاحد (مايار) باندي هم شکمن شو، چي د ده په فکر غوښته يې دی د حبيب الله کلکاني پوځ ته په لاس ورشي. (ستيوړټ، ۵۲۵) هغه ورته مشوره ورکړې وه، چي د وردګو په لار کابل ته ور د مخه شي، او وردګ به يې په ټينګه ملا وتړي.

اوس به په دې بحث وشي چي يوه نالوستي، غريب کليوال ولي وکړای شول دغسي نظام چپه کړي، چي مؤسس يې، امير عبدالرحمن تر څلوېښت نه ډېر واړه او لوی پاڅونونه ځپلي و، او لمسي يې هغه له دغه حبيب الله نه ژغورولی ونه شو.

حبيب الله په عام ډول تاجک ګڼل کيږي، خو نور په دې شک لري. اروابناد مير محمد صديق فرهنګ دی په نسب مخلوط ګڼي او وايي چي: "... علاوه بر عنصر اصلي تاجک، احتمالاً خون هزاره يا ازبک هم در رگ های

(c) ketabton.com: The Digital Library

او جريان داشت." (فرهنگ، ۴۰۱) ارواښاد مجروح، چې حبيب الله يې د اميرۍ په وخت کې په کابل کې ليدلئ و، هم د هغه په اړه ورته نظر ښکاره کوي. " او مرد چارشانه، گندمي رنگ، متوسط قامت بود. چشم و بيني او چهره مردان توراني، مغولي را به خاطر مي اورد. معلوم بود که او از اختلاط دو نژاد آريايي و توراني به وجود آمده است." (مجروح، ۲۴) په هر حال، حبيب الله چې د نسب په لحاظ هر څوک و، د دغسې غريب، نالوستي کليوال په لاس د افغانستان د پاچايي نظام چپه کېدل په معاصر افغانستان کې يوه ښساري پېښه ده. هو امير عبدالرحمن او پاچا امان الله په بېلو وختونو او شرايطو کې واکمني کړې، چې د هغو د واکمنيو د سم پوهېدلو لپاره د هغو د وختونو شرايط بايد په نظر کې ونيول شي. خو شرايط او حالات چې په هر ډول او هرڅنګه وي، دا خلک دي چې پيښې زېږوي، او تاريخ جوړوي، او د خلکو اعلى واکمن يا مشر پکې محوري رول لوبوي، او نفوذ ناکې ډلي - اجتماعي، مذهبي، اقتصادي هم پکې مؤثر رول لوبوي.

په افغان دولتي نظام کې د پاچا امان الله رول محوري و، که څه هم د ده په وخت کې، افغانستان کې د لومړي ځل لپاره د 'تشکيلات اساسي افغانستان' په نامه نظامنامه، د نورو نظامنامو په لړ کې، ايستل شوې وه. (دغه نظامنامه د رفيق شرکت له خوا په کال ۱۳۰۲ (۱۹۲۷) کې په کابل کې په پښتو خپره شوې وه، او يوه نسخه يې زه لرم) په دغې نظامنامې يا اساسي قانون کې د مرکزي حکومت او ولايتي ادارو تشکيلات او وظيفې بيان شوي دي. په مرکز کې اوه وزارتونه، يوه دولتي شورا، او يوه د طب مستقله اداره تجويز شوې وه. د کابل ولايت آمر د والي، او د ولايتونو آمران نائب الحکومه ګان، او د ځينو سيمو آمران اعلى حاکمان ياد شوي دي. د ليري اطرافي وړې سيمې علاقه داري يادي شوي دي. په ولايتونو کې مشورتي شوراګانې هم تجويز شوي دي.

خو په دغه اساسي قانون کې د پاچا واک محدود شوئ نه دئ. نو پاچا د اساسي قانون په شته والي سره هم اتوکراسي او زورواکي کوله. ولس د قانون، شريعت او عنعنې له مخې د هغه واکمني منلې، او ماليات ورکول د دې لپاره چې پاچا امنيتي قوه ولري، او د هيواد امنيت، د خلکو ژوند او ملکيت خوندي وساتي، او د دوی د استازو په مشوره واکمني وکړي. خو پاچا امان الله سياستونه په خپل فکر ايستل او پلي کول. په دې ډول د هغه شخصيت، د هغه نړۍ ليد، او د هغه اراده د حکومت په کولو کې اساسي وو. دی ځوان، روغ او ډيناميک او د وطن خدمتګار و، او ويل يې چې " از خدمت به وطن بالاتر عشقي ندارم." نو يې غوښتل د سترو کسانو په څېر غټې کارونه وکړي، خو ده دغه کارونه هم په بېړه تر سره کول او هم يې د خپلي خوښي سمونونه پلي کول، بې له دې چې په وړاندي يې د خنډونو پروا وکړي. که څه هم هغه به غټ وو. دی په خپلي وړې هوايي قوې دومره ډاډه و، چې خنډونه يې مهم نه ګڼل. د سمونونو په پلي کولو کې يې له دولتي شورا او حتى له خپلو لوړ پوړو چارواکو سره هم مشوره نه کوله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ډول پاچا امان الله د خپلې واکمنۍ تر پايه پورې اتوکراسي کوله. د ده د اتوکراسۍ وروستۍ بېلګه هغه وه، چې د ۱۹۲۹ کال د جنوري په ۱۳مه شپه، همدا چې په قلعه مراد بيګ کې د خپلې ورې، مخکښې قوې له ډراماټيکي تښتې نه خبر شو، سمله لاسه له پاچايي نه لاس په سر شو، بې له دې نه چې د چا سره يې مشوره کړې وي، که څه هم د ده استعفې ټول ملت متاثر کاوه. دغه وخت حکومت او پوځ پرځای او د کابل ښار دفاعي ترتيبات هم ټينګ وو، خو دی د هغو پېښو د اداري نه عاجز شوی و، چې د ده د سياستونو او چلندونو زېږنده وې. په دغه حال کې دی په خپل ژوند وېرېده، او غوښته يې چې څومره ژر کېږي، له کابل نه بهر شي. بيا نو ده په هماغه نيمه شپه کې خپل مشر ورور وهڅوه چې د ده پر ځای پاچا شي، که څه هم هغه نه پاچايي غوښتله او نه يې کولای شوه. پېښو بس درې ورځې وروسته دغه فيصله باطله کړه، او د کلکان حبيب الله د امير په نامه بې له جنګ نه د کابل په تخت کښېناست.

پاچا امان الله برسېره پر دې چې اتوکراسي کوله، له پېښو نه زده کړه نه کوله. د خوست لوی پاڅون، چې څه باندې يو کال يې دوام وکړ. او ډېر ځاني او مالي تلفات يې واړول، ده ته د عبرت درس کېدلی شو، چې بيا دغسې کارونه ونه کړي، چې په هغو سره خلک وپارېږي، او امنيت ګډوډ شي. خو ده څلور کاله وروسته د دغسې سمونونو په کولو پيل وکړ چې له وخت نه ډېر د مخه، غېر ضروري، پاروونکي او د سليم عقل پر خلاف وو. د دغو ټولو پايله دا شوه چې د پاچا له ګوښه کېدو نه وروسته د نهو مياشتو په بهير کې د هيواد د دوو لويو ژبو ويونکي د لومړي ځل لپاره سره و جنګيږي. د پاچا ټول سمونونه په صفر کې ضرب شي، په کابل ښار کې سمونپال زلميان وځپل شي، د قانون او قانوني حکومت مفکوره هوا وکړي، د کابل ښار نژدې ټول کورونه چور شي، دولتي خزانه له پيسو نه خالي او د عصري کېدلو غورځنګ په ټپه ودرېږي، او افغانستان کلونه بېرته پاتې شي.

د اماني دورې له تاريخ سره بې کچه مينه او تنده

ښاغلی زماني وايي چې دی "د اماني دورې سره بې کچې مينه او تنده لري." ګمان نه کوم چې دی د دغې جملې په مانا پوهيږي. دا د يوه عاقل وينا کېدلی نه شي. د دغې وينا له مخې د دغې دورې له ټولو هغو پېښو سره، چې د دغې دورې تاريخ جوړوي، "بې کچې مينه" لرل، احساساتي، د منطق اوحتی د عقل پر خلاف وينا ده. د دغې دورې پېښې سره متضادي اوځينې يې ترخې هم دي. لا مهمه داده چې دی د دغې وينا له مخې د اماني دورې له تاريخ سره افاقي او بې غرضه کېدلی نشي، او هر څه چې يې په اړه وايي اوليکي، پارتيزاني او يو اړخيز به وي. انتقادي کېدلی خو هيڅ نه شي. په اړه يې د نورو انتقادي ليکنې زغملی هم نه شي. دا د علمي

(c) ketabton.com: The Digital Library

میتود برخلاف وینا ده چې د پښتو له پوهیدلو سره مرسته کولی نه شي. دا دغسې یو احساساتي دریځ دئ چې که هغه ته له یوه اړخ نه وکتل شي، وبه ویل شي چې کوم هغه "مین" چې له خپلې "میني" سره بې کچه مینه لري، د ناهیلي توب په حال کې ممکن افراطي عمل او حتی انتحار ته لاس کړي، او که دغسې مین د شوروي اتحاد د ستالین یا د کمبودیا د پول پوت په شان د دولت واکمن شي، د ملیونونو انسانانو قاتل هم کېدلی شي.

د ښاغلي زماني دغه لیکنې هم افراطي روحیه لري. په هغو کې د دغه اماتور له خوا کټرې، تومتونه او بې بنسټه حکمونه لږ نه دي، چې د هغو له مخې ویل کېدلی شي هغه بې سویه، او لکه چې د کوڅې د خلکو وي. غټ مثال یې دادئ چې دی د امان الله په اړه زما کتابګوټئ " هماغه د انګرېزانو له فتنو نه ډک تبلیغات" ګڼي. زه به خوښ وای چې که ده خپل دغه حکم شرح کړئ، او "له فتنو نه ډک تبلیغات" یې په ګوته کړي وای. ده دغه کار نه دئ کړئ، او کولی یې هم نه شي، ځکه چې د دغه کتابګوټي ټول موضوعات د هغه وخت په نورو لیکنو کې هم ذکر شوي دي، او لکه چې د مخه مې شرح کړي، د هغه لیکونکئ منشي علي احمد (شالیزی مومند) دئ، نه شیخ محبوب علي. او بله دا چې لکه چې د مخه مې پوره بیان کړئ، دا د برتانیې حکومت یا د هند برتانوي حکومت نه و، چې د پاچا امان الله د پاچایي په نسکورېدلو کې یې لاس لاره، او دا پخپله پاچا و چې د خپلې پاچایي د نسکورېدلو لامل شو- په خلکو باندې د نه منل کېدلو پروګرامونو په عملي کولو، او د خپلې زورواکي او اتوکراسي له امله. ښاغلی زماني له خپل ذهن نه بس حکم صادر کړئ دئ، لکه دی چې یې په اړه د صلاحیت خاوند وي. دی په دې نه پوهیږي یا د خپل پارتیزاني دریځ له مخې د دې درک کولی نه شي، چې عمومي حکمونه باید د پیښو پر بنسټ ولاړ وي، او که نه هغه به عندي وي. ده بس په لوېدیځ کې د ویبساټونو د ازادو خپرونو نه په استفادې سره پورتنی حکم او دغسې نور حکمونه صادر کړي، او هغه اواز ته یې غوږ نه دئ نیولئ، چې هر څوک یې په ځان کې لري. حال دا چې له آزادۍ نه ناوړه استفاده د سلیم عقل د خاوند علامه نه ده، او د سلیم عقل خاوند تقاضا دا ده چې یو څوک په هر حال او د هرې موضوع په اړه چې وي، د عقلي او اخلاقي قضاوت له مخې وینا، لیکنه، عمل او چلند وکړي.

خو زما د کتابګوټي د یوې جملې په اړه، د ښاغلي زماني اعتراض د یادولو وړ دئ، او هغه دا چې دی وا یي، چې ما د غلام محی الدین ارتي نوم په لوی لاس په غلام محی الدین انیس بدل کړئ دئ. که دی د علمي او دقیقو لیکنو په مقررو پوهېدلای دغسې حکم به یې نه وای کړئ. ما چې د غلام محی الدین د نامه په اخیر کې لقب په دغې علامې [ ] کې نیولئ دئ مانا یې داده چې په متن کې یوازې غلام محی الدین و، او ما په دغې علامې کې دننه د انیس لقب اضافه کړئ، چې هغه وخت ما ته مالوم نه و او دا په دقیقو لیکنو کې یو منل شوئ دود دئ چې لیکوال چې له کومې منبع نه نقل کوي، باید هغسې یې نقل کړي، چې په اصل متن کې وي؛ حتی که

(c) ketabton.com: The Digital Library

غلط هم وي. په هغو کي د هر ډول تغير راوړلو لپاره خاصې علامې وضع شوي دي، چې د هغو له مخې ما د انيس تخلص په دغې علامې [ ] ښودلئ دئ. ښاغلئ زماني دي په خپله ناپوهي اعتراض وکړي نه په بل چا.

دا چي ښاغلئ زماني د اماني دورې له تاريخ سره " بې کچه مينه" لري، يو لامل به يې دا وي، پاچا امان الله ويل چي دی انقلابي دئ، او غواړي د خلکو په ژوند کې انقلابي تحول راولي. ښاغلئ زماني چي، د ډېرو روايتونو له مخې، ماوست دئ، انقلابي به هم و. انقلاب او ماويزم ديوې سکې دوه مخونه دي. ښاغلئ زماني پر افغانستان باندي د شورويانو د يرغل په وخت کي په پېښور کې د استريا د کومېټې غړئ و. د دغي کومېټې ډېر افغان غړي ماوستان وو، او دوی د نورو افغانانو په شان د شوروي او د هغه د لاسپوڅي رجيم پر ضد فعاليت کاوه. په کابل کي پرچمي رجيم هم ماوستان ځپل. دغه رجيم خپل نور سخت مخالفان هم د ماوستانو په تور بندي کول او کړول. افغان ماوستانو هم په پېښور کې د خپلي ايديالوجۍ لپاره هم فعاليت کاوه، لکه نورو ګوندونو او کسانو چي همدغسي کول. طبي ډاکټر، سعادت شګيوال، چي زما دوست و، هم د پورته کمېټې غړئ و. خو هغه د يوه ټينګ هيوادپال افغان ملتي په توګه ماوستي، اخواني، خلقي او ستمي ډلي هم وطن ته خطرناکې ګڼلې، او پر ضد يې فعاليت کاوه. له همدې امله به و، چي دی په پېښور کي په کومه نېټه کې ترور شو. په پېښور کې د هغه ترور د ماوستانو کار ګڼل کېده. که څه هم هلته د نوميالیو افغانانو په ترور کې اسلامي حزب نوم ګټلئ و. پېښور د افغان ملي جهاد په دوره کې د ترور غټ مرکز شوئ و. له همدې امله به و، چې د افغان ډاکټرانو د اتحاديې مشر، ښاغلي نسيم جواد، کوم بل ملک ته کډه وکړه. تر هغه د مخه يې ما ته ويلي و، چي له پېښور نه پښې وباسه، چې د ارواښاد پوهاند مجروح په شان ترور نه شې. د هغه له بيا مهاجر کېدلو نه وروسته ښاغلي زماني د هغه ځای ونيوه. په ده باندي هم، چي په ماوست يادېده، په کومي نېټې کې ناکامه تروريستي حمله وشوه، او دی د علاج لپاره استريا يا ناروې ته واستول شو. دی تر اوسه هم لږ څه عيبي دئ. په دغه ډول د ښاغلي زماني د ژوند فعاله برخه په مخالفت، ضديت، پټو فعاليتونو او ګوندي مبارزو کې تېره شوې، نه په طبي يا علمي کارونو يا ليکنو کې، خو په ښکاره مؤدب دئ. د ده دغه مبارزه ايزه خاصه د ده له هغو ليکونو نه هم جوته ده، چي زما په اړه يې کړي، او هغه يې د يو څو نورو همفکرو له ليکنو سره يوځای چاپ کړي، او يوځای بل ځای يې په غونډو کې ويشي. په دې ډول ده دغه موضوع سياسي او پروپاګنډي کړې ده.

د ښاغلي زماني دغه کار د ده د مخينې په نظر کې نيولو سره عجب نه ښکاري. د حيراني ځای دا دئ چي دی دلته په شمالي کليفورنيا کې هم کوښښ کوي چي د افغان کلتوري ټولنې نه د خپلو شخصي مقصدونو په لار کې استفاده وکړي. دی په پوره شوق د خپلواکۍ ګټلو په ياد غونډو کې، چي دغه ټولنه يې هر کال لمانځي، څلرمه جبهه يادوي، چي هغه، د ده په نظر، د ده نيکه ميرزمان کونړي پر مخ بېوله. حقيقت دا دئ چې د خپلواکۍ په جګړه کې، نه څلرمه جبهه وه او نه ميرزمان د هغې سروال و. دا بل څه نه بلکي د افغان تاريخ مسخ کول دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خپلواکۍ په جګړه کې په دغو درو جبهو کي فعالیت کېده: د خیبر جبهه د سپه سالار صالح محمد په قوماندانی، د پکتیا جبهه د جنرال محمد نادر په قوماندانی، او د کندهار جبهه د سردار عبدالقدوس په قوماندانی. غبار (۷۵۸-۷۲۸) دغه جبهې د محاذ په نامه یادوي او شمېر یې د دغو قوماندانانو په قوماندانی ډېر ښيي: د خیبر محاذ، د چترال محاذ، د قندهار محاذ، د پکتیا محاذ، د وزیرستان محاذ، د پیواړ محاذ، او د تل محاذ. او دی بیا عقب جبهه کابل ښيي چې د هغه په نظر هلته "... از نظر سوق الجیشي کدام مرکز عالي سوق و اداره اردوی افغانستان وجود نداشت." دلته موږ له اسمار او چترال نه غږیږو، چې د هوایي قوې د مروج کېدلو نه د مخه یې لږ و ډېر د خیبر په شان اهمیت لاره. په لرغوني مهال کې، له منځنۍ اسیا نه په هند باندي یرغلونه او مهاجرتونه شوي دي: د خیبر له لاري نه ډېر، او د چترال له لاري نه تر هغه لږ. چترال په جغرافیایي لحاظ د کونړ د درې سر دئ، چې د ستر احمد شاه له وخت نه د افغانستان یوه برخه وه. د نونسمي پېړۍ په وروستۍ لسیزه کې امیر عبدالرحمن او د باجوړ نوئ په واک رسېدلئ، عمرا خان، په اتفاق یو حکمران د مهتر په نامه په واک کړ، خو برتانوي هند، د چترال د ستراجیکي اهمیت له امله پرې حمله وکړه، هغه یې ونیوه، او یوه قوه یې هلته پر ځای کړه، د دې لپاره که روسیه له دغې لارې یا د شا له خوا د هند په لور سوقیات وکړي، مخه یې ونیسي.

بل کال (۱۸۹۲) امیر عبدالرحمن د پخواني کافرستان له لاندي کولو نه وروسته د باشګل یا بازګل مهمه او اوږده، لویه دره، چې له اسمار نه تر منجان غځېدلې ده، د تګ راتګ او سوداګرۍ لپاره پراخه او تیاره کړه، په اصل کې په دغه مقصد چې که روسیه په هند باندي یرغل کوي، دغه لنډه لار به غوره کړي، چې په دغه حال کې به نور پراخ افغانستان له خطر نه بچ وي. دغه حمله و نه شوه، او کېدل یې هم ګران وه، خو د برتانوي هند چارواکي هغه وخت د دغسې حملې وېره په قوت لرله. په هر حال له هغه کال (۱۸۹۵) نه چترال اول د برتانوي هند او بیا د پاکستان تر قبضې لاندي شو. د پاکستان دغه قبضه ممکن یوه ورځ پخپله کونړ ته خطر وګرځي. پاکستان په ژمي کي شاوخوا شپږ میاشتي، د مځکې یاني د دیر درې له لاري چترال ته د واورو له امله ورتللی نه شي، او د کونړ له لاري ورته تللای شی. خو چترال د خپلواکۍ په جګړه کي، چې پخپله افغانستان پرې پیل کړې و، چندان مهم نه و. په اسمار کې هم یوه وړه قوه د جنرال عبدالوکیل نورستاني په قوماندانی پرته وه.

د غبار په وینا (۷۲۰) د خپلواکۍ جګړې په اخیر کي، چې سپاه سالار صالح محمد په شا شوئ و "قوه افغاني از کنر در داخل علاقه چترال هجوم کرد. جنګ بین طرفین اغاز ګردید، ولي این جنګ ها قاطع نبود، تا متارکه امضا شد، و قوه افغاني مراجعت کرد." غبار دا هم وايي چې، میرزمان کونړي د ډېرو نورو افغانانو په شان د خپلواکۍ په پلوي او د انګریزانو په مخالفت تبلیغ کاوه. اروابناد سید شمس الدین، چې هغه وخت ځوان و، وايي چې: "میر زمان خان ... در جنګ استقلال در بریکوت (کنر) اشتراک کرد." (مجروح، ۴۲). بریکوټ چې د نورستان یو ښارګوټئ، یاني د افغانستان یوه برخه ده، د جنګ ډګر نه و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو ښاغلئ زماني ټینګ دئ چي د خپلواکۍ په جګړه کې د ده نیکه څلرمه جبهه پرانیستلې او پر مخ بېوله. دا چي دی وایي د اماني دورې له تاریخ سره بې کچي مینه او تنده لري، په اصل کې شاید لـه همدې املـه وي چي پاچا امان الله میر زمان له یوه عادي حال نه د خانۍ او اعتبار لوړ مقام ته رسولئ و. دلته دهغـه پـه اړه یـو څه لیکل ضروري ښکاري. ښاغلئ زماني چي زما په اړه لیکني کړي، وروسته له هغه و چي ما یـوه شـپه د ملګـرو په مخ کې د څلورمي جبهې د جعلتوب او له خلکو سره د ده د نیکه د زور زیاتي په اړه یو څه ویلي و، چي دی یې پارولئ او بیا یې دغه لیکنه وکړه. زه دلته د موضوع په اجتماعي اړخ یوڅه لیکم، او که زماني خپلې لیکنې ته د کمپین او مبارزې شکل نه وای ورکړئ ، ما به دغه لیکنه هم نه وای کړې. اوس نو که کورنۍ یې، او په خاص ډول د هغه شخصي کورنۍ، چي زه ورته په درنه سترګه ګورم، څه ګیله لـري، هغـه دي پخپلـه لـه ده څخـه وکـړي. زه بـه دغه موضوع په هیڅ ډول شخصي نه کړم.

لوی مجروح وایي چي " در کنر هم صافي ها (با میر زمان خان که از خوانین و ملکان بزرگ بشمار میرفت) تصادم کردند و جنگ ها و زد و خورد های متعددی صورت گرفت. میر زمان خان که از ملاکین کنر بشمار میرفت خود او مرد فعال و جاه طلبي بود که بانجام اجاره درای [داري] های مالیاتي با حکومت های محلي ثروت و اعتباري مزیدي اندوخت بعد باتهام یک واقعه جنایي در زمان حبیب الله خان محبوس شد و بعد از فوت امیر حبیب الله خان محبوسین سیاسي و سرکردگان قومي را امان الله از محبس رها کرد و انها را باشتراک در جنگ استقلال سوق داد مردم را به اماکن خود فرستاد و میر زمان خان باین ترتیب از حبس رها شد و در جنگ استقلال در بریکوت (کنر) اشتراک کرد و با استقرار رژیم اماني او هم بر اعتبار و قدرت خود در ولایت کنر افزود و از حسن نظر و اعتبار دولت بهره کافي برداشت. اما بالاخره شخصي گشت که دیگر در کنر نمي گنجید و با قیام صافي ها و نارضایي مردم مواجه شد." (مجروح، ۴۱-۴۲)

د عزیز هندي په وینا (۱۵۸) میر زمان کونړي "... له یوه معمولي حالت نه ... پرمختګ کړئ و." دغه "معمولي حال" یوه مبهمه افاده ده، او زه نه غواړم په اړه یې څه ووایم.

داسي ښکاري چي میر زمان د منګلو له پاڅون نه وروسته په کونړ کې د لا غټ مقام ګټلو په فکر کې شوئ و، که څه هم قومي بنسټ یې نه لاره، بیا هم د عزیز هندي په وینا (۲۵۴-۲۵۲) (... کله چي [میرزمان] د منګلو د پاڅون ټکولو نه وروسته د خپل لښکر [ایله جاري] سره سیمي ته ورغئ، نو په فکر کي یې بدلون راغئ او په خپل سر شو. اوس یې په منظمه توګه نقاره وهله او په خپلو سرتېرو یې پرېډ (تمرین) کاوه او " کله چي د ده ظلمونه خلکو ولیدل، هغه یې و نه زغمل او د ده پر ضد یې پاڅون وکړ." اخر خبره حکومت ته ورسېده. حکومت اول برګېډ احمد جان، او د هغه د ناکامۍ نه وروسته یو بل ستر افسر هلته واستاوه. هغه هم امنیت ښه ټینګولی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ونه شو. بیا پخپله پاچا جلال اباد ته لاړ. " پاچا له هغه سره په ډېره نرمي چلند وکړ، سره له دې چې وروسته (له ده څخه) ۹ سوه انګریزي توپک او څو لکه مرمۍ راووتې." (عزیز هندي، ۲۵۲)

پاچا امان الله به ځکه چې میر زمان یې په خپل سر پرې ایښئ و، چې مور یې هغه "زوي" بللئ او "هغه به تل زیات شمېر سوغاتونه هغې ته لېږل." (عزیز هندي، ۲۵۳) لکه د مخه چې ویل شوي، پاچا د خپلي مور په سپارښتنه زیاتره نائب الحکومه ګان، بارکزیان، مقرر کړي وو. میر زمان یې هم د هغې په خاطر په خپل سر پرې ایښئ و. پاچا به له دې امله هم د خپلي مور سپارښتني منلې، چې هغې خپل وراره، والي علي احمد، چې د پاچایي خیال یې لاره، سرکښۍ ته نه پرېښود. خو میر زمان د پاچا او د هغه د مور په ډاډینې "... د پاچا په رعیت ... تېری کاوه: محلي حاکمانو له وېرې د ده سره هیڅ نه شول ویلای او آن د شاوخوا د حاکمانو وهل ټکول د ده لپاره معمولي خبره وه." "د ده د نوکرانو د ظلمونو څخه هم څوک خوندي نه وو، او په خپلو ګاونډیو خانانو باندې یې هم ډول ډول تیري کول، او د دوی مځکې یې په خپلو مځکو ګډولې." (عزیز هندي، ۲۵۳) د همدغې زور زیاتي پایله له خلکو سره نښتې او "... شهرت امان الله خان به بیدیني هم مزید علت گشت." مجروح دا هم وایي چې "عم ما [سید زیور شاه] از عناصر ناراض از دولت بشمار رفت. این زد وخورد ها چهار سال کنر را نا آرام ساخت. بالاخره با این تصمیم اخر حکومت ارامي در منطقه اعاده شد. چند نفر از سرکردگان شنواري کنر اعدام گشتند که این کشتن و بستن، کینه و انتقام را در دل مردم و مقابل خان مذکور بیشتر کرد و عواقب آن برای خان ناگوار تمام شد." (مجروح، ۴۲)

مجروح د دغو پېښو نېټه نه ورکوي. دا هم نه وایي چې حکومت له میر زمان سره څه وکړل. دا چې عزیز هندي وایي چې میر زمان د شنوارو له پاڅون نه د مخه په کابل کې "شاهي نظر بند و"، ممکن د دغو پېښو له امله وي. خو دا دغسي نظر بندي وه چې، هغه له کابل څخه یوازي خپلي سیمي ته تللی نه شو. کورنۍ یې هم ورسره وه، او په کونړ کي یې جایداد هم پر ځای و. پر دې برسېره هلته په کابل کې "... د فرقه مشرۍ رتبه ورکړل شوې وه." (عزیز هندي، ۲۵۲) سردار شیر احمد چې د شنوارو د پاڅون په ځپلو کي پاتي راغئ، او د جلال اباد ښار تر خطر لاندې شو، حکومت میر زمان کونړې هلته واستاوه، چې د مومندو له ایله جاري او سرکاري پوځ سره په ګډه جلال اباد وساتي. خو د عزیز هندي په نظر "... د دې کار د تر سره کولو لپاره میر زمان کونړې په هیڅ ډول موزون نه و. هغه په لومړي سر کې په خپله سیمه کې د بد نوم خاوند و، او مومندو او نورو زیات خلکو [خلک] د ده د وینو تږي و." او هلته "د میر زمان خان د رسېدو سره سم ... د حکومت هڅي له ناکامۍ سره مخ شوې" او دغو "... دښمنو قبیلو او فرقو ته د بدل اخیستنې لپاره په زړه پوري موقع په لاس ورغله ... هغوی په میر زمان کونړي او د هغه په پلویانو برید وکړ. نتیجه دا شوه چې له لرې مودې وروسته دی او د ده لښکر یې و ځاپه." (عزیز هندي، ۲۵۷) په یوه روایت د میر زمان یو زوی هم د جلال اباد په جګړه کې تلف شوئ و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د میر زمان کونړي اساسي ضعف په خپلې سیمې کې و؛ هلته یې نه یوازې قومي بنسټ نه لاره، لوی قومونه لکه ساپي، شنواري او مومند ورسره مخالف وو. یوازې حکومت د ده ولي نعمت، او د ده د خانۍ او قدرت سرچینه وه، او همدا چې دغه سرچینه یاني د پاچا امان الله پاچايي نظام مخ په لړزېدلو شو، د ده خاني هم مخ په ختمېدلو شوه. پاچا چې له کابل نه د کندهار په لور روان شو، په کونړ کې ګډوډي شوه. ساپیان او شنواري د محلي حکومت پر ضد فعال شول. مجروح په دې اړه اوږد غږېږي. په لنډه توګه، میر زمان، چې له اویا وسله والو ساتندیانو سره ګرځېده، په چغه سرای (اوسني اسد اباد) کې له سید شمس الدین سره مخ شو. په دغه وخت کې دوي ټول د مجروح د کلي، یاني شین کوړک په خوا روان وو، چې له شیګل سره نژدې پروت دئ، چې زیاتره اوسېدونکي یې شنواري دي. میر زمان مجروح ته وویل چې غواړي اسمار د ده په مشوره له محاصرې څخه خلاص کړي. مجروح وایي چې هغه راته وویل چې "بعضي مردمان اوباش قریه تصمیم دارند بر من حمله کنند و شنیده ام انها برای همدستان خود به قریه های دیگر قاصدان و خبر رسانان فرستاده اند." (مجروح، ۵۰) له دغو خلکو نه مطلب ساپیان وو، چې له بادیل او دیوه ګل نه ولاړ شوي، او د پېچ درې له ساپیانو سره یې په ګډه د چغه سرای ولایت مرکز نیولئ وو. مجروح په آس سور، ځان خپل کلي، شین کوړک، ته ورسوه. میر زمان له خپلو ملګرو سره پیاده، د ماښام په مهال شین کوړک ته ورسېد. مجروح وروسته له هغه چې په خپل میلمستون کې یې د هغو عزت وکړ، د هغه ملګري یې د وطني دود له مخې په نورو کورونو ووېشل. نور نو د هغه په ژبه "خودم به خوابګاه رفتم. لحظه یي بعد صدای فیر تفنګ شنیدم. و از بستر برجستم که طرف مهمانخانه بروم. دیدم در بزرګ قلعه از طرف بیرون بسته و زنجیر شده است. بر سر بام بر آمدم و صدای غلغله و صدای تفنګ ها را زیاد تر شنیدم. دیدم که راه برامدن از سربام موجود نیست. فرود امدم. در بین حویلي نا آرام و منتظر استاده ماندم که صدای کشودن در کلان بلند شد. به انطرف دویدم. ان ناظر امور ما را دیدم که در راه کشوده سات [است]. ګفت خان صاحب را متاسفانه کشتند، و این شر ذمه قلیل اوباش به عجله کار خود را انجام دادند." (مجروح، ۵۰-۵۱)

مجروح نه وایي چې دغه وژنه په مشخص ډول د چا کار و. له لیکنې نه یې ښکاري چې دا د ساپیانو کار وي. خو څنګه چې دغه دواړه قومونه له هغه نه د انتقام اخیستلو په انتظار وو، او مهم کارونه یې په ګډه کول، احتمال لري چې دغه وژنه د دواړو کار وي. په هر حال دغه پېښه به د ۱۹۲۹ کال د جنوري په اخر کې شوې وي.

په پای کې به د دغې لیکنې مهم ټکي له یو څو تبصرو سره په لنډ ډول بیان شي.

د ښاغلي زماني دغه حکم چې د امان الله د سقوط پاڼو لیکوال برتانوی سکرتر، شیخ محبوب علي دئ، هم سم نه دئ. د هغو لیکونکئ اروابناد علي احمد (شالیزي مومند) دی، چې د پاچا په ټوله دوره کې د هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

منشي و. امریکایي لیکواله، ریه ستېوارټ، او د منشي علي احمد وراره، ښاغلئ مهدي شالیزي،همدغسي وایي. وروستی چې اوس په سویس کي اوسیږي، او په افغانستان کي یې په حربي پوهنتون کي استادي کوله، وایي چي تره یې د پاچا په ټوله موده کې د هغه منشي و، او کوټي ته هم ورسره لاړ، او بیا بیرته وطن ته ستون شو. دغه پاڼې هم یا په ۱۹۲۹ یا په ۱۹۳۰ کي تهیه شوي دي، یاني هغه وخت چي دی هلته و، نه محبوب علي. اساسي دا هم ده چي پاچا چي له کندهار نه د کابل په نیت غزني ته رسېدلئ و، هغه وخت شیخ محبوب علي په افغانستان کي نه و. هغه وخت په کابل کي د برتانوي هند سفارت تړل شوئ و. د معاصر لیکوال سید رسول په وینا " در ۲۰ فبروري همفریز، سفیر انگلیس، در کابل به عطا الحق وزیر خارجه رژیم حبیب الله اطلاع داد که حکومت انگلیس قصد دارد سفارتخانه اش را از کابل خارج نماید. ... عطا الحق هر قدر کوشید همفریز را قانع سازد که دولت روز به روز بر اوضاع مسلط میگردد. ... اما سفیر انگلیس حاضر نشد از نظرش بگذرد." و " چون زمستان شدید و میدان هایي کابل نسبت برف باري مسدود بود، عملي شدن این برنامه برای چند روز معطل ماند. در دو روز آینده آن "همفریز" تمام اسناد و اوراق سفارت انگلیس در کابل را آتش زد، و به تاریخ ۲۵ فبروري که هوا خوب شد، تمام اعضای سفارت در هشت طیاره عازم پشاور گردیدند، و رحمت خان را به حیث نماینده انگلیس در کابل گذاشتند." (سید رسول، ۴۷-۴۸)

خو ښاغلئ زماني وایي چې " دا لیکنه د منشي علي احمد خان نه ده. دی د دربار منشي هم نه و، او نه د خپل موقف پر اساس کره او دقیق معلومات درلودلي شو." دغه جمله سر پایه ناسمه او د هغه د ذهن زېږنده ده. د محترم مهدي شالیزي له قول نه د مخه ویل شوي چي تره یې، اروابناد منشي علي احمد د فارسي ادبیاتو او د کلاسیکو اشعارو علاقمن، او په دیني چارو کي لاربنود و، او پر دې ټولو برسېره د تاریخ غزنین په نامه یې لاسي لیکنه هم لرله، چي د صدراعظم محمد هاشم په وخت کې له چاپ نه پاتي او لادرکه شوه. خو د اروابناد فرهنگ د افغانستان در پنج قرن اخیر له مخي دغه ناخپره شوې لیکنه له اروابناد سید قاسم رښتیا سره وه، چي ده به له هغه په خپل اثر کي استفاده هم کړې وي، او اوس د منشي د کورنۍ غړي کوښښ کوي هغه پیدا او خپره کړي.

د ښاغلي زماني بله افسانه دا ده چي " دولت انگلیس ده سال زحمت کشید تا دولت امانیه را با پروگرامش معدوم کند." ډېر حیرانوونکئ فکر! په دغه حیرانوونکي بې بنسټه حکم د مخه پوره گړېدلئ یم. دلته به دغومره ووایم چي پخپله پاچا امان الله په کندهار کي له یوه امریکایي جورنالست سره په یوې مرکې کي د برتانوي هند حکومت په خپلې ناکامۍ کې تبرئه کړئ، او پر هغه سربېره یې دا هم ویلي و چي دا افغانستان ملایانو د هغه مخالفت کړئ، بې له دې نه چي له چانه یې پیسي تر لاسه کړي وي. خو د ښاغلي زماني له دغو لیکنو نه څرگنده ده، چي دی د خپلي خاصي ایدیالوجۍ له مخیله "انگلیسانو" سره دغسي ټینگ مخالف دئ،

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي د پاچا دغه خبره به هم و نه مني. او که ممکنه وای ورته به یې عرض کړئ وای چي صاحبه! تاسي چي له وطن نه په وتلو مجبور شوئ، دا ستا پر ضد د انګریزانو د توطئو او دسیسو له امله ده، نه د افغانانو د مخالفت له امله.

ښاغلئ زماني دا هم وایي، چي همفریز " ... د انګریزي دسیسو او توطیو په جوړولو کي خورا ستره برخه درلوده." د ده مطلب دادئ چي پاچا امان الله د همفریز په " دسیسو او توطیو" سره ناکام او له وطن نه په وتلو سره مجبور شو. دی به په دې نه پوهېږي چي یو سفیر د کوربه او د خپل حکومت تر مینځ یوه ډیپلوماتیکي واسطه ده او وظیفه یې دا نه ده چي د کوربه حکومت په وړاندي سیاست وضع کړي. دی به د کوربه حکومت په اړه خپل حکومت ته راپور تهیه کړي، او نظر ورکړي، خو دا د هغه د حکومت صلاحیت دئ، چي په اړه یې سیاست وضع کړي. لکه چي په متن کي د مخه شرح شوي د برتانوي هند ، او د برتانیې د حکومتونو سیاست دا و ، چي پاچا امان الله پر خپل مقام پاتي وي. دغه نظر هم ډېر اوربدل کیږي، چي د کلکان حبیب الله په کابل باندي د حملي په وخت کي زخمي شو ، او د برتانیي په سفارت کي یې درملنه وشوه. دغه اوازه حقیقت کېدلی نه شي، په دې چي حکومتي قواوو ، له هغه سره ارګ ته د تللو په حال کي نښتي نه دي کړي. حکومتي چارواکي د هغه په حملي خبر نه وو ، او تیاري یې هم نه درلود. دا یوازي شاهي رساله وه، چي په خپل ټینګ مقاومت سره یې حبیب الله او ډله یې په شا تلو ته مجبوره کړه. ، او له هغه وروسته و ، چي حکومتي پوځیان ورپسې شول، او له یو څو نښتو وروسته، حبیب الله او ملګرو یې په باغ بالا کي سنګر ونیوه، او مقابلې وشوې چي نژدې دیارلس ورځي یې دوام وکړ. په همدغه وخت کې و ، چي دی په کومه نښته کي په هوایي بمبارۍ سره په اوږه په شرپنل یا چره ولګېد ، او زخمي شو ، او یرغلګر وار په وار له ډګر نه په شا شول، او پخپله حبیب الله اول پغمان ته لاړ. په کوم ځای کي مې لوستي چي هلته کوم برتانوي جراح د هغه درملنه وکړه، خو د هغه زخم په اصل کې کاري نه و. پاچا امان الله د حبیب الله د یرغل په اړه دغومره ویلې چي ارګ ته د راتګ په وخت کې کوم برتانوي چارواکي یا سفیر له حبیب الله سره لیدلي او خبري کړي وې، خو هغه په دې اړه چي سفارت مامون وي.

ښاغلئ زماني د شنوارو پاڅون هم د برتانوي قونسل، جهان ګیر خان، په لمسه بولي، او وایي چي ده "... در اغتشاش شنوار رول مهمی را ایفا نمود." له زماني نه پرته به دا څوک ومني چي یو خارجي قونسل د شنوارو په شان یو لوی قوم د خپل پاچا پر ضد پاڅون ولمسولی شي. دغه پاڅون ډېر اساسي عوامل لرل، چي شرح یې د مخه شوي ده. هو ، د پاچا امان الله د وخت په نا ارامیو کې برتانوي چارواکو ډېر کوښښ کاوه، چي څنګه چې دوی د خپل امنیت په اړه د حکومت د امنیتي قواوو باندي ډاډه کېدلی نه شي، دوی باید دغسي چلند ونه کړي، چي په دوي د مکناتېن او کوګناري کانې و نه شي، چي په افغان- انګلیس په لومړۍ او دوهمه جګړه کي وژل شوي وو. همفریز، چي له دغو پیښو څخه خبر و ، کوښښ کاوه چي په نا ارام افغانستان کې د ده او د ملګرو ژوند

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوندي وي، او د خطر په وخت کې ترېنه ووزي. ده د حبيب الله کلکاني د اميري په وخت کې، د ۱۹۳۰ کال د فبروري په ۲۵ مه همدغسي وکړل. ده د هغه واکمني نه پاتي کېدونکې ګڼله، او فکر يې کاوه چي ناارامي به نوره هم ډېره شي. ده حتی د نورو لوېديځو هيوادو د سفارتونو چارواکي هم وهڅول چي له کابل نه په برتانوي الوتکو کې پېښور ته لاړ شي، او هغوی همدغسي وکړل. په کابل کې د شوروي اتحاد او ترکيې سفارتونه پاتي شول. تر ډېره اندازه د دغه همفريز په کوښښونو د امير حبيب الله رجيم بين المللي حيثيت و نه موند.

ښاغلي زماني چي زما په اړه دغه ليکنه کړې په اصل کې له شخصي نظر نه کړې ده. ما په يوه مجلس کې د ده نيکه په هغو الفاظو ياد کړئ و، چي د مخه يې ذکر شوئ دئ. ما داهم ويلي و، چي د خپلواکۍ په جګړه کې ځلورمه جبهه نه وه، خو دی ټينګ دئ چي ځلورمه جبهه وه او سروالي يې هم د ده نيکه کوله. دا بل څه نه بس د افغاني تاريخ مسخ کول دي. دی دا هم خيال کوي، پاچا امان الله، چي د ده نيکه يې، چې د امير حبيب الله په وخت کې، په کومې جنايي موضوع کې بندي شوئ و، له محبس نه ازاد کړي، او د اعتبار او حيثيت خاوند کړئ و، سپېځلئ او له انتقادو نه اخوا دئ. دی په دې نه پوهيږي، هيڅ انسان- پاچا وي، يا پير يا ولي-سپېځلئ او له انتقاد نه آخوا نه دئ. د معاصر مهال په دولتونو کې، هغه هم د پاچا امان الله په شان، چې په خپله خوښه يې حکومت کاوه. سياستونو او چلندونه په اساسي ډول مهم دي، په دې چې هغه په ټول ولس اثر کوي، او که يې وتوروي، دهغو په وړاندې غبرګونونه ښيي. دوی په واقع کې په دغسي موضوعګانو کې د خپل وخت قاضيان دي، او دا د تاريخپوه دنده ده، چې دغه ټول څه په نظر کې ونيسي، او هغه په افاقي ډول د هغه وخت د ليکنو پر بنسټ شرح او بيان کړي. سياسي تاريخ په حقيقت کې همدغه وي. ما په خپل کتآبګوټي کې، د پاچا امان الله په اړه دغه ټول په نظر کې نيولي، خو ښاغلئ زماني دا ټول هسې " د انګريزانو د فتنو نه ډک تبليغات" ګڼي. دي چې د امان الله له " دورې سره بې کچې مينه او تنده" لري، له دې نه عاجز شوئ چي د هغو درک وکړي.

نو د ده په اړه زما هغه وينا سمه ده، چي د مخه مې په همدغې ليکنې کې کړې، او هغه دا چې " د ښاغلي زماني د ژوند فعاله برخه په مخالفت، ضديت، پټو فعاليتونو او ګوندي مبارزو کې تېره شوې، نه په طبي او علمي کارونو کې." ده د همدغه فکر له مخې، زما په اړه له تومتونو، کنترو او بې بنسټه حکومونو نه ډکې ليکنې هم په پښتو او هم په فارسي کې په افغان-جرمن ويبسايټ کې خپرې کړي. ده په دې هم بسيا نه ده کړې، او هغه يې بيا له يو څو ورته ليکنو سره يو ځای چاپ کړي او يو وخت بل وخت يې په غونډو کې ويشي. دی خيال کوي چي دا هم ګوندي مبارزه ده او دی چې په هغې کې مهارت لري، نوم به وګټي. له ده نه چې له ليسانس نه پورته تصديق په لرلو سره ځانله ډاکټر وايي، داسي توقع کېدله چې د ډاکټر په شان چلند وکړي، خو دی له دغسي چلند سره روږدئ نه دئ، او هغه يې لا په تکليف کوي. له همدې امله وه چي ده دغې موضوع ته د پوهې د شاګرد په څېر و نه کتل، او ډنډوره يې ترېنه جوړه کړه. البته هر څوک حق لري چې د هرچا په ليکنې انتقاد وکړي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیمګړتیا یې، که لري،په ګوته کړي، خو لیکني یې باید په سویه او د جامعې له نظر نه وي، نه له شخصي نظره. او په هر حال کې په نظر کې ولري چي دا د اجتماعي اخلاق تقاضا ده. خو ښاغلئ زماني په دغسې لیکنې کي پاتي راغلئ، او له لیکنو او د هغو له خپرونو نه یې واضحه ده چي دي یو پروپاګندچي ماوست دئ.

په پای کې به وویل شي چي ننداره ایزي لیکني به کله کله، هغه هم د لنډې مودې له پاره، له تاوده هرکلي سره مخ شي، خو هغه به په تېره چې د شخصي غرض له مخې وي، نه دا چي تنویر ونه کړي، تېرایستل به وکړي. ځوک چي په ارادي ډول د واقعیت پر خلاف لیکنه کوي، په اصل کې خپل ځان بې اعتباره کوي. نو که ځوک غواړي تنویر وکړي، ورته ښایي چې لیکني یې د ثقه شواهدو او معقولو دلیلونو له مخې وي، نه د بې بنسټه حکمونو او شخصي غرضونو له مخې، لکه د ښاغلي زماني چي دي.

اوس نو د هغه کوم خواخوږې ته ښایي چي ورته ووایي چې ګوره اول زده کړه، بیا کوزده کړه، او تل رښتین اوسه، او دا چې دا یوویشتمه پېړۍ ده، او په دغې پېړۍ کې د تاریخپوه جان لوکاس په نظر " اوه! نور نو د تاریخپوه دندې اسانې نه دي. د ډېرو دلیلونو له مخې، د دغه حال په ګډون چي نور نو خلک- تعلیم کړئ وي یا نه وي، ساده نه دي." (۲۴)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهمه برخه

د ښاغلي سیستاني د لیکنو په هکله

ښاغلئ کاندید اکادیمیشن محمد اعظم سیستاني د ښاغلي زماني د لیکنو تر اثر لاندي له وطنوالو نه وغوښتل چي د پاچا امان الله په اړه زما کتابګوټئ له خپل لیست نه وباسي، یاني ویې نه لولي. ښاغلئ سیستاني به د ښاغلي زماني په شان زما دغه کتابګوټئ د " انګریزانو له فتنو نه ډک تبلیغات " ګڼلي وي، چي په یوویشتمي پېړۍ او هغه هم په لوېدیځي نړۍ کې یې دغسي چنګیزي ډول حکم صادر کړئ دئ. له دې امله د ده د لیکنو په اړه یوه لنډه لیکنه لازمي ښکاري. څنګه چي په تیرو پاڼو کي مي دا تثبیته کړه، چي د پاچا امان الله د سقوط په نامه پاڼي د اروانباد منشي علي احمد لیکنه ده، نه د برتانوي هند د سفارت د سکرتر محبوب علي. د هغې په اړه دلته څه نه وایم. دغومره بیا وایم چي هغه وخت چي پاچا امان الله له کندهار نه د کابل په نیت غزني ته رسېدلئ و، او دغه پاڼي د هغه د دغه سفر په اړه دغسي دقیق مالومات ورکوي، چي په نورو لیکنو کې نه لیدل کیږي. او دغه وخت په کابل کې د برتانوي هند سفارت تړلئ او چارواکي یې، د محبوب علي په ګډون، له افغانستان څخه وتلي وو، د ده لپاره ممکنه نه وه چي دغسي لیکنه وکړي، په داسي حال کي چي اروانباد منشي علي احمد له پاچا سره ملګرئ و. په دې ډول د سیستاني دغه وینا له اصلي موضوع سره هیڅ تړاو پیدا کولی نه شي، او هغه د ده د خپل ذهن محصول کیږي.

لا عجبه داده چي ښاغلي سیستاني په خپلې دغې لیکنې کې زما یو بل کتابګوټی " سطحي " ګڼلئ، په نامه د افغان، افغانستان و مختصري از کوشش هاي افغان ها برای تشکیل دولت در هندوستان، فارس و افغانستان. دغه کتابګوټی په ۱۹۷۸ کي د کابل پوهنتون، د ادبیاتو د پوهنځې له خوا خپور شوئ دئ. د ده دغه حکم اول د بحث له موضوع سره هیڅ ارتباط نه لاره. دی په دې نه پوهیږي چي دا دعلم او منطق مخالفه طریقه ده، چي غواړي تاسي د خپلي موضوع په اړه هغه څه ولیکئ، چي ورسره ارتباط ولري. د لا وضاحت لپاره به ووایم چي که تاسي په لابراتوار کي له هایدروجن او اکسیجن سره کوم بل عنصر ګډ کړئ، اوبه تر لاسه کولی نه شئ. داسي هم که تاسي په خپل انترنتي پیغام کې یو توروئ کم یا زیات کړئ، پیغام به مو هدف ته و نه رسیږي. په اجتماعي موضوع ګانو کي هم د دغه اصل رعایت حتمي دئ. تاریخ خو له هغه نه پرته تاریخ کېدی نه شي. تاریخ په اصل کې د تیرو انساني پیښو بیرته رغونه ده او تاسي نه شئ کولی چي ټولي تیري شوي پیښې له سره ورغوئ، خو په هغه حال کې چي په هغو کي انتخاب وکړئ، او هغه یې بیرته و رغوئ چي، په موضوع پوري مربوطي، مهمې او تمثیل کوونکي وي، او بیا پیښې د علیت د فارمول له مخې شرح او بیان کړي. په دې ډول د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ليکونکي پوهه، تجربه او د څېړني طريقه په تاريخ ليکنه کي اساسي اهميت لري. ښاغلئ سيستاني د ښاغلي زماني په شان په خپله ليکنه کې هغه څه ننه باسي چي زړه يې غواړي، او له خپلي ليکني څخه ګډوله جوړوي. دغسي ليکنه به ادبيات يا بل څه وي، نه تاريخ، په خاص ډول چي منابع يې ثقه او د باور وړ نه وي، لکه د ښاغلي سيستاني راتلونکي ليکني چې همدغسي دي.

ښاغلي سيستاني د خپل ذهن په حکم زما افغان و افغانستان کتابګوتئ "سطحي" ګڼي، بې له دې چي محتويات او منابع يې په نظر کې ونيسي. زه عادت نه لرم خپل اثار وستايم، خو دلته مجبور يم ووايم چې زما دغه کوچنی اثر د اصلي منابعو له رويه کښل شوئ دئ. د يوې برخې ذکر يې دلته لازمه ګڼم.

ښاغلئ سيستاني د ساموېل بېل (Samuel Beal) او ستاني جولي ين (S. Julien) ترجمې نه دي ليدلي چې د نامتو چينايي زاير، شون چونګ (زوکړي کال ۲۰۳ زېږدي)، مشهور په هيون تسانګ اثر يې په انګليسي اړولئ، وروستي دېرش کاله په هندوستان، شمالي، مرکزي او شرقي افغانستان کي ګرځيدلئ او په خپل اثر کي يې د افغان نوم په اپوکين

(O-Po-Kien) ياد کړئ.

ما په خپل دغه کتابګوتي کې د ساموېل بيل (۱۸۸۸) له متن نه په استفادې سره د سر پرسي سايکس (Sir P. Sykes) يو غلط اقتباس هم سم کړئ، چي هغه د باميان د خلکو په اړه دئ. ما ته د دواړو ترجمو په لوستلو سره مالومه شوه، چي د پروفيسر بېل په ترجمه کې د اپوکين ياني افغان کلمه ترجمه شوې نه ده. دغه نوم د پروفيسر جولي ين په ترجمه کې ترجمه شوئ، چي هغه وروسته د لرغوني هند په نامه د ايليکزاندر کننګهم د اثر اساس شوئ دئ، او هغه په ټينګه ويلي چي: " زه نزدې ډاډه يم چي د اپوکين له نامه نه د شون چونګ مقصد افغان و."

داسي هم ما په هند کي د لودي او سوري سلطنتونو بيان د اصلي منابعو پر بنسټ کړئ دئ، لکه چي د ګورګانو په وړاندي مي روښاني غورځنګ شرح او بيان کړئ دئ. د همدغو منابعو پر بنسټ په دغو فصلونو کې دغسې بصيرتونه او نظرونه وړاندي شوي دي، چي ممکن په ډېرو لويو اثرونو کې و نه موندل شي. په فارس يا اوسني ايران باندي د هوتکو حاکميت هم د دغسي اصلي منابعو له مخې او په دغسې دقيق ډول تهيه شوئ چې حتی يو ايراني تاريخپوه ستايلئ، په داسي حال کې چې ايراني ليکوالان په عمومي ډول په فارس باندي د افغانانو غلبه "فتنه افاغنه" بولي. د دوی پرخلاف د ايران تاريخپوه داکتر يوسف متولي حقيقي د افغانستان او ايران په نامه په خپل اثر کې زما کتابګوتئ په دغه ډول ياد کړئ دئ: " محمد حسن کاکړ، مؤرخ افغاني، کتاب

(c) ketabton.com: The Digital Library

خود را در دو فصل و بیست و یک گفتار و با استفاده از منابع فارسي و اروپایي تالیف کرده است. فصل اول این کتاب با عنوان افغان و افغانستان و مربوط به تاریخ سیاسي و تمدن افغانستان تا هجوم چنگیز را و فصل دوم با عنوان افغان ها و تاسیس دولت در تاریخ سیاسي افغانستان را بعد از حمله مغول تا پایان حکومت امیر عبدالرحمن خان مورد توجه قرار داده است. مؤلف که استاد تاریخ معاصر افغانستان در دانشگاه کابل بوده درین کتاب خود گوی سبقت را از سایر مؤرخان پشتون گرا ربوده و درین راستا حاضر نه شده است که از کلمه ایران در کتاب خود استفاده کند، بلکه ازان تحت عنوان فارس یاد کرده است. مهمترین ویژه گي مثبت این کتاب ارایه دقیق منابع و مآخذ است، که باین شکل در کمتر کتب مؤرخان افغاني به چشم میخورد." (۲۵)

زما د همدغه کتابګوتي اول ځپرکۍ په ۴۰ مخونو کې د افغان، افغانستان یا د افغانانو هویت او د هغو استوګنځي ته وقف شوئ. دا هم د اصلي منابعو پر بنسټ ۳۷ کاله دمخه تهیه شوئ، چي ځیني یې افغانانو ته نوي، او ښاغلی سیستاني به ترې خبر هم نه وي. خو دی سره له دې هم دغومره زړه ور دئ چي زما دغه کتابګوتۍ "سطحي" وګڼي او لوستونکو ته وښیي چي دی په دغسي موضوع ګانو کې متخصص دئ. دی به په دې خبر هم نه وي چي دغه کتابګوتۍ زما د نوي اثر (۲۰۱۱) پښتون، افغان، افغانستان مهم ماخذ دئ. ښاغلئ سیستاني خیال کوي چي دی د کتاب پېژندنې متخصص دئ، او لوستونکي دي دا د یوه واقعیت په توګه وپېژني، خو کاشکي دا واقعیت وای. د تاج التواریخ په اړه د ده له تبصرې نه ښکاره ده چي دی د اصلي او جعلي کتاب تر مینځ توپیر کولی نه شي. د ده دغه تبصره یا لیکنه د مخه په افغان-جرمن ویب سایټ کي خپره شوې په نامه د سیمای امیر آهنین، امیر عبدالرحمن خان، در تاج التواریخ.

دغه کتاب زما د ژوند په نامه امیر عبدالرحمن ته منسوب، خو تنظیم کوونکي او انګریزي کوونکۍ د هغه سرمنشي، سلطان محمد، و. لومړی ټوک یې د افغانستان د داخلي انکشافاتو په اړه او دوهم ټوک یې، په ډېره اندازه، دباندنیو اړیکو او په خاص ډول د سرحدونو د ټاکل کېدلو په اړه دئ. دغه کتاب بې له کوم شک نه د برتانویانو په لاس جعل شوئ. د دغه جعلتوب په اړه به زه وغږېږم. ښاغلي سیستاني دغه اثر په انګلیسي نه دئ لوستئ. ده د هغه ژباړه د تاج التواریخ په نامه په فارسي لوستلې ده. د کتاب تر لوستلو د مخه ده باید مالومه کړې وای، چې د هغه ژباړوونکۍ او خپرونکۍ څوک دي. نامتو تاریخپوه پروفیسر اي. اچ. کار په خپل کوچني، خو په لویدیځ کې ډېر یاد کتاب، تاریخ څه ته وایي، په نامه، وایي چي تاسي پخوا له دې چي د تاریخ په اړه کوم اثر لولئ، باید معلومه کړئ چې لیکونکۍ او خپروونکۍ یې څوک دئ. (دغه کتاب، په همدغه نامه، زما په ژباړې، د کابل پوهنتون د ادبیاتو د پوهنځي له خوا په ۱۹۷۰ کال کې خپور شوئ دئ). ښاغلي سیستاني د تاج التواریخ د لوستلو په وخت کي دغه کار نه دئ کړئ، په داسي حال کې چې نه یې مترجم او نه یې د خپرونکي نوم او نه هم د سلطان محمد نوم پکې ذکر شوئ دئ. په دوهم ټوک کي یې دغومره ویل شوئ چې " بفرمایش عالي

(c) ketabton.com: The Digital Library

جناب مجدت انتساب شیخ الهي بخش و محمد جلال الدین صاحبان لاهوري سلمهما الله تعالی تاجران کتب بازار کشمیر لاهور بطبع اسلامیه لاهور بزیور طبع آراسته گردید." دغه دوه تاجران څوک وو، مالومه نه ده. دا هم مالومه نه ده، چي دوی دغه ترجمه په خپل نوښت یا د چا یا مقام په سپارښتنه او لګښت چاپ کړې ده. دغو تاجرانو څه علاقه لرل، چې دغه کتاب په ډېر شمېر چاپ کړي، په دغومره شمېر چې په افغانستان کې تر دې نژدې وخت پورې په دوکانونو کې لیده کېده. دا خو به هر چا ته مالومه نه وي، چې هغه په یوه وخت کې په لاهور، بمبیي او مشهد کې بازارو ته عرضه شوئ و. فارسي یې هم روانه، ساده او د بیان طرز یې هم په سویه او قانع کوونکئ دئ، او په ښاغلي سیستاني تر دې حد پورې اثر کوي، چې په خپلو خاصو عباراتو او افادې سره هم دغه کتاب، او هم د هغه لیکونکئ، یاني امیر عبدالرحمن، ډېر ستایلئ او د کورنۍ اوسنیو منسوبانو ته لا توصیه کړې، چې هغه خلکو ته معرفي کړي. د ښاغلي سیستاني خپل عبارات مې په یاد نه دي، خو دلیکنې روحیه یې همدغسې وه. په دې ډول دی د خپلې لیکنې له مخې د برتانوي هند د حکومت د تبلیغاتو ښکار شوئ دئ.

د تاج التواریخ د جعلتوب کیسه دا ده، چې منشي سلطان محمد د هغه انګریزي لومړنی متن، په لندن کې، جان میري خپرونکي موسسې ته د چاپ لپاره وسپاره او پخپله پنجاب ته ستون شو، چې اصلي استوګنځی یې و. په لندن کې حکومتي برتانویانو په دغه وخت کې خپل خاص مطالب د هغه په دوهم ټوک کې ځای کړل. ما دغه جعلي توب په لندن کې، د ډاکټرۍ شهادتنامې ته د څېړنې په مهال کشف کړ. دغه کشف هغه وخت ښه یقني شو، چې ما د برتانوي هند حکومت د پوځ اعلی قوماندان، مشهور لارډ کچنر، هغه راپور وموند، چې په کال **۱۹۰۳** کې یې وایسرای لارډ کرزن ته استولئ او پکې ویلي و چې: " دهغه وروستۍ برخه په انګلستان کې جعل شوې ده." د " وروستۍ برخه" نه د هغه مطلب د امیر عبدالرحمن زما ژوند دوهم ټوک دئ، چې د تاج التواریخ دوهم ټوک کېږي. په دې اړه ما نور تاییدي نوټونه هم وموندل، چې هغه ټول مې په خپل تیسس کې راوړي. دغه تیسس په انګریزي کې زما لومړی اثر شو، چې د امریکې د تکساس دولتي پوهنتون په **۱۹۷۹** کې خپور کړ، په نامه 'د افغانستان ټولنه او حکومت د امیر عبدالرحمن په واکمنۍ کې'.

ښاغلي سیستاني دغه اثر لوستلئ نه دئ. دی په انګریزي نه پوهیږي. ده به زما هغه بل اثر هم لوستئ نه وي، چې هغه په **۲۰۰۲** کې په هالینډ کې د برل خپرونکي مؤسسې له خوا خپور شوئ، په نامه د افغانستان سیاسي او دپلوماټیکي تاریخ، د امیر دوست محمد له مړینې نه د امیر عبدالرحمن تر مړینې پورې. د برل مؤسسه یوازې اختصاصي آثار خپروي. په دغه اثر کې د امیر شیرعلي او امیر عبدالرحمن داخلي او باندني سیاستونه او په خاص ډول د ډیورانډ توافق لیک په تفصیل بیان شوئ. دغه اثر به د محترم نسیم سلیمي په ژباړه، د علامه رشاد د خپرندویه ټولنې له خوا په نږدې راتلونکي کې خپور شي. ښاغلي سیستاني که په پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي دغه بل اثر هم لوستلئ وای، د جعلي تاج التواریخ تر اثر لاندي به نه وای تللئ. دغه اثر د ډیورانډ د کرښي په اړه، د دغي کرښي د دواړو خواوو لیکوالو، د نومیالي مشر افضل خان لالا په ګډون د مقالو ټولګه ده چي د ښاغلي زرین انځور په مشري، د افغانستان د کلتوري ودي ټولني له خوا په ۲۰۰۷ کي خپره شوې، په نامه د ډیورنډ، د واحد ملت د بېلتون کرښه. په دغه اثر کي د ډیورنډ کرښي په اړه زما اوه نوي مقالې هم نیول شوي دي. دا اثر په پښتو کي د دغي موضوع په اره یو بېساری، مهم انتقادي اثر دئ. که ښاغلي سیستاني دغه اثر هم لوستئ وای، د برتانوي هند د حکومت د تبلیغاتو ښکار به شوئ نه وای، هغه هم په دغسي موضوع کي، چي افغانانو ته حیاتي اهمیت لري. له همدې امله به وي، چي د ده له لیکنو نه واضحه ده چي د ده په نظر که افغان حکومت او خلکو دغه کرښه په رسمي ډول وپېژندله، له پاکستان سره به د دوی ستونزي پای ته ورسیږي. واضحه ده چي په دغه نظر سره دی د افغانستان په اړه د پاکستان د نقشو درک کولی نه شي، که څه هم ځان نیشنلست ګڼي. دی دغه تناقض ته هم ملتفت نه دئ.

په پای کي به وویل شي، چي امیر عبدالرحمن د تالیف دغه جعل هم د برتانوي هند، او هم وروسته د پاکستان په ګټه او د افغانستان په تاوان تمام شوئ، چي د ستالین هغه وینا را یادوي، چي "ښه دیپلوماسي د یوې فرقې کار کوي."

د ښاغلي سیستاني بله خاصه داده چي د خپلو لیکنو د سرچینو ثقه توب هم په نظر کي نه نیسي، او لیکل هم ډېر کوي. دی خیال کوي، چي ډېر لیکل یو څوک د علم لوړي درجې ته رسوي. په دې اړه به هم یوه بېلګه وړاندي کړم. شاوخوا پنځه ویشت کاله دمخه ده، د دعوت په مجله کې، په یوې لیکني کي ویلي و، چي "... از پوهاند هاله و پوهاند داکتر حسن کاکر، استادان پوهنتون کابل، باید پرسید که هر دو هنگام خروج از کشور دستگیر و به زندان پلچرخی سپرده شدند، چه ها که ندیدند از شکنجه و توهین و هتک حرمت وغیره. و اگر فشار نامه هاي پیهم سازمان عفو بین المللي، به ادرس ریاست جمهوري و اعضای شورای انقلابي و غیره ارگان هاي ذیربط نمیبود، خدا میداند که چه شري به روزگار شان می اوردند." په هغه وخت کي یوه درانه دوست رانه وغوښتل، چي د دغي غلطۍ د اصلاح لپاره یو څه ولیکم، چي زه یې له وطن نه په بیرون وتلو کي نه، بلکه وروسته په کابل کې ونیولم. ما وویل چې خیر دئ، دا کومه غټه موضوع نه ده، او ښاغلئ سیستاني به خپله تېرونه سمه کړي. خو دی سره له دې هم په دغه فکر کي دئ او تېر کال یې خپله دغه لیکنه په افغان-جرمن ویب سایټ کي خپره کړه، او له نورو لیکنو سره یې په ګډه چاپ کړه. ښاغلي سیستاني څنګه دغه موضوع نه ده هېره کړې، او په هماغه شکل یې بیا یاده کړې؟ ده به شاید غوښتل وښیي چي کاکړ له اجازې پرته له وطن نه وته، او مقاماتو ونیوه او بندي یې کړ. ما په بل ځای کي نه دي لوستلي، چي زه له پوهاند هاله سره یوځای د وتلو په حال کې نیول شوئ او بندي شوئ وم. څنګه چي ښاغلئ سیستاني د پرچم په رجیم کې د انقلابي شورا د رئیسه هیئت

(c) ketabton.com: The Digital Library

غړئ و، دغه جعلي خبر به ده ته له رسمي منبع نه رسېدلئ وي. پرچمي چارواکو هم د نورو کمونستي رجيمونو د چارواکو په شان، خپلو ادارو ته د خپل خاص نظر له مخې خبرونه تهيه کول او رسول. په دغه حال کې د سيستاني وظيفه وه چې په دې اړه ځان ډاډه کړي، او د تاريخپوه په صفت ځان متيقين کړي، خو ده دغه کار تر اوسه هم نه دئ کړئ.

حقيقت دا دی، چې خادستانو زه د پوهاند هاله له نيول کېدو نه شاوخوا يوه نيمه مياشت وروسته په کابل ښار کې ونيولم. زه يې ځکه بندي کړم، چې ما د نورو استادانو په ملګرتوب د رجيم او شوروی يرغل په مخالفت، په د ننه، په خاص ډول په پوهنتون کې فعاليت کاوه. دا اسان کار نه و. خو موږ استادانو او محصلانو د عمومي اتحاديې د تنظيم له مخې ورته ملا تړلې وه. په پوهنتون کې د رجيم پر ضد نوري اتحاديې هم فعالې وې، چې د دغو ټولو په اړه مي په خپل نوي اثر- د افغان شوروي جګړه کې يوڅه ليکلي دي. زموږ د اتحاديې د سر مسئول کسان- اروابښاد پوهاند فضل ربي پژواک، پوهنوال ډاکټر محمد عثمان روستار تره کی، ډاکټر محمد طاهر هاشمي، او ډاکټر عبدالله او زه وم. د نويو غړو په جلب سره موږ، د مصئونيت په خاطر، يو بل نه خبرول. محترم ډاکتر هاشميان زما په بلنه د اتحاديې غړئ شو. ده بيا د خطر په منلو سره د اتحاديې تبليغي پاڼې، چې محترم روستار ليکلې، د کوم معتمد شاګرد په وسيله ځينو سفارتونو ته رسولې. په مجموع کي زموږ د اتحاديې غړي ډېر شوي وو، او موږ فيصله وکړه، چې لس يا دوولس ورځې وروسته په پوهنتون کې مظاهره پيل کوو، او د ښار په لور به ځو، خو د هغه تر مخه يې ډاکټر روستار او شکرالله کهګدای او زه بندي کړم. زموږ په بندي کېدلو سره د پوهنتون يو شمېر استادان او محصلان له وطن نه ووتل، چې له احتمالي خطر نه بچ وي. خو خاد زموږ له اتحاديې نه خبر نه و، او موږ چې يې ونيولو، په پوهنتون کې د رجيم او يرغلګرو پرضد ويناوو، او فعاليتونو له امله وو. زه يې له دې امله هم د سترګو اغزي وم، چې په ۱۹۸۱ کې د پوهاندۍ علمي درجې ته رسېدلئ وم. سره له دې چې خاد د علمي شورا خپلو پرچمي غړو ته هدايت کړئ و، او يو غېر ګوندي پوهاند يې هم هڅولئ و، چې زه بايد ترفيع و نه کړم. د پوهاندۍ لپاره زما اثر هم د افغان- انګليس دوهمي جګړې په نامه د خاد لپاره پاروونکئ و. څنګه چې دغه اثر د ارشيفي پاڼو پر بنسټ يو مستند اثر و، او څنګه چې دغه وخت په علمي شورا کې پرچمي غړي په اقليت کې وو، هغه ومنل شو. زما د ترفيع موضوع دغومره جدي شوه چې د پوهنتون رئيس، اروابښاد عزيزالرحمن سعيدي، د معمول پرخلاف، د عالي شورا سروالي پخپله وکړه. د صدارت په بندي خانه کې د " امين ناخدا" په نامه مستنطق راته وويل چې ستا د پوهاندۍ په ترفيع کې له موږ نه پوښتنه وشوه، خو موږ ځواب ورکړ، چې دا ستاسو خپل کار دئ. زما دغه اثر په ۱۹۸۹ کې په پېښور کې د محاذ اسلامي د تنظيم له خوا په فارسي، او پښتو ژباړه يې د محترم افضل ټکور په زيار وروسته خپره شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پوهاند هاله او زما په اړه د ښاغلي سیستاني لیکنه له یوه بل اړخ نه هم د حیرانۍ وړ ده. دی له موږ نه د "باید پرسید" حکم کوي، او دا دغسي حکم دئ چې د پولیس آمر یې په جرمي عمل تورن نه کوي، نه له عالم او استاد نه، هغه هم له پوهاندانو څخه. په دې اړه دغومره وایم چي دا به د ښاغلي سیستاني په ګټه وي چې د ادابو د سلوک یو کورس ولولي.

ښاغلئ سیستاني په تاریخپوه یادیږي، او دا خو د یوه تاریخپوه وظیفه ده چې لیکني یې په واقعیتونو او د ثقه شواهدو پر بنسټ وي، خو د ده لیکني کاشکي دغسي وای. دغي لیکني ته یې ځیر شئ، چي په افغان-جرمن ویب سایټ کې د ۲۰۱۴ کال د دسمبر په ۱۳ مه کړې ده، او ویلي چي افغانستان "... از زمان شاه شجاع تا امیر حبیب الله خان (۱۸۰۹-۱۹۱۹) در سیاست خارجي خود مستقل نبوده است، و بدون اجازه انگلیس نمیتوانست با هیچ کشور دیگر روابط دیپلوماتیک داشته باشد. به کلام دیگر افغانستان یک کشور تحت الحمایه و زیر نفوذ سیاسي انگلیس بوده است."

ښاغلي سیستاني په دغو دوو جملو کي درې غلطۍ کړي دي:

یوه غلطي یې داده "... تا امیر حبیب الله خان ...۱۹۱۹" ده. د تا امارت امیر حبیب الله خان ۱۹۰۱ کیږي، نه ۱۹۱۹. په داسي حال کي چي د لیکونکي مطلب تا اخیر امارت امیر حبیب الله، یا ۱۹۱۹ دئ.

دوهمه غلطي یې دا ده چي په کال ۱۸۰۹ کي شاه محمود پاچا شوئ وو، نه شاه شجاع. شاه شجاع اول ځل په ۱۸۰۳ کي پاچا شو او دوهم ځل د افغان – برتانوي هند په لومړئ جګړه کي په واک رسول شوئ و.

د ښاغلي سیستاني ډېره غټه غلطي دا بله ده چي د ده په فکر افغانستان د ۱۸۰۹ نه تر ۱۹۱۹، یاني د یوې پېړۍ نه اوږدې مودې پوري "... یک کشور تحت الحمایه و زیر نفوذ سیاسي انگلیس بوده است." د هغه چا لپاره چي ځان د افغانستان "تاریخپوه" ګڼي، دغسي غلطي د هغه ټوله پوهه تر سوال لاندي کوي.

حقیقت دادئ چي افغانستان د ستر احمد شاه نه د افغان – برتانوي هند تر دوهمي جګړې پوري، د افغان – برتانوي هند د لومړۍ لنډې جګړې دورې نه پرته، پوره خپلواک هیواد و، او له هغه نه وروسته تر ۱۹۱۹ پوري د افغانستان یوازي باندنۍ اړیکی د برتانوي هند د حکومت له خوا تر سره کېدې. افغانستان په دغې دورې کي هم د چا مستعمره نه و.

ددغي موضوع لنډه شرح لازمي ښکاري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هند برتانوي حکومت نه دغومره ساده، او نه دغومره سرټنبه و، چي له افغانانو سره په جنګ کې د خپل پوځ له تباه کېدلو نه وروسته دغه هیواد تر خپل نفوذ لاندي ساتلی وشي. د هغه لپاره یې په افغانستان کې د نفوذ د ساتلو میکانیزم او وسایل هم نه لرل. که ښاغلئ سیستاني غواړي د معاصر افغانستان تاریخپوه وي، ورته لازمه ده چي په دې اړه د تاریخ یو کورس ولولي.

په هر حال امیر دوست محمد هغسي چي په خپلي لومړنۍ لنډي واکمنۍ کې د خپلواک افغانستان واکمن و، په دوهمي اوږدې امیري کي یوویشت کاله هم خپلواک و. هغه لا په ۱۸۴۸ کي یو پوځ د خپل زوی، سردار محمد اکرم، په قوماندانۍ هند ته واستاوه، چي د سیکانو د واکمن، رنجیت سنګه، په مصلحت له برتانویانو سره وجنګیږي. رنجیت سنګه امیر ته د پېښور د ورکړي وعده ورکړې وه. په ګجرات کي جنګ وشو، خو برتانوي پوځ دغه ګډ پوځ مات کړ، او بل کال (۱۸۴۹) یې پېښور هم ونیوه. د امیر دوست محمد خان په دوره کې له برتانوي هند سره یو تړون په ۱۸۵۵ او بل یې په ۱۸۵۷ هم لاسلیک شو. خو هغه دواړو برابرو خواو لاسلیک کړ، او هري خوا د بلي خوا دوست، خپل دوست، او دښمن خپل دښمن و باله. د دوهم تړون له مخي افغانستان ومنله، چي د برتانوي هند یو مسلمان تبعه، نه کوم انګلیس چارواکئ، به په کابل کي د وکیل په نامه ځای پر ځای وي. د هغه وظیفه په اصل کې د خبر لوڅې وه، چي خپل حکومت ته د روسیانو په باره کې خبرونه مخابره کړي. په دغه وخت کي برتانویان په هند کې له یوه ستر پاڅون سره مخ شول، چي شاوخوا د یو میلیون پاڅوونکو په وژلو سره یې وځاپه. له هغه وروسته و، چي د برتانیې حکومت د هند اداره په خپل لاس کې ونیوله.

د برتانوي هند حکومت له امیر دوست محمد سره د افغانستان په بیرته متحد کولو سره مرسته هم وکړه. کندهار او هرات دواړه، چي کلونه کلونه په خپل سر شوي، او سروالان یې، که څه هم د هغه وریرونه وو، د فارس د حکومت تر تاثیر لاندي شوي وو، د برتانوي حکومت د وړیا پیسو او وسلو په مرسته، په عالي تدبیر او بې له جنګ نه، بیرته له مرکزي حکومت سره یو موټی کړل، او د خپل بري په پای کي د ستر امیر په لقب، له یوویشت کلونو واکمنۍ نه وروسته په کال ۱۸۶۳کي په هرات کي وفات شو.

د امیر دوست محمد په دوهمي واکمنۍ کي د نائب امین الله لوګري، او د محمد شاه بابکر خیل لغماني نه پرته بل مهم کس له مینځ نه وړل شوئ نه دئ. یاغي ټګاو هم په پوځي قوت سره ارام کړل شو. امیر دوست محمد په ولسي ډوله اداره سره په ډېر ښه نوم یادېده. که چا ظلم او تېری کاوه، ورته به ویل کېده، چي د امیر دوست محمد له عدالت نه خبر نه یې. دی به په اس سور له خپل منشي سره د کابل په کوڅو کې ګرځېده، د عارض شکایت ته به یې په ځیر غوږ نیوه، او په اړه به یې منشي ته هدایت ورکاوه. ستر امیر په خپلي دوهمې واکمنۍ کي د اموي کورنۍ مؤسس خلیفه معاویه سره پرتله کېدی شي. په داسي حال کي چي د قریش واکمني

(c) ketabton.com: The Digital Library

کورنۍ ته منسوب معاویه د شام له ولایت نه ځان د خلافت درجې ته ورسوه، محمدزي دوست محمد ، چې مور یې د کندهار د سپاه منصور قزلباشه وه، او دی د درویشتو ناسکه ورونو تر ټولو کشر وو ، اول د سدوزي واکمنو ، او بیا د خپلو مشرو ورونو په ورانديي له اوږدې مبارزې نه وروسته په خاص تدبیر سره ځان د افغانستان واکمنۍ ته د امیر په نامه ورسوه. امیر افغانستان ته په لږو حکومتي عوایدو ، او له تشدد نه پرته، په ښې اداري سره او د ټوټه شوي هیواد ، په بیا متحد کولو سره غټې خدمتونه وکړل، خو افغانانو د هغه د خدمتونو درناوی نه دئ کړئ، او د هغه وخت شرایط یې هم په نظر کې نه دي نیولي. اوس حتی د تاریخپوه په نامه، ښاغلئ سیستاني لا د هغه وخت افغانستان د " انګلیس تحت الحمایه" هیواد بولي او په خپله هغه، بې له دې چې نوم یې واخلي، د برتانوي هند تر نفوذ لاندي ګڼي.

که د ښاغلي سیستاني حکم ربښتیا وای، برتانوي هند به ولي د افغانستان د لاندي کولو لپاره د جنرال رابرټس په قوماندانۍ یرغل کاوه؟ حقیقت دا دی چې افغانستان د افغان-انګلیس تر دوهم جنګ پوري د ښاغلي سیستاني د حکم پرخلاف " ... یک کشور تحت الحمایه و زیر نفوذ سیاسي انګلیس" نه و ، او امیر شیر علي دغسي واکمن نه و ، چې د افغانستان باندنی سیاست دوی ته وسپاري، او د دوی یو انګلیس الاصله سیاسي استازئ په کابل کې ومني، نتیجه جنګ او د کابل اشغال، او په مزار کې د امیر وفات شو ، خو په کابل کې د برتانوي هند سیاسي استازي، کوګناري له خپلو چارواکو سره په یوه ملي پاڅون کې ووژل شو ، او کابل بیا اشغال شو. وروسته د دوی پوځ د کندهار په میوند کې د غازي محمد ایوب په مشرۍ، د افغانانو په زور په غوځه مات شو . په کابل کې د برتانوي هند چارواکي د دوي له دوهم یرغل نه وروسته په دې لټه کې شول، چې افغانان د دوی په خوښه کوم افغان د امیر په نامه په شمالي افغانستان کې د امیر په نامه ومني، او پخپله له افغانستان څخه په شا شي. دوی په دې کې هم پاتي راغلل. حتی سردار عبدالرحمن هم، چې په سمرقند کې له یوولس کاله کډوالي وروسته نه افغانستان ته ستون شوئ و ، اول د دوی شرایطو ته غاړه نه ایښوده. په خان اباد کې، چیرته چې هغه له سمرقند نه ځان رسولئ و ، د برتانویانو د دوی افغان قاصدانو له لاري د خپل نیکه د وخت افغانستان واکمني غوښتله. برتانویانو قندهار له افغانستان څخه جلا تر خپل نفوذ لاندي نیولئ وو ، خو سردار عبدالرحمن چې د میوند فاتح، سردار محمد ایوب، په خپلې لاري کې لوی خنډ ګاڼه، د برتانویانو شرایط ومنل، او له خپلي اولې ادعا نه تېر شو.

دی بیا د برتانویانو په موافقه کابل ته د تنګ په خط کې په چاریکارو کې، د ۱۸۸۰ کال د جولای په شلمه د شاوخوا دېرشو زرو افغانانو له خوا د امیر په توګه غوره شو ، او برتانویانو دوه ورځې وروسته (جولای ۲۲) د هغه واکمني په رسمي ډول ومنله. په کابل کې د برتانوي هند سیاسي استازي، لیپل ګریفن، له امیر عبدالرحمن سره، د سرای خوجه شاته، په ذمه غونډۍ کې دوه ورځې په رسمي ډول خبري وکړې او د موافقې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شرایط رسمي او نهایي شول. برتانویان له کابل نه ووتل، او امیر عبدالرحمن هلته خپله واکمني پیل کړه. دغه ټول انکشافات په تفصیل سره یوازي زما د ایم. فل. په تیسس کې بیان شوي، چې هغه په ۱۹۷۱ کې په څه باندي درې سوه مخونو کې په دغه نامه خپور شو: افغانستان، د داخلي سیاسي انکشافاتو مطالعه، ۱۸۸۰-۱۸۹۲.

پـه لنډ ډول، افغانستان د امیر عبدالرحمن پـه واکمنۍ کې هم د کوم هیـواد مستعمره نـه وه. د هیـواد یوازي باندنۍ اړیکې د برتانوي هند حکومت ته منحصرې شوې. په کابل کې یوازې د هند مسلمان تبعه د اېجنټ په نامه هستوګن شو، چې وظیفه یې د خبر لوڅۍ وه، او هغه په دربار کې هغسې حیثیت لاره لکه وکیل چې د امیر دوست محمد په وخت کې لاره. پر ده باندي امیر قیود هم ایښې وو. ده امیر ته هم رپوټونه تهیه کول او خپله پوسته یې هم د امیر پوسته رسوونکو وړله، او راوړله، او په دربار کې یې هم یو محقر ځای درلود، چې حتی مارټمر ډیورنډ، چې په کال ۱۸۹۳ کې هغه په دربار کې په دغه حال ولید، خپل حکومت ته یې د هغه په هکله شکایت وکړ.

امیر عبدالرحمن پـه داخلي چارو کې پـوره خپلـواکي درلـوده. افغانـانو هم پـه خپـل عـادي ژونـد کـې د خارجي نفوذ احساس نه کاوه. خارجي قوه په افغانستان کې میشته نه وه. حکومت د خپلو قوانیو لـه مخې چلول کېده. د افغانستان پوځ هم محدود نه وو. د امیر د واکمنۍ په اخیرو کې نژدې یو لـک منظم دایمي پـوځ تنظیم شوئ او وسله وال شوئ و. د امیـر پـه وخت کې د کابـل ماشین خانـه، چې امیر شیرعلي خان شروع کړې وه، دغومره فعاله وه، چې ډول ډول توپونه پکې جوړېدل. پـه داخلي چارو کې د امیر عبدالرحمن خپلواکي لـه دوه لاندي بېلګو څخه ښه پوهېدل کېدلی شي.

په کال ۱۸۸۵ کي چي امیر په رسمي دعوت هند ته تللئ و، هلته وایسرای ځیني وغوښتل چې کـه دی د افغانستان په داخلي چارو کې هم د ده مشوره ومني. امیر ورته رد وویل، چې زما رعیت په داخلي چارو کې ستا مشوره نه مني، او زه دغه کار کولی نه شم، او زه یوازې په باندنیو اړیکو کې ستا مشوره منم. بـل مثـال د امیـر د داخلي خپلواکۍ په اړه د کونړ د سید محمود پاچا په اړه دئ، چي هغه د جنګ په وخت کې د غازیـانو پـر ضـد د برتانویانو خوا نیولې وه. په جلال اباد کي یې د برتانوي هند حکومت لـه سیاسـي استازي، لیپـل ګریفن سره پـه کتنه کې ورته مشوره ورکړې وه، چې افغانستان دي په وړو برخو ووېشل شي، په دې ډول چي یوه له بلې نـه بېلـه او ټولې یې د برتانیې تر لاس لاندي وي. ده دغه مشوره هم ورته ورکړې وه، چې "... تر هغو چي محمد جـان خـان او پلویان یې پوره مات شوي نه وي، او د برتانیې حکومت پـوره لاس بـری شـوئ نـه وي، لـه هغـه سره دي اخیـري فیصله و نه شي." د هغه مشورو په ګریفن دغومره ښه اثر کړئ و، چې ورته یې دغـه بـل ضـمانت ورکـړ، چې "ډی دي ډاډه وي چي حکومت به خپل لوزونه، او ټولي وعدې چي ورسره کړي، هر څه چي پېښ شـي، تـر سره کـړي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې امله به هيڅ تاوان ورته و نه رسيږي، چې ده د برتانيې خوا نيولې ده." خو د امير عبدالرحمن په وخت کې د ګريفن ضمانت بې اثره شو او هغه له سيد محمود سره چې د امير شيرعلي د کورنۍ پلوی هم و، سخته ونيوله او ترېنه وغوښتل چې د ده سلام ته کابل ته راشي. دی پر ځان وېرېده، چې امير به يې له مينځه يوسي، لکه چې نور محلي متنفذ کسان يې هم له مينځه وړي وو. ده د هند له حکومت نه وغوښتل، چې امير ته د ده سپارښتنه وکړي. په دې اړه ځو ليکونه تبادله شول، او په يوه کې يې ليپل ګريفن ته وويل: "کوم هغه خدمتونه مې چې کړي، په دغه مقصد نه وو چې په بله نړۍ کې راته ګټه ورسوي." ده دا هم ورته وليکل چې "تر اوسه مې چې څه په وسه کې وو، حکومت ته خدمت وکړ، او په خلکو کې مې بد نوم وګاټه، او تر هغو به کابل ته ولاړ نه شم چې تر څو مې د برتانيې حکومت نه ډاډينه ترلاسه کړې نه وي." د برتانوي هند حکومت د باندنيو چارو وزير، لايل، د ۱۸۸۲ کال د جنوري په ۱۲مه امير ته وليکل چې وايسرای "... ډاډه دئ، چې د عدالت په هغه احساس چې تاسي جلالتمآب پکې نوم ايستلئ دئ، ټکنی به مو کړي چې له سيد احمد [سيد محمود] نه د هغه د زوی د ګناهونو قصور واخلئ." د ده زوی سيد احمد د امير د پوځ نه هغه وخت په شا شوئ و، چې دی کندهار ته له سردار محمد ايوب سره د مقابلې لپاره روان و. په ځواب کې امير ورته وليکل چې "که هغه [سيد محمود] په پاک زړه د هغه احترام وکړي. ... زه به د هغه د زوی په ګناه جزا ورنه کړم، او که يې عملونه د قولونو پرخلاف وو، زه به بله چاره و نه لرم، غير له دې چې ويې شړم." د هند حکومت د هغه په اړه نور څه و نه کړل. او امير خپل سپه سالار، غلام حيدر څرخي، ته د هغه په اړه همدغسې حکم وکړ، او هغه د ۱۸۸۲کال په نومبر کې سيد محمود له خپل مقر، د کونړ له پشد، نه وشاړه. هغه اول متايي، او بيا له هغه ځايه د هند حسن ابدال ته پناه يووړه، او د امير د ژوند تر پايه پورې هلته يې د برتانوي حکومت په معاش ژوند کاوه، او د امير حبيب الله په وخت کې بېرته کونړ ته ستون شو.

امير لا په کال ۱۸۹۲کي چې د برتانوي هند حکومت چترال ونيوه، په داسي حال کي چې روسانو په کال ۱۸۹۲ کي له پنجه نه پورته د بدخشان علاقه له افغانستان نه په زور نيولې وه، افغانستان ته خطر حس کړ، او په فرمانونو کي يې خپل ولس په دې ډول مخاطب کړ، چې اوه خلکو، هغو چې په افغانستان باندي دوه ځلي يرغل کړئ، غواړي درېيم ځل يې هم وکړي، خو د هند حکومت په دې اړه ځان پوه نه کړ. لکه چې په دې اړه يې ځان ناګاره اچولئ و، چې امير دخپلې واکمنۍ په اخيرو کلونو کې چې حکومت يې ټينګ او پوځ يې پياوړئ و، ځان حتی د هند حکومت ته په رسمي ليکونو کې هم د خپلواک افغانستان او د هغه د مضافاتو واکمن ښوده.

ښاغلی سيستاني د غټو ويناوو او حکمونو په صادرولو سره عادي دئ. هغه هم بې له دې چې حکمونه يې په واقعيتونو بنا وي. د ده دغي وينا ته توجه په کار ده، چې د ۲۰۱۵ کال په جون کي يې په افغان-جرمن ان لاين کې کړې: " ... هر يکي از اينها [شاهان و اميران افغانستان، از زمان احمد شاه بابا تا ظاهرشاه] ده ها،

(c) ketabton.com: The Digital Library

صدها لشکر زیر فرمان خود داشتند، که در سرتاسر قلمرو مستقر بودند." یو څوک چې دغې وینا ته ښه ځیر شي، ورته به عجبه ښکاره شي چې دا څنګه تاریخپوه دئ چې دغه وینا یې کړې، چې هغه برسېره پر دې چې مبهمه او مبالغه ایزه ده. په واقعیت بنا نه ده. له هغې نه ښکاري چې افغانستان په دغې اوږدې مودې کې لوی پوځونه لرل. حال دا چې تر امیر عبدالرحمن نه د مخه افغان واکمنو دغومره عواید نه لرل، چې لوی پوځ لرلی وشي. لوی پوځونه له کافي عوایدو نه برسېره ودانیو، دفترونو او میرزایانو ته ضرورت لري. په داسې حال کې چې ځینو قومونو حکومت ته مالیات نه ورکول، او نورو چې د جمع بست په نامه ورکول، ډېر لږ وو، چې هغه هم د هغو ملکانو له لارې حکومت ته رسېدل. دا امیر عبدالرحمن و، چې له درانیو نه پرته، د نورو قومونو په ښیرازو مځکو باندې یې د سه کوټ سیستم جاري کړ، چې د هغه له مخې دمځکو درېیمه برخه حاصلات حکومت ته تخصیص شول. په دې اړه ډېر پاڅونونه وشول، او حکومت په خپل پوځ هغه ټول وځپل. تر هغه د مخه د افغانستان نظامي قوت له منظم پوځ (سپاه منظم) نه په غیر منظم پوځ (سپاه غیر منظم) ډېر متکي و.

امیر شیرعلي په دوهمي واکمنۍ کې تر پنځوس زره نه زیات منظم پوځ، د اول ځل لپاره، تنظیم کړ، دا امیر عبدالرحمن و، چې نژدې یو لک منظم پوځ یې تنظیم او وسله وال کړ، او حکومتي عواید یې د درندو مالیاتو او ګمرکي عوایدو په وضع سره تر پخوا نه په کراتو زیات کړل. تر دوی د مخه واکمنو په زیاتي اندازې په قومي ایله جاري یا سپاه غیر منظم اتکا لرله، خو هغه د قومي مشرانو تر نېغ حکم لاندې وو، او هغو د دغه خدمت په بدل کې له حکومت نه ډېري پیسې او امتیازات ترلاسه کول. په دې ډول دوی د ډېر قوت او اهمیت خاوندان کېدل. څنګه چې په افغانستان کې د واکمنو کورنیو په غړو کې ډېر جنګونه کېدل، او باندني یرغلونه هم یو وخت بل وخت کېدل، واکمنان قومي ایله جاریو ته ډېر محتاج وو. دا امیر عبدالرحمن و، چې د لوی منظم پوځ په تنظیمولو سره یې د افغانستان دغه ملک الطوایفي طرز له مینځ څخه یوور، او په ټول ملک کې یې د خپلو چارواکو له لارې حکومت وکړ. دغه موضوع او دغه انکشاف په اصل کې ډېر پېچلئ او د ټولني او امنیت په چارو کې یې اهمیت هم ډېر دئ. هغه زما په دغه اثر کې په تفصیل څېړل شوئ دئ: د افغانستان ټولنه او حکومت د امیر عبدالرحمن په واکمنۍ کې.

ښاغلي سیستاني په دې نژدې وختو کې د نیشنلستانو پېښې کوي. هغه کتابګوټئ چې ده د یو شمېر لیکوالو له لنډو لیکنو نه تنظیم کړئ، په دغه نامه یاد کړئ، " دفاع از ارزش های ملي وظیفه عناصر ملي است." داسي هم دي چې د نورو لیکني د افغان نیشنلیزم یا خپلواکۍ پرخلاف وګڼي، هغوی په ترخو کلمو یادوي، او حتی پرې تور لګوي. د بیلګي په ډول ده د ۲۰۱۴ کال په سپتمبر کې په افغان- جرمن ویبسایټ کې د ډاکټر محمد زمان ستانیزي په اړه لیکلي چې " اقای ستانیزي برای بې اعتبار ساختن استقلال کشور چقدر پول از انګلیس و پاکستان میګیرید؟"

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددغې وينا په لوستلو سره به ډېر لوستونکي حېران شوي وي، چې دغه "تاريخپوه" څه وايي؟ د ده وظيفه تاريخ ليکنه ده، چې حقيقت و مومي يا په نورو تور و لګوي؟ له تور نه يې ښکاري، چې دې خبر دئ چې ستانيزی له " انګليس او پاکستان" نه د خپل خدمت په برابر کي پيسې تر لاسه کوي، خو دا معلومه نه ده چې هغه څومره دي. ښاغلئ سيستاني په ډاکتر ستانيزي دغه تور وروسته له هغه ولګوه، چې هغه په کومي تلويزوني مرکې کي ويلي و، چې افغانستان له ۱۹۱۹ د مخه هم خپلواک و، خو ښاغلي سيستاني چې هغه په دلايلو رد کولی و نه شو، دغه تور ولګوه، چي ځان د افغان خپلواکي او نيشنليزم مدافع وښيي، خو دی فکر نه کوي چې د افغانانو ياد دغومره ضعيف نه دئ چې د ده هغه خدمتونه له ياده وباسي، چې د شوروي د اشغال په وخت کي يې شوروي يرغلګرو او د هغه لاسپوڅي رجيم ته د انقلابي شورا د رئيسه هيئت د غړي په توګه کړي او په دغه عضويت سره يې د هغو د سياستونو او عملونو پلوي کوله، چې مقصد يې د افغان نيشنليزم او خپلواکۍ ځپل، او د هغو د مدافعانو وژل وو، د دې لپاره چې افغانستان د پرچمي رجيم له لاري يو تابع هيواد شوئ وي. په دې اړه ښاغلئ جمشيد پايمرد د ۲۰۱۵ کال په فبروري کې په افغان- جرمن ويبسايت کي ليکلي، چې " ... کدام اساس و معيار در نظر گرفته شد که معلم صاحب [سيستاني] يکدفعه از ده پانزده نفر ادم درجه اول مملکت شدند و عضو هيئت رئيسه شوراى انقلابي شدند؟ و دفتر کار معلم صايب سيستاني که در ارگ بود چنان در چند پرده حفاظه ميشد که براى رسيدن به حضور ايشان بايد از هفت خوان رستم عبور ميشد؟" ښاغلي سيستاني د هغه په ځواب کې د انقلابي شورا غړېتوب منلئ، خو هغه يې د خطر د رفع لپاره ښوولئ، او دا يې هم ويلي چې دی د هيڅ ګوند غړئ نه و. په دې اړه ښاغلئ سيد حميدالله روغ وليکل چې " ... مطمئن هستم که ازين اظهار ايشان راهي به سوى برئت کشوده نيست."

په رښتيا هم يو څوک چې په دغسي ايدیالوجيکي رجيم کې، لکه د پرچم، سمله لاسه په دغسي لوړ مقام و ګمارل شي، هغه څوک وي چې مقاماتو ته د اعتبار وړ وي. دا خو مالومه ده چې د پرچم ګوندګي دغسي غړي هم لرل، چې غټې وظيفې يې تر سره کولې، خو ګوندي غړيتوب يې پټ، او په ښکاره غير ګوندي و. اساسي دا ده چې ژوند په هر حال کي د وجدان يا عقلي او اخلاقي پرنسيب له مخې وشي. د دغسي پرنسيب خاوندان په خاص ډول خپل ولس ته د خطر په وخت کي ستونزي مني او حتی مرګ مني خو خپل خلک نه پرېږدي، او له خپل پرنسيب نه نه تيرېږي، او خپل وجدان نه معذب کوي. افغان مجاهدينو د شوروي اتحاد د اشغال او د هغه د لاسپوڅي پرچمي رجيم په وخت کې همداسي وکړل، او د يوه ميليون نه ډېر يې شهيد شول. که دوی هم د ښاغلي سيستاني په شان تسليم شوي وای، شورويانو به ټول افغانستان لاندي کړئ وای، خو دوی د ښاغلي سيستاني پرخلاف د يوه زبرځواک په وړاندي هم په خپلو ملي او ديني ارزښتونو تر پايه پوري ټينګ ودرېدل. خو ښاغلئ سسيستاني په دغه وخت کې هم د يرغلګرو او د پرچم رجيم خوا ونيوله، او د انقلابي شورا په رئيسه هيئت کي

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې ورته خدمت کاوه، نه خپل وطن او خپلو خلکو ته. په دغې مخینې سره اوس دی باید عادي ژوند اختیار کړي، او له دې نه ډډه وکړي، چې د غومبسې په شان چیچل وکړي. خو دی داسې نه کوي او اوس هم نارې وهي، چې "ما نه فرد را برای نظام میخواهیم، و نه نظام را برای فرد، بلکه هر دو را براي وطن و خدمت به آن میخواهیم." اوس به دغې پوښتنې ته څه جواب ورکړي، چې که ته په رښتیا په خپلې دغې ادعا معتقد وای، ولې دې شوروي یرغلګرو او د هغو لاسپوڅي پرچمي رجیم ته په انقلابي شورا کې خدمت وکړ، نه خپل وطن ته، چې پکې پیدا شوئ، لوی شوئ، روزل شوئ او تعلیم کړل شوئ وې؟ په دې ډول تا په اخلاقي لحاظ هغه استحقاق له لاسه ورکړئ، چې اوس افغانانو ته د وطنپالنې توصیه وکړې. ته نور د اخلاق معلم کېدلی نه شې.

د ښاغلي سیستاني بل حکم د همدغه کال (۲۰۱۵) د جولای په میاشت کې په افغان- جرمن ویب سایټ کې کړئ، او ویلي چې "داود خان با هیچ کس از سیاست مردان معاصر خود قابل مقایسه نیست." دی نه مشخص کوي چې محمد داؤد له کوم اړخ او نظر نه د خپل مهال له سیاست مارو سره د پرتلې وړ نه دئ. په اصل کې که تاسې یو څوک د هغه د وخت په شرایطو کې و نه ګورئ، هغه په رښتنې ډول پېژندلی نه شئ، او که یې په اړه هر څه ووایې، هغه به ستاسې خپل نظر وي، یاني عندي رنګ به ولري، او علمي او افاقي به نه وي. ښاغلي سیستاني به محمد داؤد له دې امله د خپل عصر د سیاستمارو سره د مقایسې وړ نه ګڼي، چې هغه د سرطان کودتا په زیاته اندازه د پرچمیانو په مرسته وکړه، او د هغوی د سر کسان یې په حکومتي لوړو مقامونو و ګمارل، او نور پرچمیان یې په اطرافي ادارو کې په زیات شمېر مقرر کړل. په دې ډول د پرچم ګوندګي حیثیت او اعتبار وموند.

د ښاغلي سیستاني په نظر د محمد داؤد معاصر سیاستماران به د هغه ترونه او تربرونه وي. خو دی له خپلو ترونو سره پرتله کېدلی نه شي. هغوی د خپل مشر ورور، محمد نادر په مخکښې او تدبیر دغه نظام له کورني جنګ نه وروسته په پښو و دراوه او محمد داؤد په دغه نظام کې هغه وخت هسک شو چې امنیت پکې خوندي، حکومت پر ځای ولاړ، او منځنۍ تعلیم کړې طبقه هسکه شوې او هیواد د عصري کېدلو پر لار روان و. د محمد داؤد له "معاصر سیاستمدار" نه به د هغه مطلب اروانباد پاچا محمد ظاهر وي، چې دواړه سره همزولي او تربوران وو. محمد داؤد په کال ۱۹۱۰ کې او محمد ظاهر په ۱۹۱۴ کې پیدا شوئ و، خو دوي د شخصیت له نظر نه ډېر متفاوت وو، پاچا دموکرات، لبرل، او د واکمنۍ چندان لېوال نه و. د اعدام مخالف و، په داسې حال کې چې محمد داؤد زورواک، د واکمنۍ لېوال، نیشنلست، او د اعدام پلوی و. دواړو د سیکولر نظام او د هیواد عصري کېدل غوښتل. محمد داؤد د صدارت په لسو کلونو، او پاچا د دموکراسۍ په لسیزه کې وځلېد. خو محمد داؤد چې د صدارت په وخت کې وځلېد، د پاچا او د خپل ورور د همکارۍ له امله هم و. البته دی د انکشافي پروجو نوښتګر او مخکښ و. په هر حال ده د صدارت په دوره کې د انکشافي او عصري کولو حرکتونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پلان شوي اقتصاد په چوکاټ کې پر مخ بوتلل. دوی دواړه د وطن صادق خدمتګاران وو، او هیڅ یوه یې ناوړه استفاده نه ده کړې، او محمد داؤد له خپل شخصي ملکیت نه د هیواد د ابادۍ لپاره ډېره استفاده کړې ده.

خو ښاغلئ سیستاني دا په نظر کې نه نیسي، چې محمد داؤد له اول نه زورواک و، او په سیاست او اداره کې یې له شدت او زور نه کار اخیستئ، په تېره په اولو وختو کې چې د هغه له امله په "سردار دیوانه" هم یادېده. د صدارت په وخت کې یې د اروابناد شاه محمود د صدارت نوې ډموکراسي خپه کړه، چې خلک ورته ډېر هیله من شوي وو، او په ولس مشرۍ کې یې د پاچا محمد ظاهر د وخت د ازادي او ډموکراسي مخه ونیوله. په دې ډول محمد داؤد په افغانستان کې د فردي ازادۍ او دموکراسۍ د غورځنګ خپه کوونکئ او د ازاد مارکیټي اقتصاد مخالف ګڼل کېدلی شي. ده وروسته د سرطان په کودتا دغسي قانوني نظام نسکور کړ، چې لویې جرګې منلئ، او سراسري ازادو انتخاباتو تائید کړئ و، او له امله یې ازادي او ډموکراسي په افغانستان کې په بېساري ډول ځای نیولئ و. په دغې دورې حکومت تر هر وخت نه ډېر د قانون له مخې چلېده او ښځې او نارینه په بېساري ډول ازاد وو. دغه ټول انکشافات هغه وخت ممکن شول، چې په افغانستان کې د لومړي ځل لپاره د قانون له مخې سلطنت واکمني پاچایي کورنۍ ته، او حکومت اولس ته مختص شو. دا په افغانستان کې په پاچایي نظام کې د دموکراسۍ د یوې نوې پروسې شروع وه، چې د وخت په تېرېدولو سره پیاوړې کېدله. رسمي چارواکي هم تر بل هر وخت ډېر د لیاقت او تخصص له مخې حکومتي مقامونو ته رسېدل، او دغه کار په جامعې هم ښه اثر کاوه. ډېره مهمه دا هم ده، چې په دغه موده کې فرد د سیاست له مخې بندي شوئ نه دئ، او بندي کېدل یوازې د محکمې په حکم و. هیڅ څوک اعدام شوي نه دي. پاچا محمد ظاهر د اعدام مخالف و. د ده د انسان دوستۍ حس له دغې پیښې نه واضح دئ: پاچا یوه ورځ یوازې، د خپلې ملکې او ډرېور په ملګرتوب له کابل نه پلخمري ته لاړ او هلته یې د یوه مقتول له پلار نه وغوښتل، چې د خپل زوی قاتل، چې هغه د ده وراره و، او د محکمې په حکم په اعدام محکوم شوئ و، وبښي. هغه په افتخار سره د پاچا خبره ومنله. دغه پېښه ډېرو ته د یقین وړ نه ښکاري، خو دغه قصه ما ته دغسې یوه کس کړې، چې زه پرې باور لرم.

د ډموکراسۍ د لسیزې په دغو انکشافاتو سره افغانستان په سیمه او نړۍ کې نوم وایست. په دغه دوره کې افغانستان د لوېدیځې نړۍ و نارینه او ښځو ګرځندویانو ته دغسې یو هیواد شوئ وو، چې هغوی په ډاډېنه سره په ټول افغانستان کې ازاد ګرځېدلی، او ځانله په خپلو خیمو کې اوسېدلی شول. هغومره ډېر ګرځندویان چې په دغې دورې کې افغانستان ته راغلل، شاید هیڅ وخت په دغه ډېر شمېر نه وي راغلي. د هغو په راتګ سره د ګرځندوی صناعت (هوټلونه، تم ځایونه، د لرغونو سامانونو او اثارو هټۍ) په بېساري ډول سره وده وکړه، او په مجموع کې افغان اقتصاد یې پیاوړئ کړ. نو ویل کېدلی شي چې د قانوني پاچایي او د ډموکراسي لسیزه د معاصر افغانستان په تاریخ کې یوه ځلانده دوره وه، خو د واک لېوال، محمد داؤد دغه ځلانده دوره د "قلابې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دموکراسي" په نامه، د چپیانو په مرسته په کودتا سره ختمه کړه. په داسي حال کې چې ده لـه اتلس کلنـۍ نـه تـر هغه وخت پوري څه کم څلویښت کاله په ملکي او نظامي لوړو مقامونو کې په پوره اختیار سره واک چلولئ و. ده په دې قناعت و نه کړ او کودتا یې وکړه، چې په هغې سره یې په وطن کې یو نوئ تخریبي فصل پرانیست.

محمد داؤد په کودتا سره قانوني نظام نسکور او قانوني ژوند او قانوني حکومت بې اهمیت کړ. ده یـو شمېر د سر کسان هم، د اروانښاد محمد هاشم میوندوال، اروانښاد مرستیال خان محمد، او اروانښاد ماما زرغـون شنواري په ګډون، سره له دې چې هغوی د ده په شان نیشنلت وو، د پرچمیانو پـه فشـار، د محـاکمې نـه پرتـه، د کودتا په تور له مینځ نه یوورل، او نور ډېر یې بندي کړل. ده پـه دغـه ډول د سر کسـانو اعـدام بیـا رواج کـړ، پـه داسي حال کې چې د افغان سیاست له دغه وحشي عمل نه، د پاچا محمد نادر خان له قتل نه وروسته پاک سـاتل شوئ و. د کودتا بله پایله دا شوه چې محمد داؤد په نظامي کودتـا سـره واک تـه د رسـېدلو لار وښـودله او دی پـه افغانستان کې د عصري نظامي کودتا مخکښ شو. د کودتا بله پایله دا شوه، چې پوځ په سیاست کې دخیل شو، په داسي حال کې چې تر هغه د مخه، د پوهنتون له مظاهرو سره سره، له سیاسـت نـه لیـري سـاتل شـوئ و. لـه هغـه وروسته و، چې حفیظ الله امین، چې د خلک د ډموکراتیک ګوند د نظامي څانګې آمر و، په دغه فکـر شـو، چـې محمد داؤد کودتا وکړه، موږ یې هم کولی شو. لـه هغـه وروسـته و، چـې ده خپـل ګونـد تـه د نظـامي افسـرانو پـه جلبولو پیل وکړ. ما په خپل ' د ثور کودتا نومي ' اثر کي ویلي و، چې هغـه د درې سـوه نظـامي افسـرانو پـه قـوت کودتا وکړه، خو وروسته راته معلومه شوه، چې هغه په دغو پنځو کلونو کې څـه کـم دوه زره ښـکته رتبـه نظـامي افسران ګوند تـه جلب کـړي، او پـه قـوت یـې دغـومره ډاډه و، چـې غـوښـتل یـې د خپـل پـلان لـه مخې د زمـري پـه میاشت کې کودتا وکړي، او په هغې د "زمري انقلاب" نوم کښېږدي. له هغه نه پرته هم د ولسمشـر پـه نشـتـه تـوب سره، د ده د نظام دوام په شک کې، او د کورنی جنګ احتمال زیات و. نـو ویـل کېـدلی شي چـې محمـد داؤد، لـه خپلو ډېرو خدمتونو سره سره په افغانستان کې د نظامي کودتا او د دې اوږدې ناارامۍ سر مؤسس دئ. پـه اصـل کې د همدغې کودتا او د دغو ناارامیو له امله ده چې د افغانستان راتلونکې د اندېښني وړ شوې ده.

محمد داؤد، چې د خپل ژوند په وروستیو شېبو کي د خلقي کودتاچیانو له خوا خپـل ژونـد پـه خطـر کـې ولیدئ، د خپلي کورنۍ د غړو وژنه یې هم جائزه وبلله. د افغانسـتان پـه تاریخ کي څه، چې حتی د انسان په تاریخ کې به دا یوه بېساري تراجیدي وي. ښاغلئ محمد داؤد ملکیار چـې د محمـد داؤد لـه کـورنۍ سـره یـې د خـپلـۍ ارتباط لاره، او په اړه یې د دقیقو مالومـاتو خاونـد دئ، وایـي چـې د ثـور د کودتـا پـه ورځ " ... کشـتـه شـدن اکثـر اعضای خانواده محمد داؤد خان، بشمول اطفال معصوم به تصمیم داؤد خـان و بدست یکي از اعضـای خـانواده او صورت گرفته است." دا په داسي حال کې چې د محمد داود زامن او لوڼي د لـوړ او ملـي فکـر خاونـدان وو، او هیڅ یوه یې له خپل ممتاز مقام نه د ځان یا کورنۍ لپاره استفاده نه ده کړې. مشـر زوی یـې، عمرجـان لا د دغسـي

(c) ketabton.com: The Digital Library

آزاد قضاوت خاوند و، چي په اخر کي د خپل تره، اروابناد محمد نعيم، په شان د خپل پلار د سياست مخالف شوئ و. محمد نعيم لا د خپل ورور پر ضد د کودتا په لټه کي و. په هر حال، محمد داود د خپلي کورنۍ د غړو - مېرمني، لوڼو (له محترمي درخانۍ نه پرته، چي هغه وخت هغه هلته نه وه (او اوس په سويس کي ژوند کوي) او تور پېکۍ نه پرته (چي وروسته وفات شوه)، او زامنو (له عمر جان نه پرته، چي هغه تر دوى دمخه په ګولۍ لګېدلئ او مړ شوئ و) د ژوند سلبولو حق نه لاره، او د محمد داؤد دغه امر د هغو په حق کي ظلم و، هغه هم په دغسي حال کي، چي معلومه نه وه چي کودتاچيان به د هغوي حيثيت او ژوند ته خطر پېښ کړي، لکه د ده د کورنۍ د يو څو پاتي کسانو، او د هغه د لوڼو - درخانۍ او تورپېکۍ مزاحم نه شول.

ښاغلئ سيستاني سره له دې هم فکر کوي، چي "داؤد خان با هيچکس از سياستمداران معاصر خود قابل مقايسه نيست." دی به په دغه فکر سره فردي ازادي، دموکراسي، قانوني حکومت او حتی ژوند ته هم ارزش نه ورکوي، او په اجتماعي او ولسي ژوند کي به د هغو اهميت او ضرورت درک کولي نه شي. له همدې امله به وي، چي دی اوس هم د تاريخ په نامه په خپلو ليکنو کي خپل شخصي او پرچمي فکرونه ځايوي، او په دې ډول افغان تاريخ مسخ کوي.

ښاغلئ سيستاني د کانديد اکادميشن په حيث ځان د دغه صلاحيت خاوند بولي، چي دا او دغسي نور حکمونه له خپل ذهن نه صادر کړي. ده دغسي حکمونه دغومره ډېر کړي دي، چي اوس يې عادت شوئ دئ، خو په يوه سقه روايت د کانديد اکاډميسن درجه ده ته په دې، چي د انقلابي شورا غړی و، د خاصي پېرزويني په خاطر ور کړل سوېده، لکه چي يو څو نورو ته هم همداسي پېرزوينه شوې ده. لا مهمه داده، چي د افغانستان د علومو اکاډمي په اصل کي دشوروي اتحاد د اکاډمۍ په ما ډل بنا ده، نه د لرغوني يونان افلاتون په ماډل، چي د هغې مؤسس و. دغو دواړو اکاډمي ګانو په اساس کي توپير لاره. شورويانو د افلاتون د اکاډمۍ نوم غوره کړ، چي اکاډمي يې علمي حيثيت ولري، خو دغو اکاډميو سره اساسي توپيرونه لرل، او ډېر مهم يې دا و، چي د افلاتون په اکاډمي کي تفکر ته حد او حدود نه وو، او د شوروي اکاډمي محدوده وه. په ظاهر کي هغه مارکسيزم - لينينزم ته محدوده وه، خو په واقعيت کي لينينيزم- ستالينزم ته. د همدغي ازادۍ له برکته و، چي د افلاتون په اکاډمي کې د ارسطو په شان متفکر هسک شو، چي د تجربې او مشاهدې پر بنسټ يې د اول ځل لپاره د ژوند په هره ساحه کي ژور ابتکاري نظرونه وړاندي کړل، په داسي حال کي چي د شوروي اتحاد په اکاډمي کي حتی نامتو ساينس پوه، سخاروف، د خپل ازاد فکر او قضاوت له امله له مسکو نه د ګورکي ښار ته تبعيد شو. هغه په افغانستان باندي د شوروي اتحاد د نظامي يرغل په وړاندي د مخالفت اواز جګ کړئ و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښاغلئ سیستاني چي د کابل د پرچمي د شوروي ډول اکاډمي کي د کاندید اکاډیمیشن مقام ته جګ شو ، خپله لیکنه به یې د لیننیزم- ستالینیزم په محدود او غیر علمي چوکاټ کې دننه کښلي وي، او که نه ترفیع یې کولی نه شوه. د شوروي اکاډمي محدودیت په خپل وار د دې لامل شو چې، پخپله د شوروي لیننستي او ستالینستي نظام سقوط وکړي، او تلپاتي ځای یې د خلقیانو په وینا د "تاریخ کنده" شي.

اوس چي دغه نظام د تاریخ کنده شوئ او ورسره لیننستي شعارونه، چي ښاغلي سیستاني به ځومره تکرار کړي وي، ده هم د نورو اپورتونیستي چپیانو په شان نشنلیزم ته پناه وړې ده. خو دی په دغه مصلحتي او ویب سایتي نشنلیزم کي هم افراط کوي. هغه وخت چې د نېشنلیزم رښتینې ازموینه وه، ده د شوروي او پرچم خوا ونیوله، او افغان ولس او افغان خپلواکي ته یې شا کړه، نو دې په دغې ازموینه کې په مطلق ډول ناکام شو. اوس دی په هغه لار روان شوئ، چي پرچمیان د مخه پرې روان شوي وو. نجیب الله چې په اخر کې ځان مسلمان وښود ، او کارملیانو مجاهدانو ته وړونه وویل، ښاغلئ سیستاني اوس د پاچا امان الله د نېشنلیزم خوا نیولې، هغه هم په افراطي او شدېل ډول. خو سره له دې هم د هغو نورو پرچمیانو په شان له پخواني محدود فکري چوکاټ نه بیرون او ازاد شوئ نه دئ. نو د ده په دغه نشنلیزم باندي اعتبار کول به هسي سادګي وي. ده بس د وخت په تقاضا سره طرف بدل کړئ، او اوس یې د پخواني پاچا پر ضد مبارزه پیل کړې، او ملامتوي یې چي د مغول واکمنو په شان یې ودانۍ نه دي جوړي کړي. معلومه ده چي دی دغه واقعیت ته ارزش نه ورکوي، چې پاچا محمد ظاهر د معاصر افغانستان په واکمنو کې، یوازنی واکمن و ، چي دغسي دولتي نظام یې د اساسي قانون پر بنسټ پر پښو ودراوه، چې په هغه کې سلطنت له حکومت نه د لومړي ځل لپاره بېل شو ، او ازادي د افغانانو په ژوند کې په فکر او عمل کي په دغه ډول تحقق وموند ، چي بل هیڅ وخت یې په دغسي ډول تحقق موندلئ نه و. دغه اساسي قانون، چي په سیمه کي یې ساریٔ نه درلود ، افغانانو ته ممکنه او اسانه کړه چي ژوند د ازادي په فضا کي وکړي. که څه هم دا د دغې پروسې اوله مرحله وه.

خو محمد داؤد دغه عظیمه او د خلکو په ګټه پروسه، هغه هم د ازادۍ پر ضد پرچمیانو په مرسته په نظامي کودتا سره په ټپه ودروله. ده په خپل دغه قانون ضد عمل سره، د دې لپاره چي ځان د دولتي واک هسکي ته ورسوي، په وطن کي د ناارمۍ ور پرانیست، چي په یوه او بل شکل تر اوسه هم دوام لري، او افغانان د خپل وطن راتلونکي ته اندېښمن کړي. خو څنګه چي ده په خپل دغه قانون ضد عمل سره د پرچم ګوندګي ته اعتبار ورکړ، ښاغلئ سیستاني، او د هغه په شان نور، اوس په یوه او بل ډول، د هغه په ملاتړ، او د پخواني پاچا پر ضد لیکني کوي.

(پای)

(c) ketabton.com: The Digital Library

یادښتونه

دلته د دغې لیکنې منابع هغه وخت یاد شوي، چې په متن کې د لومړي ځل لپاره ذکر شوي دي. تکرار یې په لنډ ډول په متن کې یاد شوئ دئ.

1. ۱- عزیز هندي، د غازي امان الله خان زوال، له اردو نه ژباړوونکئ، فرهاد ظریفي، خپروونکئ، د افغانستان د علومو اکادمي، پېښور، ۱۳۸۱، /۲۰۰۲، مخ ۴۴۰
2. ۲- ریه تیلي ستېیورټ، اور په افغانستان کي، دوهم چاپ، خپروونکئ، یونیورسل. ۲۰۰۰، مخونه، ۵۵۸، ۵۲۰
3. ۳ - لودویک ادمک، د شلمي پېړئ تر نیمایي پوري د افغانستان باندنی چاري، له شوروي اتحاد، جرمني، او برتانیې سره اړیکي، د اریزونا پوهنتون، توک سان، ۱۹۷۴، ۴۹
4. ۴- فیض محمد هزاره، تذکر الانقلاب،مدون داکتر حفیظ الله شریعتي (سحر)، ناشر انتشارات میچید ، محل نشر و چاپ نامعلوم، ۱۳۹۳/ ۲۰۱۳، ص ۲۱. دکتر سحر نمی گوید که نسخه اصلی و یا نقل آنرا از کدام منبع به دست آورده و نسخه اصلي آن در کجا است. محل نشر آن هم واضح نیست. در هر حال این اثر به ارزیابی مفصل ضرورت دارد ، که متاسفانه این جای آن نیست. له لیکوال محترم سعد الدین شپون نه مننه، چي دغه اثر یې را استولئ، هغه هم په ډېر ښه وخت.
5. ۵- میک چیزني، کابل تر محاصرې لاندي، خپرونکئ مارکوس واینر، پرنستین، ۱۹۹۹، ، ۹۲، دغه اثر د فیض محمد تذکر الانقلاب ترجمه ده، چي میک چیزني له روسي نه په انګریزي اړولې ده. او ځای ځاي یې خپل یا د روسي مترجم تبصرې هم راوړي. دغه ترجمه جمله په جمله نه، بلکه د هغو د مفهومونو لنډ بیان دئ، خو میک چیزني یو طالب العلم او امانتکار مترجم دئ.
6. ۶- ادمک، (۱۹۷۴)، یاد شوئ اثر، ۸۹، ۹۰
7. ۷- عبدالحي حبیبي، جنبش مشروطیت در افغانستان، سازمان مهاجرین مسلمان افغان، چاپ دوم، ۱۹۹۹، ۱۷۳
8. ۸- فیض محمد ، یاد شوئ اثر، ۱۷
9. ۹- عزیز هندي، یاد شوئ اثر، ۲۴۵
10. ۱۰- ادمک، یاد شوئ اثر، ۸۵
11. ۱۱- ستېیورټ، یاد شوئ اثر، ۳۸۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

12. ۱۲- سید شمس الدین مجروح، سرگزشت من، به اهتمام سید فضل اکبر، چاپ شخصي، کابل، ۲۰۱۲/۱۳۹۱، ۳۲

13. ۱۳- میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، دولتي مطبعه، کابل، ۱۹۲۷/۱۳۴۲، ۸۱۷

14. ۱۴- عبد الباري جهاني، د سنځل نوید (قول نقل)، په افغانستان کي د اجتماعي تحولاتو په وړاندي غبرګونونه، ۱۹۱۹-۱۹۲۹، مخونه ۱۴۸-۱۴۹

15. ۱۵- د قول نقل سنځل نوید، واکنش های مذهبي و تحولات اجتماعي در افغانستان ۱۹۱۹-۱۹۲۹، فارسي کوونکئ محمد نعیم مجددي. له محترم نعیم مجددي نه مننه کوم چي ددغه مخ چاپي نقل یې را استولئ دئ.

16. ۱۲- فضل غني مجددي، افغانستان در عصر اعلیحضرت امان الله خان ۱۹۱۹-۱۹۲۹.چاپ شخصي، کالیفورنیا، ۱۹۹۷، ص۲۵۵. له محترم فضل غني مجددي نه په دغي وسیلې مننه کوم، چي د خپل دغه اثر یوه نسخه یې رابښلې ده.

17. ۱۷- سید رسول، حقایق ناگفته در باره حبیب الله کلکاني، کتابفروشي فضل، پشاور، ۱۹۹۹/۱۳۷۸، ص ۴۲

18. ۱۸- نوردک بریت، افغانسي، روسان په افغانستان کي، ۱۹۷۹-۱۹۸۹، اکسفورډ پوهنتون، نیویارک ۲۰۱۱، ۲۹

19. ۱۹- رچرډ فرای، د پارس میراث، خپروونکئ مزدا، کلیفورنیا، ۲۰۰۴، ۲۹

20. ۲۰- بېلابېل لیکوال، غازي امان الله خان، د افغانستان د خپلواکۍ ستورئ، د افغانستان د کلتوري ودي ټولنه، جرمني، ۲۰۰۵، ۱۲۰-۱۲۱

21. ۲۱- د رای دیوي لیکني، رادیکال هیومنست له مخي، جون ۲۷، ۱۹۵۴، مخ ۳۰۷، د قول نقل ستېیوړټ، ۵۱۱،۵۱۲

22. ۲۲- احسان الله، اماني دوره، د افغاني رنسانس دوره، له فرانسوي نه پښتو کوونکئ، پروفیسر ډاکټر محمد اکبر ستایلئ وردګ، ماخذ غازي امان الله خان، بېلا بېل لیکوال، یاد شوئ اثر، مخ ۲۴

23. ۲۳- هیرودوت، تاریخ، ژباړه د ډیوید ګرین، شیکاګو پوهنتون، ۱۹۸۸، اووم کتاب، لسمه ماده، مخ ۴۷۱

24. ۲۴- جان لوکاس، د تاریخ راتلونکي، ییل پوهنتون، ۲۰۱۱، ۱۵۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

25 . **۲۵**- داکتر یوسف متولي حقیقي، افغانستان و ایران، پژوهشي پیرامون روابط سیاسي و چاپ هاي مرزي، از احمدشاه دراني تا احمد شاه قاجار، نشر کرده استان قدس رضوي، مشهد، **۱۳۸۳**، ص **۷۳۰**

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library